

Jukka Rantala käsittelee teoksessaan opettajien poliittista eetosta. Kirjassa paneudutaan teemaan uudelle mikrohistorialle ominaisen 'poikkeuksellisen tyypillisen' -käsitteen avulla perhe-tyymällä tapauksiin, joissa opettajat ja kansakouluntarkastajat joutuivat vaikeuksiin yhteiskunnallisen toimintansa takia. Yksittäisten poikkeustapausten kautta valottuu yhteiskunnassa vallalla ollut käsitys opettajalle sopivasta asennoitumisesta. Kirjassa käsitellään myös valtion ja paikallisyhteisöjen opettajavalvonnan keinoja. Teos kertoo 1900-luvun alkupuolen opettajuudesta ja auttaa ymmärtämään suomalaisten opettajien poliittista asennoitumista.

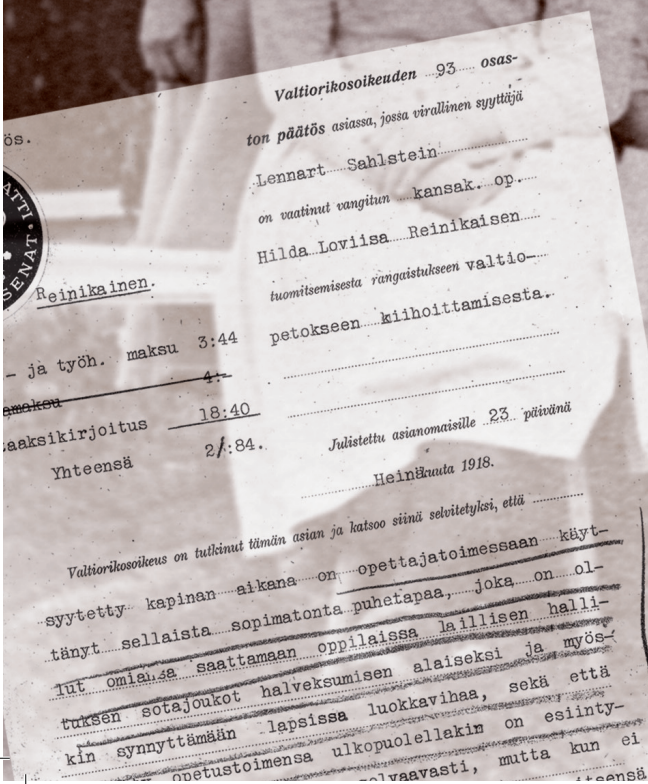
Jukka Rantala

SUOMALAISEN OPETTAJAN poliittinen orientaatio

Jukka Rantala

SUOMALAISEN OPETTAJAN poliittinen orientaatio

TYÖVÄEN HISTORIAN JA PERINTEEN TUTKIMUKSEN SEURA

Valtiorikosoikeuden 93 osas-
ton päätös asiassa, jossa virallinen syyttäjä
Lennart Sahlstein
on vaatinut vangitun kansak. op-
Hilda Loviisa Reinikaisen
tuomitsemisesta rangaistukseen valtio-
petokseen kiihoittamisesta.
Reinikainen.
ja työh. maksu 3:44
maksu 4:
maksikirjoitus 18:40
Yhteensä 2/:84.
Julistettu asianomaisille 23. päivänä
Heinäkuuta 1918.
Valtiorikosoikeus on tullut tämän asian ja katsoo siinä selvitetyn, että
syytetty kapinan aikana on opettajatoimessaan käyt-
tänyt sellaista sopimatonta puhetapaa, joka on ol-
lut omiase saattamaan oppilaissa laillisen halli-
tuksen sotajoukot halveksimisen alaiseksi ja myös-
kin synnyttämään lapsissa luokkavihaa, sekä että
opetustoimensa ulkopuolellekin on esiinty-
valvavasti, mutta kun ei

Suomalaisen opettajan poliittinen orientaatio

Jukka Rantala

Suomalaisen opettajan
poliittinen orientaatio

© Jukka Rantala

© Kansi Virpi Liinoja

Tätä julkaisua myy ja välittää: Yliopistopainon kirjamyynti
<http://kirjakauppa.yliopistopaino.fi/books@yliopistopaino.fi>
PL 4 (Vuorikatu 3 A) 00014 Helsingin yliopisto

ISBN 978-952-99991-3-2 (nid.)

ISBN 978-952-99991-4-9 (pdf)

Yliopistopaino, Helsinki 2010

Sisällys:

Johdatus kirjan tematiikkaan	7
1. Kouluhallitus ja opettajat	
Vanhasuomalainen kouluhallitus opettajien arvostelun kohteena	17
Kansakouluntarkastaja Roineen syytöstapaus opettajiston ja kouluhallituksen välisen valtakamppailun ilmentäjänä	37
Musta kirja kouluhallituksen opettajavalvonnan välineenä	67
2. Opettajat ja politiikka	
Punaista hallintoa tukeneiden helsinkiläisopettajien kohtalo	85
Opettajien arvokasvatuksen kritiikki	103
Kansakoulunopettajien poliittisen asennoitumisen varmistaminen	117
3. Poikkeuksellinen tyyppillinen	
Frans Nummen riidat paikallisyhteisön kanssa	143
Mallikansalaisuuden paikalliset rajat. Kansakoulunopettajan esimerkillisyys paikallisyhteisön määrittelemänä	179

Johdatus kirjan tematiikkaan

Opettajuus näyttää olevan kasvatustieteellisen tutkimuksen suosikki-temoja, mutta opettajuuden yhteiskunnallisen ulottuvuuden tarkastelu on vähäistä. Osaksi tämä johtuu suomalaisen kasvatustieteellisen koulutuksen didaktis-psykologisesta luonteesta. Kasvatustieteilijöiden perustutkinnossa historiallis-yhteiskunnallinen näkökulma on heikko tai se puuttuu kokonaan.⁹ Opettajan ammatin irrallisuus yhteiskunnan valtajärjestelmistä otetaan ikään kuin annettuna. Tämä näkyy tutkimuksissa joko yhteiskunnallisen tematiikan puuttumisena tai hyvin kapeana käsittelynä. Ne, jotka asiaa sivuavat, viittaavat opettajien oikeistolaiseen arvomaailmaan. Osa tutkijoista pohtii kansakoulunopettajien ristiriitaista poliittista orientaatiota, sillä nämä kannattivat puolueita, jotka toimivat monissa asioissa – muun muassa palkka- ja pohjakoulukysymyksessä – kansakoulunopettajien pyrkimysten vastaisesti. Jotkut tutkijat panevat merkkeille suomalaisten opettajien poliittisen asennoitumisen poikkeavan vaikkapa ranskalaisten tai saksalaisten virkatovereitten suhtautumisesta. Harvat silti pohtivat, mistä edellä mainittu johtuu.

Turkulaiset koulutussosiologit olivat tästä poikkeus. 1980-luvulla he Risto Rinteen johdolla raaputtivat suomalaisen opettajuuden yhteiskunnallisen orientaation taustoja tutkimalla opettajarekrytointia ja -koulutusta. He nostivat esille, että päästäkseen kateederille suomalaisen opettajan oli selvittävä moninkertaisesta varmistusjärjestelmästä. Kansakoulunopettajaksi hakeutuvan piti toimittaa seminaariin mainetodistuksia,

hänellä oli opettajankoulutuksessa koeaika ja valmistuttuaan hänen sopivuutensa virkaan arvioi koulun johtokunta.¹⁰

Tämän varmistusjärjestelmän tulokset näkyivät sittemmin poliittisissa kriiseissä opettajien yhtenäisenä asennoitumisena. Kansalaissodan aikana vain pieni joukko opettajia toimi punaisten puolella, vaikka kansakoulunopettajien heikon taloudellisen tilanteen tuntien punaisten johto oli ollut toiveikas. Sodan jälkeen punaisia tukeneita opettajia käytettiin sosialismista luopumisen mannekiineina, mutta pahimmista rettelöitsijöistä voittajat hankkiutuivat eroon. Ei ihme, että sosialidemokraateilla oli vaikeuksia löytää mieleisiään opettajia vasemmistoenemmistöisiin kuntiin 1920–1930-luvuilla.¹¹ Toisaalta kouluhallitus piti kurissa myös 1930-luvun oikeistoradikalismien ilmentymät kouluissa. Osittain tämän takia toisen maailmansodan jälkeisenä äärivasemmiston etsikkoaikana vain pieni joukko opettajia joutui erottamisvaatimusten kohteeksi. Tämä ei välttämättä todista, että opettajat olisivat olleet poliittisesti neutraaleja, mutta kertoo siitä, ettei pahoihin ylilyönteihin ollut syylistytty.

Tutkimuksissa opettajan poliittisuus mielletään usein kaksijakoisena vasemmisto–oikeisto-dikotomiana. Harvemmin paneudutaan yksityiskohtiin, esimerkiksi sosialidemokraattien ja kansandemokraattien erillaiseen koulupolitiikkaan. Myös opettajien vanhempi poliittinen orientaatio on jäänyt pimentoon. Nuorsuomalaisten ja vanhasuomalaisten välillä käytiin poliittista kamppailua, jossa opettajilla oli vahva edustus. Ennen itsenäistymistä taisteltiin myös vallasta koulujärjestelmän sisällä. Nuorsuomalaiset opettajat yrittivät omien sanojensa mukaan kansanvaltaistaa hallintoa vähentämällä kouluhallituksen valta-asemaa sekä yrittämällä saada omia miehiään keskusvirastoon ja kansakouluntarkastajiksi. Kamppailussa käytettiin kovia aseita: opettajat kyseenalaistivat julkisesti ylimmän virkakunnan toimet ja toimeenpanivat lakkoja, vastapuoli taas erotti pahimmat rettelöitsijät viroista tai opiskelupaikasta.

Poliittiset muutokset olivat paikoitellen niin nopeita, etteivät varsin kaan syrjäisillä seuduilla työskentelevät opettajat pysyneet perässä. Näin kävi Suursaaren opettajalle, joka oli vahva itsenäisyysmies. Kansalaissodan alkuvaiheissa hän oli vielä niin kiinni venäläisvastaisessa aktivismissa, ettei osannut ajoissa irrottautua aiemmin yhteiseen päämäärään pyrkinneistä sosialisteista.¹² Toisaalta 1900-luvun alussa sosialismin aatteesta innostuneet opettajat saivat 'puoliherroina' tylyn kohtelun aatetovereil-

taan.¹³ Erilaiset kahnaukset osoittivatkin opettajille, että näiden oli syytä pysyä erossa politiikasta.

Toinen selitys aihepiiriin vähäiselle tutkimukselle lienee tutkijoiden pelko kompromettoitumisesta aran asian käsittelyssä. Aihe kaipaasi kuitenkin syvempää tarkastelua monestakin syystä. Opettajat varovat vielä nykyäänkin politiikan tuomista kouluihin. Monet jopa uskovat, ettei poliitikkoja saa päästää kouluun. Asenteet ovat peräisin 1930-luvun puserolain sekä 1970-luvun kouludemokratiakokeilun ajoilta. Opettajien intohimo yhteiskunnallisten asioiden käsittelyyn koulussa on sammunut, poikkeuksena yhteiskunnallisten aineiden opettajat, joiden tehtäviin se kuuluu. Jotkut välttelevät yhteiskunnallista aktivoitumista uskoen sen olevan jotenkin sopimatonta virkamiehelle. Opettajien olisi kuitenkin syytä huomata, että poliittiseen toimintaan liittyvät kiellot ovat olleet oman aikansa tuotteita ja ne ovat syntyneet poliittisista tarkoituksista.

Suomalaisen opettajan poliittista orientaatiota pitäisi tutkia enemmän myös siksi, että oppisimme näkemään, miten opettajien kontrollikoneisto aikanaan rakennettiin ja miten siitä on – jopa liiallisessa määrin – päästy eroon. Koululla on ollut suuri merkitys valtion kansalaisten kasvattajina ja opettajilla tuon kasvatuksen toteuttajina. Kouluhallitus oli aikanaan se taho, joka piti huolen opettajien oikeanlaisesta asennoitumisesta. Autonomian aikana myöntyväismielinen kouluhallitus hillitsi vastarintaan nousseita opettajia, kansalaissodan jälkeen edistysmielinen keskusvirasto pyrki yhtenäistämään kansaa päästämällä työväenaatteensa tukahduttaneet opettajat takaisin kouluun ja 1940-luvulla sen virkakunta tyrehdytti äärivasemmiston vaatimat fasististen opettajien erottamiset. Kouluhallitus pystyi tähän tarkastusjärjestelmän avulla. Koulujen tarkastajat olivat avainhenkilöitä opettajien yhteiskunnallisessa ohjailussa. Kouluhallitus ulotti valtansa jopa yksityisiin oppikouluihin ja kaupunkeihin, joilla periaatteessa oli oma kouluhallinto ja tarkastajat. Opettajien yhteiskunnallisen orientaation ja toiminnan ymmärtäminen vaatii tämän kontrollimekanismin avaamista. Tänä päivänä Suomi lienee ainoa eurooppalainen maa, jossa ei ole koulujen tarkastusjärjestelmää. Opetushallitukseksi muuttunut kouluhallitus on sekin riisuttu vallasta. Oman tutkimuksensa aiheeksi sopisi, miten ja miksi tähän on tultu.

Tähän teokseen olen kerännyt kymmenen vuoden ajalta opettajien poliittisesta orientaatiosta kirjoittamiani artikkeleita. Osa artikkeleista

tarkastelee jotain yksittäistä kriisiä, joka paljastaa samalla jotain yleisemmästä. Olen käyttänyt uuden mikrohistorian 'poikkeuksellisen tyyppillisen' käsitettä, tutkinut mallikansalaisen negaatioita – opettajia, jotka ovat rikkoneet uskollisuuden, nuhteettomuuden, hurskauden tai ahkeruuden hyveitä. Opettajan sallitun poliittisen orientaation voi saada selville tutkimalla poliittisuudesta syytettyjen opettajien tapauksia. Kirjan loppuun sijoittuvassa artikkelissa pyrin avaamaan tätä tutkimusteni lähtökohtaa.

Poliittiset kuohuntavaiheet paljastavat asioita, jotka pysyvät muuten tutkimukselta piilossa. Poliittiset kriisit jättävät usein taakseen jälkiä, joita tutkimalla selviää sellaista, joka muuten jäisi tutkimuksen tavoittamattomiin. Erilaisissa valituksissa, viranomaisraporteissa ja oikeudenkäyntien pöytäkirjoissa opettajien asennoitumisesta ja toiminnasta puhutaan paljastavasti. Niiden avulla pääsee kiinni ilmiöihin, jotka selittyvät osittain valtakunnan politiikalla mutta varsinkin paikkakunnan omalla kokemusperinnöllä. Monesti poliittisten syytösten taustalta löytyy muita intentioita. Opettaja on puuttunut talollisten viinanpolttoon tai vaatinut liian äänekkäästi palkkaetuihinsa kuuluvaa viljelymaata. Konfliktien taustalla on aina käsitys opettajan paikasta yhteisössä. Kansakoulunopettajista on puhuttu sotienvälisen ajan uutena keskiluokkana, joka maaseudulla sijoittui maata omistavan ja alustalaisten välimaastoon. Opettaja hallitsi sivistyksellisellä pääomallaan, mutta hänellä oli yhteisöä koossa pitävä tehtävä. Opettajan piti taituroida eri osapuolien toiveiden ja vaatimusten ristipaineessa. Monesti opettaja tuli asettuneeksi valtaapitävien puolelle, koska opettajan virasta ja palkkauksesta päättävät koulujen johtokunnat olivat 1920-luvulle saakka talollisvaltaisia.

Opettajan yhteiskunnallinen asema nosti hänet puoliherraksi, kuten työväestö kansakoulunopettajia piikitteli. Paikkakunnan valtaapitävät mielellään näkivät opettajan kasvattavan oppilaita ja näiden vanhempia hyväksymään vallinneen yhteiskunnallisen tilanteen. Jos opettaja osoitti tukeaan työväestön uudistusvaatimuksille, hän joutui hankaluuksiin valanpitäjien kanssa. Tuki maatalouslakkolaisille tiesi opettajalle lähtöä virasta. Valtaapitävät suhtautuivat opettajan asettumiseen työväen puolelle loukkauksena. Esimerkiksi Jämsänkoskella omista oikeuksistaan järkähämättä kiinni pitänyt ja paikallisia suurmaanomistajia vastaan asettunut opettaja nousi työväestön sankariksi, mutta hän selvisi kansalaissodan aikana vain vaivoin teloitukselta.¹⁴ Vastaavanlainen tapaus koettiin Mouhi-

järvellä, jossa raittiusaate ja työväensympatiat saattoivat Frans Nummen vaikeuksiin.

Tähän kirjaan kootut artikkelit käsittelevät yksittäistapauksia. Niistä muodostuu kuitenkin hahmotelma opettajuuden ja politiikan välisestä suhteesta 1900-luvun alkupuoliskolla. Kirja täydentää kansalaissodan jälkimaininkeihin liittyvää kirjaani *Kansakoulunopettajat ja kapina* sekä vaaran vuosien puhdistuspolitiikkaan kytkeytyvää teostani *Sopimaton lasten kasvattajaksi!*

Osa artikkeleista on julkaistu aikaisemmin. Joidenkin tapauksien tutkimista olen jatkanut artikkeleitten ilmestymisen jälkeen, joten olen tässä teoksessa pohtinut uudelleen joitain tulkintojani. Kansakoulunopettajien poliittisen asennoitumisen varmistamista käsittelevä artikkeli on aiemmin julkaistu vain englanniksi, ja Frans Nummen tapausta käsittelevä artikkeli on koostettu *Historisk Tidskrift för Finlandissa* ja Suomen Kouluhistoriallisen Seuran vuosikirjassa ilmestyneistä tekstistä.

Teoksen ensimmäisessä osassa käsittelen kouluhallitusta, sen valta-asemaa ja kansakouluntarkastajia tuon vallan käyttäjinä. *Vanhasuomalainen kouluhallitus opettajien arvostelun kohteena* -artikkeli kuvaa kuinka opettajat ensimmäistä kertaa kyseenalaistivat kouluhallituksen auktoriteetin. Teksti käsittelee kouluhallitukseen kohdistetun kritiikin ilmenemismuotoja sekä keskusviraston keinoja yrittää tukahduttaa arvostelu. Osa kansakouluntarkastajista toimi esimiehilleen epälojaalisti, mikä yllytti opettajia ankarampaan keskusviraston arvosteluun. Toisessa artikkelissa paneudun yksittäisen kansakouluntarkastajan syytöstopaukseen, joskin sen taustalta paljastuu opettajien ja kouluhallituksen välinen yleisempi vastakkainasettelu. Reinhold Roine oli opettajille kansakouluntarkastajien virkavaltaisen asenteen ilmentymä. Hän syyllistyi työssään ylilyönteihin ja vainosi henkilökohtaisia vastustajiaan. Kouluhallitus asettui kuitenkin tarkastajansa puolelle säilyttääkseen oman valta-asemansa ja estääkseen opettajakuntaa saamasta kouluhallitukseen kohdistettuja uudistusvaatimuksia toteutetuksi. Luvun kolmas, Mustaa kirjaa käsittelevä teksti kuvaa yhtä kouluhallituksen opettajavalvonnan välinettä. Artikkeli osoittaa valtion harjoittaman kontrollin olleen satunnaista ja epäsystemaattista. Varsinainen opettajavalvonta hoitui paikallisesti, koulujen johtokuntien toimesta.

Opettajien poliittinen orientaatio on teoksen toisen osan polttopisteessä. Tarkastelen luvun ensimmäisessä tekstissä kansalaissodan heijastumia kansakoulunopettajistoon. Satakunta opettajaa joutui syytetyksi punaisuudesta. Syytöksistä ei tehty julkisuudessa kuitenkaan suurta numeroa, koska punaisten puolelle hairahtuneet opettajat eivät sopineet voittaneen puolen retoriikkaan. Kouluhallitus ja paikalliset toimijat suhtautuivat myös eri lailla syytösten kohteeksi joutuneisiin, minkä takia virallisista syytösprosessien sijasta opettajia painostettiin eroamaan. Opettajien arvokasvatuksen kritiikkiä käsittelevässä tekstissä selvittelen niin sanotun valkoisen Suomen perinnön jälkipuintia opettajistossa toisen maailmansodan jälkeen. Artikkelin kansakoulunopettajien poliittisen asennoitumisen varmistamisesta kiteyttää edellä mainittujen tekstien an-
nin.

Kirjan kolmannessa osassa tarkastelen opettaja Frans Nummen syytösprosesseja. Matrikelitietojen ja ansioluetteloiden mukaan Nummi täytti kirkkaasti mallikansalaiselle asetetut vaatimukset. Tarkempi tarkastelu kuitenkin paljastaa hänen joutuneen riitoihin kaikkialla, missä hän toimi opettajana. Laajennan tapauksen kautta aiemmassa tutkimuksessa mallikansalaisuudesta tehtyjä määritelmiä. Paikallisesti opettajalle asetetut odotukset olivat nimittäin valtiollisen tason määrittelyjä tiukemmat. Artikkeleissa pohdin mikrohistorian ja erityisesti 'poikkeuksellisen tyypillisen' -käsitteen merkitystä opettajatutkimuksessa.

Tämä teos sai alkunsa Raimo Parikan aloitteesta. Olen Raimolle kiitollinen siitä, että hän patisti minut tähän. Kiitän Työväen Historian ja Perinteen Tutkimuksen Seuraa teoksen ottamisesta julkaisuohjelmaan.

Helsingissä 18.11.2009

Jukka Rantala

Viitteet

1. Teksti on julkaistu aiemmin teoksessa Rantala, Jukka 2003 (toim.), *Koulu ja kansalaisyhteiskunta historiallisessa perspektiivissä*. Historiallis-yhteiskuntatiedollisen kasvatuksen tutkimus- ja kehittämiskeskuksen tutkimuksia 1. Helsingin yliopisto, 155–171.
2. Teksti on julkaistu aiemmin nimellä ”Kansakouluntarkastaja kouluhallituksen ja opettajiston välissä – Tarkastaja Roineen syytöstopaus 1917–1921 opettajiston ja kouluhallituksen välisessä valtakamppailussa” teoksessa Vuorio-Lehti, Minna & Nieminen, Marjo 2003 (toim.), *Kasvatushistoria nyt. Makro- ja mikrotasoilta marginaalisuuden, sukupuolen ja tilan analyysiin*. Turku: Suomen Kasvatustieteellinen Seura, 79–106.
3. Teksti on julkaistu aiemmin nimellä ” Kansakoulunopettajat Mustassa kirjassa. Varoitusten ja rangaistusten luettelo kouluhallituksen opettajavalvonnan välineenä” teoksessa *Kasvatus ja koulutus murrosaikoina*, 2000. *Koulu ja menneisyys XXXVIII*. Helsinki: Suomen kouluhistoriallinen seura, 147–161.
4. Teksti on julkaistu aiemmin nimellä ” Kansakoulunopettajat ja kapina. Punaista hallintoa vuonna 1918 tukeneiden opettajien kohtalo” teoksessa *Kasvatuksen monimuotoinen sarka*, 1999. *Koulu ja menneisyys XXXVII*. Helsinki: Suomen kouluhistoriallinen seura, 158–178.
5. Teksti on julkaistu aiemmin *Historiallisessa Aikakauskirjassa* 4/2000, 311–317.
6. Artikkelin pohjautuu tekstiin The Political Ethos of a Model Citizen. Ensuring the correct political attitude of the elementary school teacher during the first decades of Finland’s independence. In, Sirkka Ahonen and Jukka Rantala 2001 (eds), *Nordic lights – Education for nation and civic society in the Nordic countries, 1850–2000*. Helsinki: Finnish Literature Society, 153–172.
7. Artikkelin perustuu teksteihin Läraren Frans Nummi och inbördeskriget. Förhållandet mellan folkskolläraren och direktionen. *Historisk Tidskrift för Finland* 3/2000, 285–308; Mikrohistorian merkitys opettajuuden tutkimisessa. Teoksessa *Koti ja koulu, kasvatuksen perusta*, 2003. *Koulu ja menneisyys IXL*. Helsinki: Suomen kouluhistoriallinen seura, 252–262.

8. Teksti on julkaistu aiemmin teoksessa Jan Löfström, Jukka Rantala & Jari Salminen 2004 (toim.), *Esseitä historiallis-yhteiskuntatiedollisesta kasvatuksesta*. Historiallis-yhteiskuntatiedollisen kasvatuksen tutkimus- ja kehittämiskeskuk- sen tutkimuksia 2. Helsingin yliopisto, 27–43.

9. Rantala, Jukka 2008. Kasvatuksen historiaa uhkaa lajikuolema kasvatus- tieteessä. Teoksessa Pauli Siljander & Ari Kivelä (toim.), *Kasvatustieteen tila ja tutkimuskäytännöt. Paradigmat katosivat, mitä jäljellä*. Suomen Kasvatustieteel- linen Seura. Turku, 467–480.

10. Esim. Rinne, Risto 1989. *Mistä opettajat tulevat? Suomalaisen kansanopet- tajiston yhteiskunnallinen tausta sekä kulttuurinen että sosiaalinen pääoma 1800- luvun puolivälistä 1980-luvun lopulle*. Turun yliopiston kasvatustieteiden tiede- kunnan julkaisuja A: 135.

11. Kettunen, Pauli 1986. *Poliittinen liike ja sosiaalinen kollektiivisuus. Tutki- mus sosialidemokratiasta ja ammattiyhdistysliikkeestä Suomessa 1918–1930*. Hel- sinki, 157–158.

12. Rantala, Jukka 2002. *Kansakoulunopettajat ja kapina. Vuoden 1918 punai- suussytykset ja opettajan asema paikallisyhteisössä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki, 33–36.

13. Esim. Rantala 2002, 26–27.

14. Rantala 2002, 106–134.

1. Kouluhallitus ja opettajat

Vanhasuomalainen kouluhallitus opettajien arvostelun kohteena

Kouluhallituksen johto sai opettajat vastaan kouludemokratiahankkeessa 1970-luvulla. Keskusviraston johdon avoin arvostelu rikkoi vanhan järjestyksen, jossa opettajat eivät julkisesti asettuneet vastustamaan ylempien viranomaisten toimia. Edes oikeistoradikalismin etsikkoaikana tai toisen maailmansodan jälkeisinä niin sanottuina vaaran vuosina opettajat eivät olleet nousseet koulutoimen ylintä johtoa vastaan.¹ Opettajat ja kouluhallitus eivät kuitenkaan olleet ensimmäistä kertaa vastakkain. Rinnakkaistapaus löytyy autonomian ajan lopulta. Tuolloin vanhasuomalainen koulutoimen ylihallitus sai vastaan nuorsuomalaisen opettajakunnan. Venäläistämistoimien ollessa ankarimmillaan ja sääty-yhteiskunnan kritiikki kovimmillaan kiihkeimmät opettajat syyttivät kouluhallitusta venäläismielisyydestä ja ylimysvaltaisuudesta. Kamppailu oli jopa kiihkeämpää kuin 1970-luvulla ja ratkesi vasta poliittisen kartan muotoutuessa uudelleen itsenäisyyden ajan alussa.

Kouluhallitus poliittisena vallankäyttäjänä

Kouluhallitus käytti perustamisestaan lähtien, vuodesta 1869, koulutoimen ylintä valtaa.² Senaatin kirkollistoimituskunta, myöhempi opetusministeriö, ei puuttunut koulutyöhön. Opetusministeriön onkin kuvattu

olleen aina 1960-luvulle saakka vain eräänlainen postikonktori kouluhallituksen ja valtioneuvoston välillä.³ J. V. Snellman oli aikoinaan suhtautunut epäillen kouluhallituksen perustamiseen pelätessään, että johtajat nimitettäisiin poliittisin perustein ja koulu kytkettäisiin politiikkaan.⁴ Snellmanin pelko osoittautuikin aiheelliseksi. Keskusviraston johtajista tuli poliittisesti leimautuneita henkilöitä.⁵ Johdon poliittisuus ei silti vielä Snellmanin aikana vetänyt koulua politiikan pelinappulaksi. Kouluhallituksen ylijohtajien poliittinen toiminta ei sanottavasti herättänyt intohimoja opettajissa tai paikallishallinnossa. Vakaana laillisuusmiehenä tunnettu L. L. Lindelöf sai opettajien kannatuksen. Nähtävästi venäläisten painostus johti kuitenkin hänen eroonsa vuonna 1902, jonka jälkeen kouluhallituksen johtoon nostettiin myöntöväisyyssuunnan kannattaja, vapaaherra Y. K. Yrjö-Koskinen.⁶

Yrjö-Koskisen myöntöväinen taktikointi jakoi kouluväen mielipiteitä. Myös keskusviraston vallankäyttö ylhäältä annettuine käskyineen kasvat- ti vastarintaa opettajissa, jotka näkivät sääty-yhteiskunnan murenevan. Opettajien mielestä kouluhallituksen olisi pitänyt toimia muutoksen airuena, ei sen tulppana. Kouluhallituksen vastustus kehittyi avoimek- si ensimmäisen sortokauden lopulla. Varsinkin vuoden 1905 suurlakon jälkeen kouluhallituksen johdon politikointi ja viraston ylimysvaltainen toiminta aiheuttivat opettajissa kiukkua. Valtiollisen elämän vapautu- misen ohella myös vuoden 1906 eduskuntauudistus vaikutti opettajien asenteen muuttumiseen. Syntyperään ja virka-asemaan perustuvien sää- tyjen etuoikeutettu asema politiikassa näytti olevan ohi, mikä nostatti myös kouluväessä vaatimuksia oman keskusviraston kansanvaltaistamis- ta.⁷ Opettajat halusivat täysvaltaiset edustajat kouluhallitukseen kuten papit olivat saaneet edustajansa kirkollishallintoon. Opettajat kritisoiivat myös kouluhallituksen virkamiesten toimintaa ja vaativat virkamiesten pätevyysvaatimuksiin korjauksia siten, että koulutyössä ansioituneet voi- sivat päästä kouluhallinnon virkoihin.⁸

Keskusvirasto ei vastaanottanut hyökkäyksiä yksimielisenä. Opettaji- en kritiikki kohdistui ennen kaikkea vanhasuomalaiseen johtoon. Perus- tusslaillisista mielipiteistään tunnetut kouluhallituksen jäsenet asettuivat monesti eri linjoille suomettarelaisten kollegojensa kanssa.

Vanhasuomalaisuus ja perustuslaillisuus kouluhallituksessa

Suomalaisen puolueen jakautumisen alettua 1880-luvulla puolueen sisälle oli syntynyt nuorsuomalainen suuntaus. Helmikuun manifestista alkanut ensimmäinen sortokausi terävöitti säröjä puolueen sisällä. Ajan myötä suomalainen puolue valitsi suhteellisen myöntyvyyden, mikä tarkoitti, että suomalaisten oli oltava valmiita antamaan venäläisille myönnytyksiä säilyttääkseen kansallisesti tärkeät edut ja yhteyden hallitsijaan. Uskottiin, että kompromisseilla päästäisiin kumpaakin osapuolta tyydyttävään tulokseen ja venäläistämispolitiikan mentyä ohi voitaisiin palata vanhoihin asetelmiin. Nuorsuomalaiset, jotka korostivat Suomen perustuslain turvaamia oikeuksia ja olivat valmiita vastarintaan, erottautuivat omaksi ryhmäkseen.⁹

Helmikuun manifestin jälkeen suomalaisen puolueen politiikka joutui ankaran arvostelun kohteeksi. Sosialidemokraatit, ruotsalaisen puolueen kannattajat ja nuorsuomalaiset soimasivat suomettarelaisia laittomuusjärjestelmän kannattajiksi. Vastarinnan kannattajat uskoivat, ettei alistumisella voitettaisi mitään, koska venäläisten päämääränä oli Suomen venäläistäminen. Virkojen päätyminen myöntyväisyyksien haltuun pelotti, koska heidän mielestään kansalaiset joutuivat silloin taistelemaan ulkoisen sortovallan lisäksi omaa virkamiehistöä vastaan.¹⁰

Vuosisadan vaihteessa aktiivisimmin myöntyväisyyttä edustaneet vanhasuomalaiset miehittivät ensimmäisen sortokauden aikana tärkeimmät virat. Senaatin lisäksi vanhasuomalainen puolue hallitsi monia keskusvirastoja, myös kouluhallitusta.

Keisari nimitti kouluhallituksen johtajan kenraalikuvernöörin esityksestä, joten viraston leimautuminen vanhasuomalaiseksi ei ollut yllättävää. Y. K. Yrjö-Koskisen myöntyväinen suhtautuminen venäläistämiseen vaikutti ilmeisesti hänen valintaansa ylijohtajaksi. Hänen isänsä, senaattori Y. S. Yrjö-Koskinen tunnettiin lisäksi myöntyväisyysrintaman johtajana. Kouluhallituksessa Yrjö-Koskinen toimi toisin kuin edeltäjänsä. Hän ei tuonut kaikkia asioita kollegion käsiteltäväksi, vaan päätti pulmalliset kysymykset itse.¹¹ Kouluhallituksen päätöksenteossa alkoi näkyä päällikkövaltaisuutta, mikä herätti vastustusta perustuslaillisessa virkakunnassa.¹²

Ylijohtajan kanssa myöntöväisyysslinjaa kouluhallituksessa edustivat ylijohtajan apulainen Werner Tawaststjerna ja matemaattisten aineiden ylitarkastaja L. T. Neovius (myöh. Nevanlinna). Perustuslailliset olivat kouluhallituksessa vähemmistönä. Heistä näkyvimmin erottuivat kansakouluosaston sihteerit J. E. Castrén ja oppikouluosaston sihteerit Carl Svibergson sekä kansakoulun ylitarkastaja G. F. Lönnbeck. Historian ylitarkastaja A. H. Snellman (myöh. Virkkunen) ja kielten ylitarkastaja Heikki Paasonen edustivat puolestaan välittävää suuntaa.¹³

Venäläinen virkavalta vaikutti kouluhallituksen kokoonpanoon varsinkin toisen sortokauden aikana. Lönnbeckin nimittäminen 1899 kansakoulun ylitarkastajaksi oli herättänyt vanhasuomalaisissa vastustusta, sillä hänet tunnettiin yltiöperustuslaillisenä. Lönnbeckin perustuslailliset näkemykset olivat kuitenkin aiemmin vaikuttaneet hänen sivuuttamiseensa virantäytöissä.¹⁴ Päästyään kouluhallitukseen hän eteni aina ylijohtajan apulaiseksi asti. Kun toisen sortokauden aikana Lönnbeckin jälkeen virkaan ehdotettiin A. H. Virkkusta, palautti kenraalikuvernööri nimitysasiakirjat takaisin. Suomalaiskansallisista kannanotoistaan tunnetun henkilön nimittäminen näin korkeaan virkaan – vaikka hän oli lähempänä myöntöväisyysslinjaa kuin Lönnbeck oli ollut – ei enää sopinut venäläisille. Virkaan nimitettiinkin maltillisempänä tunnettu K. A. Franssila.¹⁵ Kouluhallituksen vanhasuomalaisuus korostui venäläistämispolitiikan tiukentuessa.

Opettajien suhtautuminen venäläistämiseen

Jos kouluhallitus leimautui vanhasuomalaiseksi, jakoi suhtautuminen venäläistämiseen opettajakunnan selvemmin kahtia. Osa opettajista noudatti kouluhallituksen johtajan myöntöväisyysslinjaa, osa oli passiivisen vastarinnan kannalla.¹⁶ Ensimmäisillä valtiopäivillä opettajisto oli tasavahvasti edustettuna suomalaisen puolueen ja nuorsuomalaisen puolueen riveissä. Varsinkin kansakoulunopettajat omaksuivat nuorsuomalaisuuden sen edustaman isänmaallisuuden ja kansanvaltaisuuden takia.¹⁷ Opettajisto oli joko suhteellisen alistumisen tai suhteellisen vastarinnan kannalla. Opiskelijoissa sitä vastoin löytyi jyrkempää suhtautumista.

Monet oppikoululaiset ja seminaarilaiset kannattivat ehdotonta vastarintaa.¹⁸

Ensimmäisen sortokauden jälkeen nuorsuomalaiset ilmoittivat kieläytyvänsä valtiollisesta yhteistoiminnasta sellaisten ryhmien kanssa, jotka noudattivat myöntöväisyyspolitiikkaa.¹⁹ Tämä vaikutti ilmeisesti myös nuorsuomalaisten opettajien ja seminaarilaisten kouluhallitukseen kohdistuneen arvostelun voimistumiseen. Toisen sortokauden aikana osa kansakouluväestä nousikin avoimeen vastarintaan kouluhallitusta vastaan.

Opettajien reaktiot olivat monesti spontaaneja ja harkitsemattomia, mutta kouluhallituksen reagointi johti vastarinnan järjestäytymiseen. Ensimmäiset merkit tästä näkyivät Kajaanissa, jossa ensimmäisen sortokauden lopulla nuorsuomalaisen innostuksen saaneet seminaarilaiset joutuivat vastakkain vanhasuomalaisen johtajansa kanssa. Kouluhallitus asettui tukemaan seminaarinjohtajaa ja rankaisi tämän arvostelijoita, mikä puolestaan nosti asian poliittisten päivälehtien palstoille. Sinänsä suhteellisen merkityksettömästä tapahtumasta tuli aikansa suuri keskusteluaihe.

Kajaanin seminaarin lakko²⁰

Kajaanin seminaarin lakko sai alkunsa vapun päivänä 1905 perustuslaillisten pitämästä kokouksesta, jossa seminaarinjohtaja Volter Högman yritti saada puheenvuoroa. Högmanille, joka tunnettiin paikkakunnalla suomettarelaisten johtomiehenä, ei sitä kuitenkaan suotu. Tällöin seminaarinjohtaja alkoi esittää ajatuksiaan ilman lupaa. Yleisö huusi hänet kuitenkin alas. Huutajien joukosta Högman tunnisti joitain seminaarilaisia. Högman katsoi oppilaidensa loukanneen häntä ja vaati näille rangaistusta. Opettajakunta päättikin erottaa kuusi seminaarilaista vuodeksi ja velvoitti nämä poistumaan paikkakunnalta vuorokauden kuluessa. Tuomio alistettiin kouluhallituksen vahvistettavaksi, minkä se varsin pian tekikin.

Seminaarilaisten epäreiluna pitämä tuomio johti 111 oppilaan myötätuntolakkoon. Vain 17 opiskelijaa jatkoi opintojaan. Seminaarilaiset olivat suurimmaksi osaksi jyrkän linjan perustuslaillisia, jotka halveksivat

myöntyväisyyismiehiä. Johtajan autoritaariset otteet olivat lisäksi herättäneet oppilaissa kiukkua. Myös yleinen mielipide asettui erotettujen puolelle. Asiasta kehkeytyi myöntyväisyyislinjan ja perustuslaillisten välinen voimainkoitos Kajaanissa.

Kouluhallitus asettui Högmanin tueksi. Kouluhallituksen perustuslailliset virkamiehet Castrén ja Lönnbeck halusivat lievennyksiä tuomioon, mutta viraston suomettarelaiset pitivät rangaistuksen muuttumattomana. Olihan seminaarinjohtaja myöntyväisyyismies.

Seminaarin opettajakunta ei ollut yksimielinen erottamispäätöksessään. Erottamista vastustaneen musiikinopettaja Aarne Wegeliuksen mielipiteet johtivat kuitenkin hänen erottamiseensa. Johtaja Högmania vastustivat myös paikalliset opettajat. Venäjänkielen opettaja ja kirjailija Ilmari Calamnius (myöh. Kianto) hyökkäsi *Kajaanin Lehdessä* häntä vastaan. Calamniuksen mielestä Högmanin toiminta kokouksessa oli ollut sopimatonta, koska tällä ei ollut mitään oikeutta vaatia puheenvuoroa perustuslaillisten tilaisuudessa. Selkkaus oli Calamniuksen mielestä Högmanin aiheuttama ja hänen mielestään oli väärin, että Högman erotutti seminaarilaiset kostonhimossaan.²¹

Kiista oli aluksi paikallinen, mutta pian siitä kiinnostuttiin maanlaajuisesti. Myöntyväisyyislinjan ja perustuslaillisten välisen kahnauksen ohella asiasta kehkeytyi väittely seminaarinjohtajan harjoittamasta mielivallasta ja kouluhallituksen tuesta sille.

Nuorsuomalaiset, jotka olivat ryhmittyneet *Helsingin Sanomien* ympärille, saivat lukea rettelöstä Eino Leinon satiirisia pakinoita. Pakinat vaikuttivat yleiseen mielipiteeseen, mutta myös seminaarilaisiin, jotka tunsivat kärsineensä vääryyttä. Pakinat yllyttivät näitä vastarintaan.²²

Leinon myöntyväisyyislinjalaisten suomiminen oli alkanut jo ennen seminaarikärhämää. Huhtikuussa 1905 hän oli puuttunut kouluissa vallalla olevaan ilmiantopolitiikkaan.²³ Pakinassaan *Herrat ylitirehtöörin* Leino oli syyttänyt kouluhallituksen johtoa ilmiantojen lietsomisesta ja laittomista tuomitsemisista. Hänen mielestään kouluhallituksen johto rajoitti opettajien kansalaisoikeuksia määräämällä nämä pysymään erossa mielenosoituksista. Varsinkin ylijohtaja oli saanut syyteryöpyn osakseen: ”Enimmät näistä asioista [ilmiannoista] käsittelee itse Herra Ylitirehtööri, ’nuori paroni’ Yrjö-Koskinen, yksityisesti pöytäkirjan ulkopuolella, samalla myöskin oman virkavaltansa ulkopuolella.” Yrjö-Koskisen lisäksi

Leino hyökkäsi muita kouluhallituksen näkyviä suomettarelaisia, Tavaststjernaa ja Neoviusta, vastaan.²⁴

Leinon antisuomettarelainen kirjoittelu huipentuu Kajaanin seminaarin johtajaa, Volter Högmania ja kouluhallitusta vastaan suunnatussa pakinasarjassa. Kajaanin selkkaus antoi Leinolle tilaisuuden ruotia kouluhallituksen toimia opettajien ja koulunuorison politikointia vastaan. Hän pyrki osoittamaan, että keskusviraston politikointikielto koski vain perustuslaillisia – myöntyväisyyspolitiikan harjoittamisesta ei rangais-
tu.²⁵

Terävimmin Leino ruoski vanhasuomalaisuutta *Virkavaltias*-runos-
saan, joka kohdistui virkavaltaisuuden ikoniksi nousseen seminaarin joh-
taja Volter Högmanin persoonaan.²⁶

Oli kerran niin kaamean korkea mies,
hän itsekin korkeutensa ties
ja muidenkin tietää salli.
Hän hallitsi niinkuin herttua,
oli hänellä virka ja valtikka.
Mut korkean päässä' oli knalli.

Hän oli ihan ihme miehekseen:
oli keskiaikainen aatteineen,
de la Manchan herrojen malli.
Kuin kardinaali, hän karvaltaan
oli paavillisempi kuin paavikaan.
Mut päässä hällä' oli knalli.

Se merkitsi: miehelli' on respekti.
Hän oli näet koulurehtori,
kova mies, ylen korkea halli.
Kuin Alba hän tutki ja tuomitsi,
kuin Gessler hän teinejä tervehti
ja nyökkähti päässä knalli.

Hän vihasi tuulia vapaita,
ajan myllyjä, myrskylintuja:

oli vanhoillisuuden valli.
Ties kuinka tuulehen sattuikin
tuo johtaja korkean kolleegin;
mut putosi päästänsä knalli.

Nyt nähtihin kummia: korkea mies
hän olikin pieni ja mitätön mies,
kuin kuka tahansa jalli.
Ja teinit ne katsoivat toisiaan:
”Ei, eihän häll’ ole aivojakaan!”
Niin paljon voi peittää knalli.

Hän suuttui: ”Teinien syytä on tää!
Ma näytän, ken koulun on korkein pää!
Kuka siellä naurahti, nalli!”
Mut kohta jo hohotti teiniä sata,
ne nauroivat herraa korkeata,
kun mies oli miehen knalli.

Hän riehui: ”Pois koko kolleegi!”
Hän raivosi: ”Kiinni kimnaasi!”
Hän hyppi, pyöri kuin palli.
Mut hohotus yltyy ja yltyy vaan,
se kasvaa ja karttuu ja täyttää maan.
Niin paljon voi merkitä knalli.

Hän tannerta polkee, hän teutaroi,
ylt’ ympäri ääretön nauru soi,
hän on kuin anon alli.
Ja pilkka se käy yhä korkeammaks,
mut itse hän painuu vaan matalaks.
Nyt kohta ei näy kuin knalli.

Polo hukkuva tuota ymmärrä ei:
hatun häneltä vapauden tuuli vei
– tähän päättävä voi tää ralli –,

mut kuinka hän vois sitä huomatakaan,
kun miehellä päässä ei milloinkaan
ole ollut muuta kuin: knalli.

Ankarasta kritiikistä ja eroamisvaatimuksista huolimatta Högman jatkoi seminaarin johdossa. Suurlakon aikana Högman sai kuitenkin kokea selkkauksen jälkimainingit. Hän joutui kansalaiskokouksen ivan kohteeksi ja hänet määrättiin kotiarestiin. Johtajaansa vastustaneet seminaarilaiset näyttivät vihdoinkin päässeensä kamppailussa niskan päälle. Suurlakon jälkeen kouluhallituksen ylitarkastaja kävi kuitenkin varmistamassa seminaarilaisten uskollisuuden johtajalleen. Hän vaati kaikkia seminaarilaisia allekirjoittamaan ilmoituksen, ettei heillä ollut mitään johtajaansa vastaan.²⁷ Lakkoja oli ollut seminaareissa aiemminkin – esimerkiksi Jyväskylän seminaarissa oli lakkoiltu vuosina 1883 ja 1890 laulukuoron johtajan vaalin ja heikkojen arvosanojen takia –,²⁸ mutta niiden aiheet eivät olleet kummunneet politiikasta. Kouluhallitus suhtautuikin Kajaanin lakkoiin erityisellä päättäväisyydellä.

Seminaarikahakka pulpahti aika ajoin myöhemminkin esille.²⁹ Selkkauksesta aiheutui myös kouluhallitukselle hankaluuksia. Eräässä suurlakon aikaisessa kansalaiskokouksessa laadittiin kirjelmä, jossa viraston toimia arvosteltiin ankarasti. Kirjelmässä, joka lähetettiin kaikkien seminaarien ja oppikoulujen toverikunnille, vaadittiin kouluhallitukseen kohdistuvaa opintolakkoa. Se herätti runsaasti huomiota ja oli osaltaan murentamassa kouluhallituksen arvovaltaa.³⁰

Kajaanin seminaarin selkkauksen ja sen ruotiminen julkisuudessa vaikutti opettajakunnan asennoitumiseen koulutoimen johtoa kohtaan. Julkinen arvostelu muokkasi maaperää keskusviraston vastaisen mielialan yleistymiselle. Aiemmin kouluhallitusta ei ollut arvosteltu, mutta suurlakon jälkeisessä valtiollisesti vapaammassa tilanteessa kansakoulunopettajat alkoivat esittää vaatimuksia viraston demokratisoimisesta. Oppikoulunopettajat puolestaan kritisoivat voimakkaasti kouluhallituksen ensimmäisen sortokauden aikaista myöntyväisyyspolitiikkaa. Vuonna 1906 pitämässään kokouksessa opettajat jopa päättivät, ettei kouluhallitus nauttinut opettajien luottamusta.³¹ Opettajat halusivat omat edustajansa kouluhallitukseen ja vaikutusvaltaa ylijohtajan valitsemisessa.³² Ennen asian käsittelyä alkoi kuitenkin toinen sortokausi.

Toisen sortokauden aikana kouluhallitus puuttui tiukemmin venäläisvastaisuuteen. Kreikkalaiskatolisten koulujen tarkastajan Aleksander Sadovnikovin erottaminen vuonna 1911 johti perustuslailliset opettajat tiivistämään rintamaansa ja avoimeen vastarintaan myöntyväistä kouluhallitusta vastaan.

Tarkastaja Sadovnikovin erottaminen³³

Toisen sortokauden aikana Raja-Karjalan piiriin nimitettiin tarkastajaksi Sortavalan kirkkoherra Aleksander Sadovnikov. Uusi tarkastaja aloitti kuitenkin pian näkyvän taistelun venäläistämisyrkimyksiä vastaan ja syyllistyi myös kreikkalaiskatolisen kirkon vastaiseen propagandaan. Tämän vuoksi kreikkalaiskatolisen kirkon viranomaiset alkoivat vaatia hänen erottamistaan. Sadovnikovin vastustajat painostivat senaattia erottamiseen, minkä se tekikin vuonna 1911, kun kenraalikuvernööri oli puuttunut asiaan.

Sadovnikov ja hänen suomenmieliset kannattajansa pitivät päätöstä Suomen lakien vastaisena. Sadovnikovin erottaminen nostettiin esille Itä-Karjalan opettajien kokouksessa kesällä 1911. Lisäksi asiaa käsiteltiin Oulussa samana vuonna pidetyssä yleisessä kansakoulukokouksessa varsinaisen kokouksen ulkopuolella yksityisessä tapaamisessa. Opettajat paheksuivat kouluhallituksen toimintaa, kun se oli julistanut Sadovnikovin viran haettavaksi ja yhtynyt näin senaatin erottamispäätökseen. Mielenkiintoiseksi asian tekee se, että neljä vuotta aiemmin Sadovnikovin nimittämistä tarkastajaksi vastustaneet opettajat puolustivat nyt tätä kouluhallitusta vastaan.

Opettajien toiminta oli ennenkuulumatonta. Opettajat olivat kyllä kaikessa hiljaisuudessa pyrkineet vastustamaan venäläistämisyrkimyksiä ja suomineet suomettarelaisia keskusviraston jäseniä, mutta joukkovoimaan ei ollut turvauduttu. Opettajien kouluhallitukseen ja venäläisiin viranomaisiin kohdistama kritiikki saikin kenraalikuvernöörin kanslian vaatimaan kouluhallitukselta selvitystä Sortavalan kokouksesta. Kouluhallitus, joka joutui opettajien näkyvän vastarinnan vuoksi hankalaan välikäteen, pysyi lausunnon Sortavalan piirin tarkastaja Tuure Saarniolta. Arvostelun alullepanijana ja taustahahmona toiminut tarkastaja Saarnio

kieltäytyi selostamasta kokousta vedoten tilaisuuden yksityisyyteen. Tällöin kouluhallitus antoi varoituksen kokouksessa mukana olleille opettajille, mutta päätti jättää Saarnion rankaisemisen senaatin kirkollistoimistuskunnan harkintaan.

Oulun kokouksen paljastuminen senaatille ja kenraalikuvernöörille mutkisti tilannetta entisestään. Tarkastaja Saarnio – joka tällä kertaa suostui selittämään asiaa – korosti, ettei kokous arvostellut senaattia ja kouluhallitusta, vaan ainoastaan keskusviraston eräitä vanhasuomalaisia jäseniä. Senaatin mukaan tarkastaja Saarnion röyhkeä vastaus osoitti hänen tehneen itsensä syyppäksi käytökseen, joka ei ollut soveliasta hänen virka-asemassaan ja pidätti hänet virantoimituksesta kuudeksitoista kuukaudeksi.³⁴

Tarkastajien Sadovnikovin ja Saarnion sekä Sortavalan ja Oulun kokouksissa mukana olleiden opettajien saamat tuomiot vähensivät kouluhallituksen arvovaltaa opettajien silmissä. Opettajat kokivat myöntöväisyysslinjasta kiinnipitäneen keskusviraston asettuneen heitä vastaan. Vaikka tuomiot purettiin Venäjän maaliskuun vallankumouksen jälkeen, ei opettajien luottamus koulutoimen johtoon palautunut.³⁵

Kouluhallituksen vallan vakiintuminen

Tarkastaja Sadovnikovin tapaus osoitti Venäjän vallankumouksen aiheuttaman muutoksen vauhdin Suomen sisäpolitiikassa. Vanhan vallan aikaiset tuomiot purettiin nopeasti eikä koulutoimen uudistamiselle tai koulutoimen johdon arvostelulle enää ollut esteitä. Opettajat alkoivatkin yhä painokkaammin vaatia kouluhallituksen kansanvaltaistamista, sillä sen toiminnassa nähtiin entistä karkeampia epäkohtia ja tsaarinvallan aikaisia piirteitä.³⁶ Opettajien toiveita kouluhallinnon uudistamiselle vahvistivat muutokset viraston johdossa. Ylijohtaja Yrjö-Koskisen kuoltua tammi-kuussa hänen tehtävänsä olivat jääneet K. A. Franssilan hoidettavaksi. Kriittisellä hetkellä kouluhallitus näytti olevan vailla vahvaa johtajaa.

Järjestäytynyt opettajisto uskoi kouluhallituksen kansanvaltaistumiseen. Toteutuessaan se olisi tarkoittanut opettajiston vaikutusvallan lisääntymistä koulutoimen johdossa. Pelkkien toiveiden varaan asiaa ei kuitenkaan jätetty, vaan opettajayhdistykset kritisivat julkisuudessa

kouluhallitusta ja sen edustajia.³⁷ *Opettajain Lehti* hoiti äänekkäimmän arvostelun. Opettajajärjestöaktiivit näkivät tietenkin arvostelussa tilaisuuden yhdistyksen jäsenmäärän kasvattamiseen ja järjestäytyneen opettajiston roolin selkiyttämiseen.

Paikallisten opettajayhdistysten liitto, Suomen Opettajayhdistys, otti painokkaasti kantaa kouluhallituksen toimintaan. Huhtikuussa pidetyssä ylimääräisessä kokouksessaan se vaati muun muassa kouluhallitusta kumoamaan kiertokirjeen, jossa tarkastajia kehoitettiin tutkimaan opettajista tehtyjä ilmiäntöjä. Opettajayhdistyksen mukaan kiertokirje ilmensi tsaarinvallan aikaista urkkimisjärjestelmää. Kokouksessa käsiteltiin myös tamperelaisen opettajan, Matti Rajamaan, tekemää ehdotusta epäluottamuslauseen antamisesta kouluhallituksen ylijohtajan virkaa hoitaneelle K. A. Franssilalle sekä kansakouluntarkastaja Josua Järviselle ja Reinhold Roineelle. Vaikka kokous katsoi paremmaksi olla kärjistämättä tilannetta ja luopui esityksestä, ajatus paljastaa kouluhallitusta kohtaan osoitetun epäluottamuksen määrän opettajayhdistyksissä. Rajamaan ehdotus kertoo myös, ettei kouluhallituksen edustajiin kohdistettujen syytösten käsittely jäänyt enää paikallistasolle.³⁸

Opettajayhdistysten toimeenpanema julkinen arvostelu ei ollut turhaa. Huhtikuussa 1917 senaatti kehotti kouluhallitusta selvittämään toimintansa uudelleenjärjestämistä, mihin liittyi myös kannanotto opettajiston edustuksesta kouluhallituksessa. Asiaa pohtivat keskusviraston edustajien lisäksi professori Mikael Soininen ja kolme opettajien edustajaa, mikä oli myönnytys opettajien vaatimuksille.³⁹

Soininen toimi niin sanotun lisätyn kouluhallituksen puheenjohtajana. Lisätty kouluhallitus jätti senaatille ehdotuksensa syyskuussa. Enemmistön mukaan opettajia ei voitaisi nimittää kouluhallitukseen. Enemmistö perusteli kantaansa sillä, ettei valta saisi siirtyä senaatin asettamalta virastolta opettajille, koska kouluhallituksen piti voida säilyttää toimintatapautensa. Vain opettajistosta riippumaton keskusvirasto voisi hoitaa kunnolla ohjaus- ja valvontatehtävänsä. Enemmistö ehdotti opettajista kootun neuvottelukunnan valitsemista avustamaan kouluhallitusta. Lisätyn kouluhallituksen vähemmistö puolestaan toivoi opettajien edustajien kutsumista keskusvirastoon päätösvaltaisina jäseninä. Asian käsittelyn keskeytti kansalaissota.⁴⁰

Kansalaissodan jälkeen kouluhallituksen uudelleenorganisointi vie-
tiin päätökseen. Tuolloin aika ei enää ollut suosiollinen kansanvaltaista-
misvaatimuksille. Lujan hallitusvallan vaatimus näkyi vahvana yhteiskun-
nallisessa keskustelussa. Se vaikutti myös keskusviraston uudistamiseen.
Kirkollistoimituskunnan päällikkö E. N. Setälä suhtautui epäillen esi-
tykseen, jonka mukaan opettajat saisivat edustajansa kouluhallitukseen,
koska se heikentäisi keskusviraston valta-asemaa. Hän päätyikin vastusta-
maan opettajiston mukaanottoa ja yhtyi näin senaatin kantaan.⁴¹ Opet-
tajat eivät saaneet edustajiaan kouluhallituksen jäseniksi. Sen sijaan he
saivat valita jäsenet perustettavaan opettajaneuvostoon, jonka tehtävä oli
antaa lausuntoja ja tehdä esityksiä kouluhallitukselle ja valtioneuvostolle.
Opettajat olivat pettyneitä päätökseen, eikä opettajaneuvosto koskaan
saanut sellaista asemaa, jota opettajat siltä toivoivat.⁴²

Kouluhallituksen uudella ylijohtajalla, Mikael Soinisella, oli ollut kes-
keinen osuus kouluhallituksen uudelleenjärjestelyssä. Opettajisto ei silti
nostanut asiasta suurempaa meteliä, vaikka varsinkin kansakouluväki oli
tyytymätön Soiniseen.⁴³ Poliittinen tilannehan oli toinen kuin vuonna
1917, jolloin suhtautuminen venäläistämiseen oli jakanut kouluväkeä.
Traumaattisen kansalaissodan jälkeen väestöä yritettiin nyt yhtenäistää
koulun avulla, ja opettajat näkivät Soinisen asian arkkitehtina. Soininen
oli sitä paitsi autonomian ajan lopulla irrottautunut vanhasuomalaisuus-
desta ja lähestynyt perustuslaillisia. Itsenäisyyden ajan alussa hän leimau-
tui tasavaltalaismieliseksi edistyspoliitikoksi, joka ajoi pohjakouluaatetta
ja yleistä oppivelvollisuutta – asioita, joita myös järjestäytynyt kansakou-
lunopettajisto kannatti. Opettajisto ja kouluhallinnon ylin johto oli vih-
doin asettunut samoille linjoille.

Lopuksi

Kajaanin seminaarin oppilaiden erottamisista syntynyt kohu muokkasi
opettajiston mielipiteitä kouluhallituksen myöntöväisyysslinjan johdon
arvostelulle. Ensimmäisen sortokauden päättymisen jälkeinen aika puo-
lestaan antoi keskusvirastoon kohdistuneille kansanvaltaistamisvaatimuk-
sille suotuisan kasvualustan. Tarkastaja Sadovnikovin erottamistapauk-
sessa opettajisto nousi ensi kertaa avoimesti keskusvirastoa vastaan, mutta

vastustus tukahdutettiin venäläisten vaatimuksesta. Venäjällä tapahtunut vallankumous ja valtiollisesti epävakaa tilanne soivat opettajistolle uuden tilaisuuden arvostella kouluhallitusta. Pian poliittinen tilanne kuitenkin muuttui ja vei kritiikiltä terävimmän kärjen. Itsenäistymisen jälkeen Venäjän-politiikka ei enää aiheuttanut erimielisyyttä kouluhallituksen ja opettajakunnan välille. Seuraava kiistakysymys kosketi maan tulevaa valtiomuotoa. Siinä taas kouluhallituksen uusi johto oli keskusviraston entisten vastustajien kanssa samoilla linjoilla.⁴⁴ Osa järjestäytyneestä opettajakunnasta yritti vielä lisätä vaikutusvaltaansa kouluhallituksessa, mutta valtaosa tyytyi vallitsevaan tilanteeseen.⁴⁵

On syytä kiinnittää huomiota siihen, että opettajat, joiden oletettiin toimivan esimerkillisesti, nousivat esimiehiään vastaan. Osa opettajista suivaantui kouluhallituksen johdon epäoikeudenmukaisuuksista ja virkavaltaisuudesta, toiset sen suhtautumisesta venäläistämiseen. Opettajien toiminta oli ristiriidassa cygnaeuslaisen opettajaihanteen kanssa. Cygnaeuksen mukaanhan opettajien tuli välttää politikointia ja esimiesten arvostelua.⁴⁶ Opettajan oli oltava yhteisössään kokoava eikä mielipiteitä jakava hahmo. Ajan kiihkeys veti kuitenkin opettajat mukaansa puolustamaan arvoja, joihin heidät oli opettajaseminaareissa kasvatettu. Kamppailussa isänmaan ja kansanvaltaisuuden puolesta opettajat olivat esimiehiään valmiimpia jyrkkiinkin toimiin maan onneksi.

Arkistolähteet

Kansallisarkisto, Helsinki

Kouluhallituksen kansanopetusosaston arkisto

Luettelo kansakoulunopettajien varoituksista ja rangaistuksista 1902–1939

Prokuraattorin toimituskunta

Kirje- ja päätöstaltiot 1918

Toimihenkilöarkisto, Helsinki

Suomen Opettajayhdistys

Pöytäkirjat 1917

Vuosikertomus 1917

Painetut lähteet

Yleinen koulunopettajakokous 6.–9.6.1906. Helsinki 1906.

Lehdet

Helsingin Sanomat 1905.

Opettajain Lehti 1908, 1917.

Uusi Suometar 1905.

Kirjallisuus

Ala, Juha 1999. *Suomi-neito ja suojeleikä. Sortovuosien psykohistoriaa*. Tampere: Gaudeamus.

- Autio, Veli-Matti 1986. *Opetusministeriön historia IV. Ensimmäisen tasavallan kulttuuripolitiikka 1917–1944*. Helsinki: Opetusministeriö.
- Cygnaeus, Uno 1910. *Uno Cygnaeuksen kirjoitukset Suomen kansakoulun perustamisesta ja järjestämisestä* [toim. Gustaf F. Lönnebeck]. Helsinki: Kansanvalistusseura.
- Halila, Aimo 1949. *Suomen kansakoululaitoksen historia III. Piirijakoasetuksesta oppivelvollisuuteen*. Porvoo–Helsinki: WSOY.
- Harju, Aaro 1988. *Maalaiskansakoulujen tarkastustoimi vuosina 1861–1921*. Studia Historica Jyväskylänensia 38. Jyväskylän yliopisto.
- Heikkilä, Markku 1985. *Opetusministeriön historia III. Kielitaistelusta sortovuosiin 1869–1917*. Helsinki: Opetusministeriö.
- Heikkinen, Reijo 1990. *Kasvatusta ja koulutusta korven kaupungissa. Kajaanin opettajankoulutuslaitos 90 vuotta*. Oulu: Oulun yliopisto.
- Kiuasmaa, Kyösti 1982. *Oppikoulu 1880–1980*. Oulu: Opettajien Keskusjärjestö.
- Metsikkö, J. O. 1943. Suomen Kansakoulunopettajain Liiton toiminta puolen vuosisadan aikana. Teoksessa J. O. Metsikkö & Niko Oksanen, *Suomen Kansakoulunopettajain Liitto*. Helsinki: Suomen Kansakoulunopettajien Liitto, 7–208.
- Mikkola, J. M., Leinonen, Artturi & Rekola, Sulo (toim.) 1937. *Jyväskylän seminaari 1863–1937. Muistojulkaisu*. Helsinki: Valistus.
- Oksanen, Niko 1943. Suomen Kansakoulunopettajain Liiton osuus kansakoulunopettajain taloudellisen ja yhteiskunnallisen aseman parantamisessa. Teoksessa J. O. Metsikkö & Niko Oksanen, *Suomen Kansakoulunopettajain Liitto*. Helsinki: Suomen Kansakoulunopettajien Liitto, 291–440.
- Paaskoski, Jyrki 1997. Tavoitteena kansallinen yhtenäisyys. Nuorsuomalaisen ja Kansallisen edistyspuolueen sosiaalipolitiikan synty. Teoksessa *Historiallinen Arkisto 109*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Rantala, Jukka 1997. *Sopimaton kasvattajaksi! Opettajiin kohdistuneet poliittiset puhdistuspyrkimykset Suomessa 1944–1948*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Rantala, Jukka 2002. *Kansakoulunopettajat ja kapina. Vuoden 1918 punaisuussytykset ja opettajan asema paikallisyhteisössä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- Rantala, Jukka 2003. Kansakouluntarkastaja kouluhallituksen ja opettajiston välissä. Tarkastaja Roineen syytöstapaus 1917–1921 opettajiston ja kouluhallituksen välisessä valtakamppailussa. Teoksessa Marjo Nieminen & Minna Vuorio-Lehti (toim.), *Kasvatushistoria nyt. Makro- ja mikrotutkimuksesta marginaalisuuden, sukupuolen ja tilan analyysiin*. Turku: Suomen Kasvatustieteellinen Seura.
- Snellman, J. V. 1860. Skolläarmötena och skolstyrelsen. *Litteraturblad* 5/1860.
- Somerkivi, Urho 1979. Kouluhallitus ja koulutoimen kehittyminen satavuotiskautena 1869–1969. Teoksessa Urho Somerkivi, Gösta Cavonius & M. O. Karttunen, *Kouluhallitus–Skolstyrelsen 1869–1969*. Vantaa: Kunnallispaino.
- Somerkivi, Urho 1982. *Peruskoulu. Synty, kehittyminen ja tulevaisuus*. Vantaa: Kunnallispaino.
- Tuominen, Uuno 1964. *Säätyedustuslaitos 1880-luvun alusta vuoteen 1906. Suomen kansanedustuslaitoksen historia III*. Helsinki: Eduskunnan historiakomitea.
- Törmänen, V. E. 1961. *Oppilaskapina. Kertomus suurlakon ajoilta*. Lohja.
- Vares, Vesa 1996. *Vanhasuomalainen. Lauri Ingman ja hänen poliittinen toimintansa*. Porvoo–Helsinki–Juva: WSOY.
- Voipio, Aarni 1944. *Mikael Soinisen elämä*. Helsinki: Otava.

Viitteet

1. Rantala 1997, 2002.
2. Jatkossa kouluylihallituksesta käytetään nimitystä kouluhallitus ja keskusviraston johtajasta, ylitirehtööristä nimitystä ylijohtaja.
3. Somerkivi 1982, 171.
4. Snellman 1860.
5. Somerkivi 1979, 28.
6. Somerkivi 1979, 30; Kiuasmaa 1982, 151.
7. Metsikkö 1943, 81, 83–84, 88.

8. Halila 1949, 381–384; Oksanen 1943, 328; Opettajain Lehti 1908, 145.
9. Vares 1986, 43.
10. Esim. Vares 1996, 74.
11. Heikkilä 1985, 201.
12. Kouluhallitusta soimattiin myös julkisuudessa. Esimerkiksi *Fria Ord* leimasi suomettarelaisen keskusviraston epäluotettavaksi. Ks. Ala 1999, 55.
13. Heikkilä 1985, 201.
14. Halila 1949, 378; Heikkilä 1985, 199.
15. Heikkilä 1985, 355.
16. Tuominen 1964, 97–98.
17. Kansakoulunopettajia yhdisti nuorsuomalaisiin myös pohjakouluuute. Nuorsuomalaiset oppikoulunopettajat olivat kansakoulunopettajien tavoin pohjakouluuutteen kannalla, kun taas vanhasuomalainen opettajisto sitä vastaan. Kiuasmaa 1982, 49.
18. Esim. Kiuasmaa 1982, 143, 151; Heikkinen 1990, 33.
19. Paaskoski 1997, 107.
20. Reijo Heikkinen (1990) on tutkinut Kajaanin seminaarin lakkoo ja siihen johtaneita tapahtumia. Seuraava luku pohjautuu hänen työhönsä ellei toisin mainita.
21. Eino Leino kiteytti Calamniuksen kannan *Helsingin Sanomissa* seuraavasti: ”Viime viikkoina on kummia kuulunut Kajaanista. Perustuslaillinen puolue pitää kokouksen, siihen tunkeutuu eräs suometarlainen. Hän nousee puhujalavalle ja huudetaan tietysti ’alas’! Mitä muuta oli hän voinut odottaakaan? [— —] Samaa kohtelua voi odottaa kuka tahansa, joka näinä aikoina menee toisen puolueen kokousta häiritsemään.” Leino, Eino (nimim. Teemu), Kajaanin kuulumiset, *Helsingin Sanomat* 17.5.1905; Lähestulkoon vastaavanlainen tapaus sattui paria vuotta myöhemmin, kun vanhasuomalainen seminaarinjohtaja Mikael Soininen piti poliittista puhetta. Tuolloin osat olivat toisinpäin: perustuslailliset yrittivät sosialistien kanssa ottaa puheenvuoron, mutta nämä keskeytettiin. Soininen sai aiheen paheksua vastustajia, jotka eivät antaneet vanhasuomalaisten pitää rauhassa kokoustaan. Ks. Voipio 1944, 410.
22. Ks. Törmänen 1961, 69–70. Törmäsen romaani perustuu hänen omiin kokemuksiinsa Kajaanin seminaarin oppilaana; Myös Rauman seminaarin johtaja Oskar Hynén viittasi syyskesällä 1905 ulkopuolisen yllytyksen radikalisoineen seminaarilaisia. Mitä ilmeisimmin Hynén tarkoitti yllytyksellä juuri Eino Leinon pakinoita. Ks. Uusi Suometar 4.8.1905.

23. Leino, Eino (nimim. Teemu), Koulupolitiikkaa, Helsingin Sanomat 8.4.1905. Ilmiantopolitiikka johti sekä oppilaiden että opettajien rankaisemiseen. Kouluhallitus rankaisi varoituksella tai erotuksella opettajia, jotka olivat esittäneet venäläisvastaisia mielipiteitä. Ks. Luettelo kansakoulunopettajien varoituksista ja rangaistuksista 1902–1939; Kouluissa rehottavasta ilmiantopolitiikasta ja siihen kohdistuneesta arvostelusta ks. Ala 1999, 85, 88, 106.

24. Leino, Eino (nimim. Teemu), Herrat Ylitirehtöörit, Helsingin Sanomat 9.4.1905.

25. Leino, Eino (nimim. Teemu), Helsingin Sanomien pakinat Herra Högman (9.5.1905), Kajaanin kuulumiset (17.5.1905), Kajaanin seminaarirettelöt I (3.8.1905), II (4.8.1905) ja III (5.8.1905) sekä Herra Högman (5.9.1905).

26. Leino, Eino (nimim. Wilhelm Tell), Virkavaltias eli surunsekainen ilolaulu eräästä korkeasta miehestä, jolla oli knalli ja joka kadotti sen, Helsingin Sanomat 25.5.1905.

27. Heikkinen 1990, 37-38.

28. Mikkola, Leinonen & Rekola 1937, 45.

29. Esim. Leino, Eino (nimim. Teemu), Herra Högman, Nuori Suomi 15.12.1905.

30. Ks. Törmänen 1961, 70.

31. Yleinen koulunopettajakokous 6.–9.6.1906, 1906, esim. 160, 173, 179, 206.

32. Halila 1949, 382.

33. Aaro Harju (1988, 232–234) on käsitellyt Sadovnikovin tapausta. Seuraa va luku, ellei toisin mainita, perustuu hänen tekstiinsä.

34. Myös senaatin kirkollistoimituskunnan virkakunta joutui hankaluuksiin Sadovnikovin jutussa. Protokollasihteerit Ivan Groundstroem ja Karl Malin tuomittiin määrääjäksi viralta pantavaksi, koska he olivat vastustaneet Sadovnikovin erottamista. Sadovnikovin tapaus oli herättänyt niin paljon huomiota, ettei sitä voinut painaa villaisella ilman, että siitä olisi koitunut venäläisten taholta vastatoimia. Koulutoimen ylimmän johdon myöntyväisyyslinja joutuikin jutussa kovalle koetukselle. Heikkilä 1985, 352–353.

35. Oikeuskansleri otti kantaa Sadovnikovin erottamistapaukseen vuonna 1918. Sadovnikov oli vedonnut vuoden 1772 hallitusmuodon sekä vuoden 1789 yhdistys- ja vakuuskirjan tekstiin virkamiesten erottamattomuudesta ja vaatinut palkkasaataviaan kuuden vuoden ajalta. Oikeuskanslerin mielestä senaatin toimenpide olikin ollut laiton ja ”mitä räikein mielivallan ilmaus”. Prokuraattorin toimituskunta, kirje- ja päätöstaltiot N:o 1499/1918 (20.12.1918), KA; Sadov-

nikovin tapauksesta oltiin kouluhallituksessa varovaisia vielä pitkään, minkä osoittaa muun muassa se, ettei häntä uskallettu erottaa toistamiseen, vaikka hän mitä räikeimmin syyllistyi tehtäviensä laiminlyöntiin itsenäisyyden aikana.

36. Halila 1949, 58–59.

37. Muun muassa tarkastaja Reinhold Roineen toimintaa alettiin tuolloin julkisesti kritisoida. Vastustajat ilmoittivat tyytymättömyyttä esiintyneen tarkastajan toimiin jo kauan, mutta aiempi poliittinen tilanne oli estänyt arvostelun. Rantala 2003. Artikkelit löytyy myös tästä teoksesta.

38. Suomen Opettajayhdistyksen ylimääräisen kokouksen pöytäkirja 22.–23.4.1917 ja Suomen Opettajayhdistyksen vuosikertomus 1917, Toimihenkilöarkisto (Tha); Opettaja Rajamaa kohosi 1920-luvun alussa moniin luottamustehtäviin, joissa hän edusti kansakoulunopettajistoa. Hän oli muun muassa Suomen Opettajayhdistyksen keskushallituksessa ja kouluhallituksen opettajaneuvostossa.

39. Suomen Opettajayhdistyksen keskushallitus oli julkaissut pian Venäjän vallankumouksen jälkeen kansanopetusta koskevan uudistusohjelmansa. Siinä keskushallitus oli vaatinut muun muassa opettajistolle riittävää vaikutusvaltaa kouluhallitukseen. Ks. Opettajain Lehti 1917, 156–157; Lisäksi Suomen Opettajayhdistys oli ylimääräisessä kokouksessaan esittänyt kouluhallitukselle edustajiensa nimeämistä keskusviraston organisaation uudistamista suunnittelemaan ryhmään. Suomen Opettajayhdistyksen ylimääräisen kokouksen pöytäkirja 22.–23.4.1917, Tha.

40. Somerkivi 1979, 11–128, 59.

41. Autio 1986, 54.

42. Somerkivi 1979, 61.

43. Ks. Halila 1949, 386–387.

44. Kouluhallituksen ylijohtajaksi nimitetty Mikael Soininen oli alkujaan vanhasuomalainen, mutta Venäjän ajan lopulla hän lähestyi perustuslaillista ajatus tapaa. Maan itsenäistyttyä Soinisesta tuli johtavia edistyspuolueen poliitikkoja. Itsenäisyyden ajan alussa myös muu kouluhallituksen virkakunta oli hyvin edistysmielisiä. Ks. Voipio 1944; Rantala 2002, 148–149.

45. Ks. Rantala 2003.

46. Cygnaeus 1910, 475, 593.

Tarkastaja Roineen syytöstopaus opettajiston ja kouluhallituksen välisen valtakamppailun ilmentäjänä

Kouluhallituksen tapa ohjata kansakoulutointa ei miellyttänyt kaikkia opettajia ja koulujen johtokuntia. Keisarivallan kukistumisen myötä Suomessa tapahtunut vallan uusjako antoi opettajistolle ja paikallishallinnon edustajille tilaisuuden määritellä uudelleen suhteensa keskusvirastoon. Maaseudun kansakouluntarkastajat joutuivat ylihallituksen etujoukkona kritiikin kohteeksi. Kotkan seudun tarkastaja Reinhold Roineen syytöstopaus ylitti mittasuhteiltaan muut. Vuosia kestäneessä kiistassa koeteltiin tarkastajien oikeudellista asemaa sekä kouluhallituksen ja järjestäytyneen opettajiston välisiä suhteita. Vaikka kyseistä yksittäistapausta voi pitää poikkeuksellisenä tarkastusinstituution historiassa, se kertoo yleisemminkin keskushallinnon, paikallishallinnon ja opettajiston välisistä jännitteistä ja niiden ratkaisukeinoista.

Tarkastaja Roine riitaantuu opettajien kanssa

Maisteri Reinhold Roine riitautui kansakouluväen kanssa heti tarkastajauransa alussa. Vuonna 1910 kouluhallitus valitsi Roineen virkaatekeväksi tarkastajaksi sivuuttaen tehtävään pyrkineet kokeneet kansakoulunopettajat. *Opettajain Lehti* käsitteli asiaa kansakouluntarkastajien kelpoisuusehtokysymyksen näkökulmasta. Lehden kanta heijasteli opettajiston yleistä vaatimusta kansakoulunopettajien nimittämisestä tarkastajiksi. Roine vastasi hyökkäykseen *Helsingin Sanomissa*. Se, ettei Roine lähet-

tänyt vastinettaan opettajiston äänenkannattajalle, paljasti *Opettajain Lehden* mielestä Roineen ylimielisen ja korskean asenteen kansakoulunopettajia kohtaan. Lehti ei säästellyt sanojaan soimatessaan tuoretta tarkastajaa.¹ Näin Roine sai mahdollisimman huonon alun tehtävänsä hoitoon. Opettajisto suhtautui alusta alkaen varautuneesti tarkastajaan, joka oli sivuuttanut heidän ehdokkaansa.

Kouluhallitus joutui reagoimaan tarkastaja Roineen ja opettajien väliseen eripuraan kolmea vuotta myöhemmin. Kansakouluntarkastaja K. G. Aminoff teki keväällä 1913 tarkastusmatkan Kotkan seudulle ottaakseen selvää ylihallituksen tietoon kantautuneista tarkastajan ja opettajien välisistä kiistoista. Aminoff näki Roineen tarkastajan tehtävien hoidossa paljon hyviä puolia mutta myös moitittavia asioita. Hänen mielestään Roine oli osittain itse syyppää riitaisuuksiin. Aminoff raportoi Roineen toimineen äkkipikaisesti ja liian määräilevästi. Ylihallitus ei kuitenkaan puuttunut tämän toimintaan.² Tarkastaja Roineen ja opettajien eripura nousi seuraavan kerran julkisuuteen neljä vuotta myöhemmin, vuonna 1917. Kaksi valkealaisopettajaa, Väinö Vaara ja Mosse Lahtela sekä kyläiläinen Matti Keränen toimivat näkyvimmin tarkastajan kiistakumppaneina. Roine vaati kahden viimeksi mainitun erottamista ja siten riitaan vedettiin mukaan myös koulujen johtokunnat. Vaara, joka toimi Valkealan opettajayhdistyksen puheenjohtajana laajensi asian valtakunnalliseksi opettajien oikeusturvakysymykseksi.³ Nähtävästi juuri hänen ansiostaan koko kansakouluväki pääsi seuraamaan Roineen tapauksen edistymistä *Opettajain Lehdessä*, jossa sitä käsiteltiin vuodesta 1917 vuoteen 1925 saakka. Vastaavanlaista kamppailua ei aiemmin eikä myöhemminkään ole nähty. Tapauksen käsittely julkisuudessa hankaloitti sen ratkaisua. Erimielisyydet, jotka olisi voitu hoitaa hiljaisuudessa joko sopimalla tai kouluhallituksen tarkastajalle antamalla määräyksillä, muuttuivat periaatekysymyksiksi. Kouluhallitus eivätkä opettajayhdistyksetkään voineet antaa periksi menettämättä auktoriteettiaan.

Kevään 1917 syytökset

Virallisia syytöksiä alettiin esittää keväällä 1917. Ne saivat alkunsa Valkealan kunnan Aitomäen kansakoulupiirin kokouksesta helmikuussa, jol-

loin päätettiin kansakoulua varten kerättävistä veroista. Opettaja Mosse Lahtelan ja joidenkin kustannusten kasvua pelkäävien piiriläisten mieles-
tä verotuloja kerättiin yli kansakoulun tarpeen. Todennäköisesti Lahtela
yritti estää kustannusten nousua peläten kansakoulun vastustuksen kas-
vua, Valkealan koulupiirien osuus koulumenoissa oli nimittäin poikkeuk-
sellisen suuri.⁴ Lahtela valitti verotuksesta maaherralle. Tarkastaja Roine
tutki asian ja antoi maaherralle lausunnon, jonka mukaan laskelmat oli
tehty oikein eikä verotusta ollut syytä muuttaa.

Maaherra hylkäsi Lahtelan valituksen koulupiirin verotuksesta touko-
kuussa vedoten tarkastaja Roineen lausuntoon. Lahtela ei kuitenkaan tyy-
tynyt päätökseen, vaan haki siihen muutosta senaatilta.⁵ Lahtelan ohella
myös muut paikkakunnan opettajat tuohtuivat tarkastajan toiminnasta.
Valkealan ja Kymen opettajayhdistykset vaativat tämän erottamista. Tar-
kastaja puolestaan kanteli Valkealan opettajista kouluhallitukselle väit-
täen näiden menetelleen vilpillisesti kunnan varojen suhteen. Hän väitti
opettajien hankkineen kouluille kustannusyhtiö Valistuksen oppikirjoja
ja muita koulutarpeita hyötymistarkoituksessa.⁶

Syytökset saivat Valkealan alueen opettajat suutuksiin. Valistus oli
kansakouluväen oma liikeyritys, ja se oli perustettu juuri Kymenlaakson
opettajiston aloitteesta. Osakkeenomistajina oli paljon opettajia, ja opet-
tajat toimivat myös osakeyhtiön asiamiehinä. Valistuksen oppimateriaa-
leilla olikin Valkealan kouluissa sellainen markkinaosuus, että tarkastajan
syytöksiä oli helppo uskoa. Tarkastaja Roinetta kismitti kuitenkin ilmei-
sesti se, että koulut olivat tilanneet kirjoja kysymättä häneltä, mikä osoitti
tarkastajan auktoriteettiaseman väheksymistä.⁷

Muutamassa kuukaudessa asiasta kehkeytyi lihava riita tarkastajan ja
Valkealan opettajien välille. Tarkastajan esittämien syytösten tultua julki
päättivät jotkut Valkealan kansakoulujen johtokunnat ja opettajat kiel-
täytyä yhteistyöstä tämän kanssa. Kouluhallitukselle ilmoitettiin, ettei
tarkastajalle lähetetä eikä tältä vastaanoteta enää minkäänlaisia paperei-
ta.⁸

Ylihallitus vaati Valkealan kunnalta ja Valkealan opettajayhdistyk-
sen puheenjohtajalta, Väinö Vaaralta lausuntoa tarkastajan esittämiin
syytöksiin. Vaara selitti koulutarvikkeiden tilauksista sovitun yhdeksän
vuotta aiemmin kuntakokouksessa. Hänen mukaansa asiassa ei ollut mi-
tään epäselvää. Hän kumosi Roineen ilmiannon sisältämän väitteen, että

opettajisto yhdessä Valistuksen kanssa pettäisi Valkealan kuntaa. Syytösten motiivina Vaara katsoi olleen Valistuksen päätöksen kieltäytyä julkaisemasta Roineen laatimia oppikirjoja. Vaara käytti tilaisuutta hyväkseen soimatakseen tarkastajaa. Hän väitti tämän toimineen tyrannimaisesti ja valehdelleen. Vaara kuvasi Roineen tekoa ilkeämieliseksi, valheelliseksi ja tekopyhäksi ja lopetti kirjeensä kuvaukseen tämän kelvottomasta luonteesta.⁹

Myös Valkealan kuntakokous oli tuohtunut tarkastajan väitteistä. Kuultuaan opettajia ja kansakoulujen johtokuntia kuntakokous päätyi näkemykseen, että opettajat olivat toimineet oikein. Sen sijaan Roineen toimintaa pidettiin virheellisenä ja jopa halpamaisena. Kuntakokous asettui tukemaan Valkealan opettajayhdistyksen ja eräiden kansakoulujen johtokuntien vaatimusta tarkastajan erottamisesta.¹⁰

Valkealan seudun kansakouluväki lisäsi kouluhallituksen työtaakkaa. Syytöksiä syntyi nopeammin kuin niitä ehdittiin käsitellä.¹¹ Keskusvirasto oli haluton jatkamaan jutun käsittelyä ja se siirsi ratkaisun senaatille. Kouluhallitus perusteli tätä sillä, ettei keskusvirastolla ollut rankaisuvaltaa tarkastajiin. Senaatti puolestaan alisti asian prokuraattorinvirastolle.¹² Hankalaa tapausta siirreltiin viranomaiselta toiselle.

Syyttäjät yrittivät vaikuttaa asian käsittelyyn julkisuuden avulla. Valkealan opettajayhdistys saattoi asian *Opettajain Lehteen* samaan aikaan, kun julkisuudessa muutenkin hyökättiin tarkastajia vastaan. *Opettajain Lehdessä* käsiteltiin tarkastajien opettajistosta piittaamatonta toimintaa ja kehoitettiin opettajia ryhtymään toimiin oikeudellisen asemansa turvaamiseksi. Jutuissa korostettiin tarkastajien ja opettajien välillä vallitsevaa epäsovua ja väitettiin oikeuden ja totuuden jääneen tarkastajien mielivaltaisen toiminnan jalkoihin. Tarkastajien lisäksi lehdessä arvosteltiin kouluhallitusta.¹³ Tarkastaja Roineen ja Valkealan opettajien välinen riitajuttu tuli siten osaksi opettajayhdistysten taistelua keskusviraston määräysvaltaa vastaan.

Roinetta syytetään osanotosta kapinaan¹⁴

Kiistan ollessa kuumimmillaan loppukesällä 1917 Roine jäi virkavapaalle tehtävistään terveydellisiin syihin vedoten.¹⁵ Hän jatkoi virkavapauttaan

joulukuun puoliväliin saakka, jolloin häneen kohdistuneen arvostelun terävin kärki oli tahtunut.

Kahden kuukauden kuluttua Roine joutui määrittelemään kantansa maan kahtiajakautumiseen, kun punaiset ottivat vallan Etelä-Suomessa. Hän suostui toimimaan punaisten kouluhallituksen, Suomen kouluneuvoston alaisuudessa.¹⁶ Roine ei kuitenkaan yrittänyt hyötyä tilanteesta. Hän ei saattanut vastustajiaan vaikeuksiin eikä toiminut punaisten määräyksiä uhmanneita opettajia vastaan. Helmikuussa Roine joutui hankalaan tilanteeseen, kun hänet irtisanottiin asunnostaan ja hän menetti viljelyksensä. Myös palkansaanti viivästyi. Siksi hän joutui etsimään elantoaan tarkastajan tehtävien ulkopuolelta. Hän alkoi pitää maksullisia esitelmiä punaisten suostumuksella. Omien sanojensa mukaan hän yritti välttää puuttumasta ajankohtaisiin aiheisiin, koska ei halunnut antaa punavallalle tunnustusta. Niinpä esitelmät käsittelivätkin kaukaisia aiheita kuten ristiretkiä.¹⁷

Valkoisten saavuttua Roine joutui vaikeuksiin esitelmiensä vuoksi. Niiden väitettiin kiihottaneen kuulijoita vallankumoukseen. Toukokuun alussa suojeluskuntaiset vangitsivat hänet ja hänet päätettiin siirtää Kouvolaan tutkimuksia varten. Kuljetuksen aikana Roine oli vähällä tulla ammutuksi. Roinetta tuntemattomat saattajat surmasivat kuitenkin vankijoukosta väärän miehen. Murhayrityksen takana olivat Roineen vihamiehet, jotka olivat saaneet vangitsijat vakuuttuneiksi Roineen syyllisyydestä.¹⁸

Tieto Roineen pidättämisestä kantautui muutaman päivän kuluttua kouluhallitukseen. Ylijohtajan apulainen K. A. Franssila saapui Kouvolaan pian, mikä kertoo hänen huolestumisestaan tarkastajan puolesta. Franssila tiesi Roineella olevan kosolti vihamiehiä. Kouvolassa Franssila tutki asiaa ja hankki Roinetta tukevia todistajanlausuntoja.¹⁹ Franssilan suorittamassa kuulustelussa Roine kertoi, että hänen oli ollut pakko toimia Suomen kouluneuvoston tarkastajana, koska eräillä punaisilla oli motiivi surmata hänet. Kieltäytyminen tehtävästä olisi saattanut hänet hengenvaaraan. Tarkastajan toimien jatkamista hän puolusti myös sillä, ettei hän ollut saanut tietoa virkamiesliiton lakkokehotuksesta. Roineen pitämien esitelmien motiivista ja sisällöstä Franssila sai tietoa kuulustelemalla Roineen puolisoa ja esitelmiä kuulemassa olleita paikkakuntalaisia.

Kun Elimäen suojeluskunnankin lausunto tuki näkemystä, ettei Roine ollut syyllistynyt osanottoon kapinaan, hänet vapautettiin.²⁰

Franssila suojeli Roinetta.²¹ Roineeseen kohdistettujen syytösten tuoksi ei Franssilan mielestä löytynyt tarpeeksi raskauttavia todisteita, mutta hän pelkäsi, että kostomielialan sävyttämässä ilmapiirissä tekaistutkin syytökset saattoivat johtaa tuomioon. Siksi hän valitsikin tarkkaan keitä kuulusteli. Franssilan kuulustelemat henkilöt eivät moittineet Roinetta, mikä tuntuu yllättävältä, kun tietää tämän riidat koulupiiriläisten kanssa.²²

Franssila jätti muistion Roineen kuulustelusta ylihallitukselle toukokuun lopulla. Keskusvirastossa vallitsi yksimielisyys syytösten tutkimisesta mutta erimielisyys siitä, miten asia piti hoitaa. Tarkastaja Onni Rauhamaa vastusti Roineen virastapidättämistä tutkimusten ajaksi. Lisäksi Rauhamaa vaati Roineeseen kohdistuneiden syytösten käsittelyä muiden piiritarkastajien syytösjuttujen yhteydessä, eikä erikseen, jolloin hän epäili Roineen tulevan helpommin tuomituksi vanhojen riitojensa takia.²³ Senaatti, jolle kouluhallitus luovutti jutun määräsi Roineen pidätettäväksi virantoimituksesta. Lokakuun lopussa valtiorikosoikeus antoi Roineelle vapauttavan tuomion. Päätöksessä todettiin, että Roine oli ollut tekemisissä Suomen kouluneuvoston kanssa mutta ei ollut toiminnallaan edistänyt kapinaliikettä.

Syyttäjät palaavat vanhoihin syytöksiin

Valtiorikosoikeuden vapauttavasta tuomiosta huolimatta Roineen vaikeudet jatkuivat. Koska senaatin kirkollis- ja opetustoimituskunta käsitteli Roineen tapauksen muihin tarkastajiin kohdistettujen syytösten kanssa, asian käsittely viipyi. Roine joutui olemaan pidätettynä virantoimituksesta joulukuun lopulle saakka, jolloin senaatti vihdoinkin antoi vapauttavan päätöksensä. Hän pääsi takaisin virkaansa oltuaan siitä pois seitsemän kuukautta. Päätöksen viipyminen oli koetellut Roinetta, sillä puolet hänen palkastaan oli kulunut sijaisen palkkaukseen.²⁴

Valkealan ja Kymin opettajayhdistysten sekä Valkealan kunnan kanteleista alkunsa saanut syytösjuttu oli sillä välin saanut päätöksensä. Prokurattorin mukaan syytökset Roineen siveellisestä ala-arvoisuudesta eivät

olleet sellaisia, joista rikoslain mukaan olisi voinut langettaa rangaistuksen. Muut syytökset, jotka kohdistuivat kevääseen 1917 tai sitä edeltävään aikaan, olivat sen sijaan rauenneet toukokuussa 1917 myönnetyllä yleisellä armahduksella. Prokuraattori ratkaisi myös tarkastaja Roineen Valkealan opettajia vastaan tekemän syytöksen vedoten kyseiseen armandukseen.²⁵ Prokuraattori eikä senaatin kirkollis- ja opetustoimituskunta suostuneet ottamaan kantaa kiistaan, joka näyttikin tyrehtyvän viranomaisten passiiviseen asennoitumiseen.

Kansalaissodan aika oli tuonut kuitenkin vain hetkellisen tauon riitaan eivätkä osapuolet olleet väsyneet toistensa syyttelemiseen. Kun vastustajat eivät kapinasyytöksillä onnistuneet kampeamaan Roinetta virasta, he päättivät hankaloittaa tämän viranhoitoa kaikin tavoin. Helmikuussa 1919 tarkastaja Roineen vastustajat kokoontuivat Kouvolassa. Kokouksessa sovittiin, että jos Roine saapuisi hoitamaan tarkastustehtäväänsä, oli koulutyö lopetettava ja lapsille annettava vapaata. Valkealan ja Kymin kansakoulujen johtokunnat päättivät lisäksi katkaista kaiken yhteydenpidon Roineeseen.²⁶ Tarkastajan suhteen oli aikaisemminkin lakkoiltu, mutta tällä kertaa lakkoilijoiden joukko oli poikkeuksellisen suuri.

Kouluhallitus oli katsonut läpi sormiensa aikaisempia mielenilmauksia, mutta nyt tilanne oli toinen. Se teki johtokunnille tietäväksi, ettei hyväksynyt näiden toimintaa.²⁷ Valkealaiset, jotka olivat käynnistäneet tarkastajan vastaisen vastarinnan, reagoivat kouluhallituksen politiikkaan laajentamalla kamppailun koko Kotkan tarkastuspiiriä koskevaksi. Toukokuuhun mennessä 62 kansakoulun johtokuntaa, joka oli yli puolet kaikista Kotkan piirin johtokunnista, oli yhdistänyt voimansa tarkastajan vastaiseen kamppailuun. Johtokuntien yhteisrintama oli ennen näkemätön, sillä se ylitti perinteiset kuntarajatkin. Vastarinnan järjestäjinä olivat toimineet opettajayhdistykset.²⁸

Syyttäjät olivat huomanneet kouluhallituksen tukevan tarkastajaansa kaikin keinoin. Siksi he luopuivatkin yrityksistään vaikuttaa keskus- viirastoon ja vetosivat suoraan valtioneuvostoon. Kotkan piirin kansakouluväki laati toukokuun lopulla valtioneuvostolle seikkaperäisen kantelukirjelmän ja julkaisi sen *Opettajain Lehdessä*.²⁹ Päämääränä oli tarkastajan erottaminen. Kirjeen laatijat halusivat myös osoittaa tyytymättömyytensä kouluhallitukseen. Julkisuudella pyrittiin välttämään asian hautautumista valtion byrokraatiaan.

Kantelu kohdistui Roineen yksityiselämään, viran hoitoon ja valtiolli- seen toimintaan. Kantelijat väittivät Roineen olevan moraalisesti kunno- ton, minkä takia naisopettajien oli tuskallista alistua tämän tarkastetta- vaksi. Kantelijoiden mukaan asian tilaa kuvasi osuvasti se, että tarkastaja oli kolmatta kertaa naimisissa. Roineen viranhoitoa kantelijat väittivät omavaltaiseksi. Valtiorikosoikeuden vapauttava päätös ei tyydyttänyt kantelijoita. Valtiopetossyytöksen ohella kantelussa korostettiin kuiten- kin Roineen osallistumista venäläistämistoimiin. Sen osoituksena syyttä- jät liittivät kanteluun Roineen venäjänvallan aikana laatiman suunnitel- man venäjän kielen opetuksen ottamisesta seminaarien ja kansakoulujen opetusohjelmaan.³⁰

Kantelijat pitivät epäoikeudenmukaisena, että samaan aikaan, kun esimerkiksi rautatieläisiä erotettiin toimistaan, ”palaa tämä elämää koke- nut filosofian maisteri ja kansakoulujen tarkastaja virkaansa valvomaan siveellisten arvojen juurruttamista lasten mieliin”. Roineen oppiarvon korostaminen oli tarkoituksellista. Tarkastajien kelpoisuusehtokiistassa tappiolle jääneet kansakoulunopettajat saivat kommentista tukea kou- luhallituksen arvostelulleen, varsinkin, kun Roineen sijaisena toiminut Akseli Salokannel, jonka kanssa yhteistyö oli toiminut kitkatta, oli taus- taltaan kansakoulunopettajien mieleen.

Kantelijat pyysivät valtioneuvostolta toimia sopimattoman virkamie- hen erottamiseksi. Usko Roineen erottamiseen ei kuitenkaan ollut vah- va, mistä kertoo kirjelmän lopussa ollut pyyntö Roineen siirtämisestä muuhun virkaan, mikäli tätä ei erotettaisi. Vaikka kantelukirjelmä koski yksittäistä tarkastajaa, sillä oli laajempi tilaus. Opettajayhdistykset ja kan- sakoulujen johtokunnat ympäri maata halusivat saada selvyyden tarkasta- jien oikeudellisesta asemasta.

Roine selviää syytöksistä

Kirkollis- ja opetusministeriöksi muuttunut senaatin kirkollis- ja ope- tustoimituskunta sai kantelun selvitettäväkseen. Se siirsi asian kuitenkin kouluhallitukselle. Kouluhallitus lupasi järjestää perinpohjaisen tutki- muksen ensi tilassa, vaikka sillä ei ollut siihen erityisempiä haluja.³¹ Kou-

luhallituksen johtoa suututti kansakouluväen yhteydenotto valtioneuvostoon, sillä se osoitti alaisten epäluottamuksen keskusvirastoa kohtaan.

Kun asiaa oli puitu näyttävästi ja siitä oli tullut koko kansakouluväen kiinnostuksen kohde, oli kouluhallituksenkin pelattava julkisuudella. Kouluhallitus julkaisikin valtioneuvostolle tarkoitetun lausuntonsa *Opettajain Lehdessä*. Siinä kouluhallitus korosti kansakouluntarkastajan oikeudellisen aseman epämääräisyyttä. Kouluhallitus vetosi siihen, ettei laki määritellyt, miten kansakouluntarkastajan syytöstopauksissa oli meneteltävä. Koska kouluhallitus ei nimittänyt tarkastajia, vaan valtioneuvosto, eivät tarkastajat myöskään olleet kouluhallituksen rankaisuvallan alaisia, päätteli kouluhallitus. Sen kanta oli, että jos valtioneuvosto halusi jatkaa tarkastaja Roineen syyttämistä, asia oli annettava oikeuskanslerin tehtäväksi. Otteiden kovenemiseen viittasi kouluhallituksen uhkaus ryhtyä oikeudellisiin toimiin niitä kansakoulujen johtokuntia vastaan, jotka eivät lopettaisi tarkastajaan kohdistettua lakkoaan.³²

Roineen vastustajat eivät saavuttaneet kantelulla tavoitettaan. Kirkollis- ja opetusministeriö toimi lojaalisti kouluhallitukselle jättämällä asian tutkimisen sille. Vaikka kouluhallituksella ei ollut rankaisuvaltaa tarkastajiin, piti sen tutkia syytökset. Kouluhallituksella ei ymmärrettävistä syistä ollut asiassa kiirettä.

Kouluneuvos J. E. Rannisto saapui selvittämään Roineen toimintaa vasta kahdeksan kuukautta myöhemmin helmikuussa 1920.³³ Ranniston lienee saanut liikkeelle Roineen syyttäjien peräänantamattomuus asiasa. Puoli vuotta odotettuaan Valkealan kunnanvaltuusto oli uudistanut Roineen erottamisvaatimuksen. Valkealalaiset olivat kuitenkin ymmärtäneet, ettei kouluhallituksella ollut halua tuomita tarkastajaansa, ja siksi kunnanvaltuusto tarjosi kompromissia. Se ehdotti Valkealan kunnan erottamista Roineen hallitsemasta Kotkan tarkastuspiiristä ja liittämistä joko Lappeenrannan tai Mikkelin tarkastuspiiriin. Näyttää siltä, että kompromissiehdotus oli peräisin opettaja Vaaralta, joka oli Valkealan kunnanvaltuuston jäsen. Myös opettajien lähetystö oli tietävästi neuvotellut tilanteesta kouluhallituksen ylijohtaja Mikael Soinisen kanssa. Ehdotus jäi hautumaan kuitenkin vielä yli puoleksitoista vuodeksi.³⁴

Kouluneuvos Ranniston suorittama tutkimus osoittautui Roineelle epäedulliseksi. Ranniston mukaan osa piirin kouluista tuli tarkastajan kanssa toimeen, mutta toiset halusivat välttää kaikkea yhteistoimintaa

tämän kanssa. Valtaosa kouluista yritti rajoittaa yhteistyön välttämättö-
mimpään. Ranniston mielestä Roine oli syyllinen riitoihin, koska tämä
ei ollut toiminut tarpeeksi huomaavaisesti ja maltillisesti kaikissa tilan-
teissa. Hän piti huolestuttavana sitä, että tarkastajan auktoriteettiasema
oli asetettu kyseenalaiseksi. Lisäksi häntä huolesti se, että osa koulujen
johtokunnista ja opettajista näytti kärsivän jännittyneestä ja epämääräi-
sestä tilasta. Kamppailussa oli nimittäin puolin ja toisin yritetty vaikuttaa
kiistan ulkopuolelle jääneisiin.

Rannisto jätti raporttinsa kouluhallitukselle miltei kaksi kuukautta
matkansa jälkeen, mikä paljastaa, että hän oli joutunut tarkkaan punta-
roimaan kannanottoaan kouluhallituksen arvovaltaa koettelemaan tapa-
ukseen. Raportti toimitettiin myös valtioneuvostoon osoitukseksi, että
sen määräämä tutkimus oli suoritettu. Ranniston kritiikistä huolimatta
Roine jatkoi virassaan.

Tarkastaja Roine yrittää saada vastustajansa erotetuksi

Kiistan aikana Roine oli joutunut kahdesti jättämään tehtävänsä, ensin
virkavapauteen vedoten ja myöhemmin virasta pidättämisen vuoksi.
Kevään lopulla 1920 hän koki tilanteen kuitenkin omalta osaltaan niin
turvatuksi, että hyökkäsi vastustajiaan vastaan. Toukokuun puolivälissä
Roine laati syytekirjelmän Kymin Jumalniemen kansakoulunopettaja
Matti Kerästä vastaan. Hän syytti Kerästä siitä, että tämä oli kansalaissodan
aikana ottanut osaa häneen kohdistuneisiin ahdisteluihin. Roineen
mukaan Keränen oli lisäksi vaikeuttanut hänen tarkastajan tehtävän hoi-
tamista kansalaissodan jälkeen sekä yllyttänyt opettajia ja kansakoulujen
johtokuntia häntä vastaan.³⁵

Kouluhallitus, joka joutui tutkimaan asian pyysi Keräselä selvitystä
syytöksiin. Tämä epäili niiden johtuneen tarkastaja Roineen vanhoista
kaunoista häntä kohtaan.³⁶ Koska Kerästä vastaan ei löytynyt todistus-
aineistoa, joka olisi osoittanut hänen uhanneen Roineen turvallisuutta
virkamiehenä tai yksityishenkilönä, kouluhallitus pidättäytyi Keräsen
syyttämisestä. Kouluhallitus toimi varovaisesti asiassa, koska Keränen
vaikutti Kymin opettajayhdistyksen ja Suomen Opettajayhdistyksen
ohella kouluhallituksen opettajaneuvostossa.³⁷ Laiha sopu oli kouluhall-

litukselle parempi vaihtoehto kuin riita, joka olisi saattanut tulehduttaa sen suhteita opettajistoon entisestään.

Muutamaa viikkoa sen jälkeen, kun Roine aloitti Keräsen syyttämisen, hän puuttui Valkealan Aitomäen kansakoulun opettajan Mosse Lahtelan viranhoitoon. Huhtikuun lopulla Roine järjesti kurinpidollisen tutkimuksen Lahtelan toiminnasta. Sen seurauksena koulun johtokunta tuomitsi Lahtelan erotettavaksi virastaan. Johtokunta katsoi toteennäytetyksi, että opettaja oli toiminut röyhkeästi esimiestään, tarkastaja Roinetta kohtaan ja hoitanut tehtäviään leväperäisesti.³⁸

Puolitoista viikkoa myöhemmin kouluneuvos Rannisto saapui kouluhallituksen määräyksestä tutkimaan Lahtelan erottamista.³⁹ Ranniston vierailu liittyi tarkastaja Roineen ja opettajiston välisen kiistan selvittelyyn, kuuluihan Lahtela Roineen päävastustajiin. Rannisto yritti saada johtokunnan pyörtämään päätöksensä, jolloin riidan syveneminen olisi voitu välttää. Johtokunta tukeutui kuitenkin Roineeseen ja vaati kouluhallitusta vahvistamaan erottamisen.

Lahtelan erottaminen nousi tärkeimmäksi kysymykseksi vapunpäivänä 1920 pidetyssä Kymenlaakson opettajayhdistysten kokouksessa. Väinö Vaara syytti tarkastaja Roinetta liiasta virkavaltaisuudesta erottamisasiassa. Vilkkään keskustelun jälkeen 80-päinen kokousväki antoi täyden tukensa Lahtelalle luvaten avustaa tätä myös taloudellisesti kamppailussa tarkastajaa vastaan. Opettajayhdistykset valitsivat lähetystön, jonka tehtävänä oli käydä ylimpien kouluviranomaisten ja oikeuskanslerin luona esittämässä Roineen poistamista virasta. Lisäksi perustettiin komitea ajamaan Lahtelan asiaa. Opettajat Vaara ja Keränen nimettiin sen jäseniksi. Opettajayhdistykset päättivät vielä kieltäytyä kaikesta yhteistyöstä Roineen kanssa. Ne sopivat, ettei kouluhallituksellekaan toimitettaisi riitaan liittyviä kannanottoja, koska ne päättyisivät sitä kautta Roineelle.⁴⁰

Opettajiston lähetystö ei saanut mitään merkittävää aikaan, joten paine Lahtelaa vastaan kasvoi. Roine ilmoitti järjestävänsä uuden kurinpidollisen tutkimuksen Lahtelan toiminnasta ja tuovansa tämän paikalle tarvittaessa vaikka poliisin avulla. Kun opettajayhdistykset eivät näytäneet voivan auttaa, kääntyi Lahtela kouluhallituksen puoleen. Siitä ei kuitenkaan ollut apua, vaan Aitomäen kansakoulun johtokunta erotti hänet toistamiseen.⁴¹

Opettajain Lehti puuttui tuoreeltaan Lahtelan erottamisasiaan, jota se piti mielivaltaisena. Lehden mukaan asiassa toimittiin ylimielisesti ja jopa laittomasti. Lehden toimitus käsitteli uutisessaan myös tarkastajan asemaa kouluhallinnossa. ”Tarkastaja [– –] on virkamies ja virkamies on maassamme koskematon”, kommentoi lehti ja päätti kirjoituksensa katkeransävyiseen huomautukseen siitä, että yhteiskunta näyttää olevan virkamiestä varten eikä päinvastoin.⁴²

Tarkastaja Roine puuttui *Opettajain Lehden* uutiseen. Vastineessa Roine huomautti lehden hyökänneen häntä vastaan vuosien ajan ja toimineen häneen kohdistuneen ajolahdin välineenä. Tarkastaja oikoi lehdessä olleita väitteitä Lahtelan erottamisesta. Roine ei tyytynyt käsittelemään vain itseensä kohdistuneita syytöksiä, vaan arvosteli Lahtelaa. Tarkastajan mukaan tämä lietsoi paikkakunnalla koululakkoa ja oli syyllistynyt rettelöintiin myös aiemmassa työpaikassaan.⁴³

Aitomäen kansakoulun johtokunta oikoi sekin *Opettajain Lehden* kirjoituksen virheitä.⁴⁴ Kaikki osapuolet saivat näkökantansa julkisuuteen, kun opettajaa puolustaneet koulupiiriläiset ja opettaja Lahtela julkaisivat omat versionsa tapahtumista. Tarkastajan kantaa tukevien todistajien Lahtela väitti kahta lukuun ottamatta olevan punakaartilaisperheistä. Hän antoi lukijan ymmärtää Roineen yrittäneen näin kostaa kansalaissondan aikaisia tapahtumia.⁴⁵

Opettajain Lehden toimitus liitti puheenvuoroihin huomautuksen, jossa ilmoitettiin kirjoittajien olevan yksin vastuussa teksteistään. Se ei enää halunnut antaa Roineelle tilaisuutta väittää häneen kohdistuneen ajolahdin jatkuvan lehden myötävaikutuksella. Samalla lehden toimitus ilmoitti väittelyn käyneen liian laajaksi ja asiattomaksi. Toimitus kehotti osapuolia vastedes kommentoimaan asiaa lyhyesti ja henkilöihin liittyviä letkauksia välttämään. Heti seuraavassa kirjoituksessaan Lahtela kuitenkin väitti johtokunnan ja tarkastajan ”harjoittaneen sellaista peliä kuin ennen tsaarinaikana ja viimeksi punakapinan kestäessä”. Kehotuksestaan huolimatta lehden toimitus näytti sallivan nälvimisen jatkamisen.⁴⁶

Kiistan ollessa kuumimmillaan tarkastaja Roine jäi virkavapaalle kirjallisten töiden takia. Ellei virkavapauspääätös syntynyt kouluhallituksen kehotuksesta oltiin siitä ainakin siellä tyytyväisiä. Kouluhallitus lähetti heti Roineen sijaiseksi valitun O. A. Louhelaisen selvittämään Aitomäen koulun riita-asiaa. Virkaatekevä tarkastaja päätyi kuitenkin samaan

näkemykseen kuin Roine: opettaja Lahtela oli syyppää eripuraan. Louhelaisen mukaan Lahtela oli syyllistynyt moniin rikkeisiin, kuten koulutyön päättämiseen liian aikaisin sekä päiväkirjan ja arvostelukirjan leväperäiseen ylläpitoon.⁴⁷

Kouluhallitus joutui ottamaan kantaa Lahtelan erottamistapaukseen, kun Aitomäen koulun johtokunnan tekemä päätös tuli sen vahvistettavaksi. Vielä kerran osapuolet saivat tuoda näkökantansa esille. Roineen kymmeniä sivuja käsittävä selostus paljastaa, mitä kirjallisia töitä tarkastaja oli virkavapaa-aikanaan harrastanut.⁴⁸ Tilanne oli kuitenkin muuttunut hänelle epäedulliseksi. Aitomäen kansakoulun johtokunta oli nimittäin vaihtunut Lahtelan mieleiseksi. Uusi johtokunta tuomitsi tarkastaja Roineen ja tämän sijaisen selvitykset vääristeleviksi. Uusi johtokunta kutsui kokoon myös oppilaiden vanhempien ja muiden kyläläisten kokouksen, joka valitsi suoran vaikuttamisen tien. Se lähetti edustajansa kouluhallitukseen selostamaan kiistaa ja paikkakunnalla vallitsevaa tilannetta.⁴⁹ Samalla lähetystö toimitti kouluhallitukselle Lahtelan selostuksen, jossa tämä toi esille syyttäjiensä mahdolliset vaikuttimet.⁵⁰

Kouluhallitus teki ratkaisunsa lokakuun lopulla vuonna 1920. Sen mielestä opettaja Lahtela oli käyttäytynyt sopimattomasti, mutta Kotkan piirissä vallinneiden riitaisten olojen ja kiihkoisan mielialan vuoksi Aitomäen koulun johtokunnan antamaa tuomiota piti lieventää. Lahtela erotettiin kolmeksi kuukaudeksi.⁵¹

Tarkastaja Roine ei tyytynyt keskusviraston päätökseen, vaan valitti siitä korkeimpaan hallinto-oikeuteen.⁵² Roine esitti uusia syytöksiä Lahtelaa vastaan.⁵³ Hän syytti Lahtelaa muun muassa piiriläisten uskonnollisen vakaumuksen pilkkaamisesta, juopumuksesta ja sotasaalistavaroiden pimmittämisestä. Lisäksi hän väitti Aitomäen koulun johtokunnan vaihtamisen olleen laitton ja tapahtuneen Lahtelan yllytyksestä. ”Moinen teko, opettajan julkinen kapina esimiehiään vastaan”, kirjoitti Roine, ”on ennen kuulumaton maamme kouluhistoriassa”. Roineen mielestä kouluhallituksen päätös Lahtelan tuomion alentamisesta ei ollut kestävä.

Tarkastuspiirin muuttamisen uskotaan ratkaisevan riidat

Keväällä 1921 Aitomäen kansakoulun johtokunnan edellisvuoden elokuussa tapahtunutta erottamista käsiteltiin kihlakunnanoikeudessa. Opettaja Lahtela syytti erotettuja johtokunnan jäseniä muun muassa siitä, että nämä olivat kieltäytyneet antamasta hänelle opetusvälineitä. Lisäksi Lahtelan mukaan johtokunnan jäsenet olivat syyllistyneet alaikäisen tilintarkastajan valintaan. Oikeus vahvisti johtokunnan erottamisen ja tilanne mutkistui entisestään.⁵⁴ Päätös asetti Valkealan kunnanvaltuuston hankalan tilanteen eteen, sillä valtuusto ei tiennyt, miten sen tuli toimia kesken toimikautta erotetun johtokunnan uusimisessa. Kunnanvaltuuston puheenjohtaja pyysi asiasta neuvoa maaherralta, joka puolestaan tiedusteli asiaa kouluhallitukselta. Kouluhallitus ilmoitti, että vanhan johtokunnan oli jatkettava tehtävässään kunnes asia olisi selvitetty perinpohjin.

Samaan aikaan, kun koulun johtokunnan erottaminen oli esillä kihlakunnanoikeudessa, joutui kouluhallitus korkeimman hallinto-oikeuden määräyksestä ottamaan Lahtelan erottamisen uudelleen käsiteltäväksi. Tällä kertaa kouluhallitus lähetti asiaa tutkimaan kouluneuvos Onni Rauhamaan, joka oli puolustanut Roinetta kansalaissodan jälkiselvittelyissä. Kun Rauhamaa piti Valkealan Aitomäen koulussa tarkastustilaisuuden, poistui opettaja Lahtela mielenosoituksellisesti paikalta. Myöhemmin Lahtela kuitenkin yritti olla sovinnollinen ja vakuuttaa, ettei enää yllyttäisi kannattajiaan Roineen puolella ollutta johtokuntaa vastaan. Rauhamaa ei uskonut Lahtelan vakuutteluja, vaan katsoi, että tämä oli syypää rettelöihin. Hänen mukaansa kouluhallituksen päätös erottaa Lahtela kolmeksi kuukaudeksi oli ollut liian lievä. Tältä puuttui hänen mukaansa arvostelukykyä ja itsehillintää.⁵⁵

Valkealan opettajayhdistys ei ollut hyväksynyt Lahtelan erottamista, vaan se oli valmistautunut asian käsittelyyn korkeimmassa hallinto-oikeudessa. Yhdistyksen pitkäaikainen puheenjohtaja Väinö Vaara oli tehnyt asiasta selkoa Suomen Opettajayhdistyksen keskushallitukselle ja saanut siltä oikeusavustusta Lahtelalle.⁵⁶ Lahtela kokikin toimivansa opettajiston esitaistelijana. Korkeimmalle hallinto-oikeudelle laatimassaan puolustuskirjeessä hän syytti Roinetta valehtelijaksi ja kelpaamat-

tomaksi tarkastajan tehtävään ja pyrki osoittamaan itseensä kohdistetut syytteet virheellisiksi. Roineen syytösmotiivina Lahtela epäili olleen pyrkimyksen auktoriteettiaseman saavuttamiseen Kotkan piirissä. Lahtela arveli Roineen yrittävän vakiinnuttaa asemansa nujertamalla pahimmat vastustajansa. Lahtelan kirjelmä kymmenine liitteineen kertoo riidan syvyydestä ja sen merkityksestä eri osapuolille.⁵⁷

Roine ja Lahtela toivat näkemyksiään esille vielä muutamissa selvityksissä, jonka jälkeen asia jäi korkeimman hallinto-oikeuden päätettäväksi. Heinäkuussa oikeus käsitteli asiaa, mutta palautti sen muotovirheen takia kouluhallitukselle.⁵⁸ Sitä ennen valtioneuvosto oli lopultakin tehnyt päätöksensä Roineen syytösasiassa ja hylännyt kansakoulujen johtokuntien anomuksen tarkastaja Roineen erottamisesta tai siirtämisestä muihin tehtäviin.⁵⁹ Päätöksessään valtioneuvosto tukeutui oikeuskanslerin lausuntoon, jonka mukaan sillä ei ollut tuomiovaltaa kansakouluntarkastajiin. Näytti siltä, että tarkastaja Roine oli päässyt kamppailussa voitolle.

Koulutoimen ylin johto halusi kuitenkin päättää vuosia jatkuneen kiistan. Ratkaisun uskottiin löytyvän Valkealan, Kouvolan ja Kuusankosken kuntien siirtämisestä Mikkelin piiritarkastajan hoitoon. Sen suunnasta ratkaisua Valkealan kunta oli esittänyt jo vuonna 1919. Syyskuussa 1921 valtioneuvosto hyväksyikin kouluhallituksen ehdotuksen uudesta piirijaosta.

Opettajain Lehti ei kuitenkaan vielä ollut valmis luopumaan jutusta. Se uutisoi pitkäaikaisen riidan päättymisen näyttävästi ja otti kantaa kouluhallituksen toimintaan. Lehden mukaan kouluhallitus ei lupauksestaan huolimatta ollut perinpohjaisesti tutkinut tarkastaja Roineen toimintaa, vaan sitä vastoin pakottanut johtokunnat ja opettajat vastoin näiden omaa tahtoa yhteistyöhön Roineen kanssa. Lehti syytti kouluhallitusta siitä, että suurin osa tarkastajan vastustajista oli luopunut taistelusta, sen jälkeen kun nämä olivat ymmärtäneet, ettei kouluhallitus erottaisi Roinetta. Lehden toimitus huomautti vielä kouluhallituksen puoltaneen kolmen kunnan erottamista Kotkan tarkastuspiiristä, jottei sen enää täytyisi turvautua pakkotoimenpiteisiin piirin parhaita opettajia kohtaan. Lopuksi toimitus esitti epäilynsä siitä, päättäisikö kyseinen järjestely sitenkään pitkäaikaista riitaa.⁶⁰

Lokakuussa 1922 korkein hallinto-oikeus teki päätöksensä opettaja Lahtelan erottamisasiassa. Se vahvisti kouluhallituksen ratkaisun kolmen

kuukauden erottamisesta.⁶¹ Tarkastaja Roineen ja opettajiston välinen syytely näytti saaneen päätöksen. *Opettajain Lehti* palasi kuitenkin tarkastaja Roineen syytösasiaan aika ajoin. Lehti päätti jutun vasta vuonna 1925. Tuolloin toimitus arvosteli asian käsittelyä koulutoimen keskushallinnossa ja kritisoi kouluhallitusta, joka ei vielääkään ollut saanut ratkaisua kysymykseen, mikä viranomainen oli syyttäjän asemassa kansakouluntarkastajiin nähden. Viimeisin hyökkäys oli saanut alkunsa poliittisen viikkolehden, *Suunnan* kirjoitussarjasta, jossa oli palattu tarkastaja Roineen vanhaan syytösasiaan. Roineen syyttäjät saivat asettaa viimeiset sanansa vuolaasti. Kovuus ja katkeruus sävyttivät kommentteja.⁶²

Valtiollinen murroskausi opettajiston vallantavoittelun paljastajana

Huolimatta siitä, että tarkastaja Roineen riita opettajien ja paikallishallinnon kanssa on vertaansa vailla tarkastajainstituution historiassa, sitä ei voi pitää pelkästään irrallisena yksittäistapauksena. Kiistassa on nähtävissä ilmiöitä, jotka nostavat sen merkityksen yleisemmälle tasolle.

Vaikka riidat alkoivat suhteellisen pienestä selkkauksesta, niistä kehittyi laajoja ja periaatteellisia. Riitojen päämotiivina eivät olleet valtiolliset mielipiteet tai kannanotot, vaikka kansalaissodan aikana ja sodan jälkiselvittelyjen yhteydessä niitä korostettiin. Poliitiikkaa käytettiin surutta lyömäaseena puolin ja toisin, ja osapuolet muuttelivat poliittisia syytösmotiiveja kuulijoiden ja tilanteen mukaan.⁶³ Valtiollisesti epävakaa ja eripuraista ilmapiiriä yritettiin käyttää hyväksi vanhojen kaunojen selvittelyissä kuten monin paikoin muuallakin samaan aikaan.

Kamppailussa oli kyse koulutoimen vallankäytöstä. Tarkastajaa vastaan noussut opettajisto vastusti kouluhallinnon virkavaltaisuutta ja pyrki lisäämään omaa vaikutusvaltaansa. Tarkastaja Roineessa henkilöityi kasvottoman kouluhallituksen vastustus. Yhtenä epäkohtana opettajisto piti tarkastajien kelpoisuusehtojen pysyttämistä sellaisina, ettei kansakoulunopettajilla ollut mahdollisuuksia kohota tarkastajiksi. Kelpoisuusehtojen määrittelyssä opettajisto oli jyrkästi eri mieltä tarkastajien ja kouluhallituksen kanssa. Roineen nimitys virkaatekeväksi tarkastajaksi vuonna 1910 tarjosi opettajistolle tilaisuuden purkaa kiukkuaan. Maiste-

rina Roine joutui hyökkäyksen kohteeksi, ja hänen suhteensa järjestäytyneeseen opettajistoon tulehtuivat. Opettajiston mielestä kouluhallitus oli sivuuttanut tehtävään sopivimmat kansakoulunopettajat. Kyse oli aluksi enemmän tarkastajien nimittämisperiaatteesta kuin Roineen persoonasta. Myöhemmin myös Roineen toiminta alkoi herättää arvostelua.

Tarkastaja Roineen ja opettajiston välille kylvetty eripura johti Roineen ja yksittäisten opettajien välisiin konflikteihin. Näitä riitatapauksia kansakouluväki käytti osoittaakseen tarkastajan virkavaltaisen asenteen.⁶⁴ Roineen, kuten muidenkin kansakouluntarkastajien julkisen arvostelun uskottiin heikentävän kouluhallituksen asemaa tulevassa keskusviraston uudistamisessa.⁶⁵ Maisteritarkastajien kritisoinnilla opettajisto pyrki muun muassa osoittamaan, että opillisen sivistyksen korostaminen tarkastajan valinnassa ei ollut kestävä tie.

Opettajiston kärsittyä tappion kouluhallituksen uudistamisessa tarkastaja Roineen arvostelussa alkoi näkyä yhä enemmän katkeria sävyjä.⁶⁶ Kohtaamansa vastustuksen vuoksi Roine ei enää kyennyt järjestämään piirissään kansakouluasetuksessa määrättyjä opettajien piirikokouksia, ja muutenkin hänen virkansa toimittaminen vaikeutui. Vastaavassa tilanteessa kansakoulunopettajan riitaannuttua piiriläisten kanssa niin, että koulutyö kärsi, hänet siirrettiin muualle.⁶⁷ Kouluhallitus antoi Roineen kuitenkin jatkaa Kotkan piirin tarkastajana ja tuki tätä siitakin huolimatta, että Roine oli toiminut monissa asioissa väärin. Periaatekysymykseksi muodostuneessa kiistassa kouluhallitus ei voinut antaa periksi menettämättä auktoriteettiaan. Kouluhallituksessa Roineen syytösasian vuoksi käyneet opettajien lähetykset saivat sympatiaa, mutta tulokset jäivät laihoiksi. Se katkeroi opettajistoa entisestään.

Tarkastaja Roineen riitatapauksessa järjestäytynyt kansakoulunopettajisto käytti toista kertaa joukkovoimaa vaatimustensa läpiviemiseksi. Aiemmin venäjänvallan aikana tarkastaja Sadovnikovin erottamistapauksessa opettajisto oli noussut ylihallitusta vastaan, mutta tuolloin vastustus oli tukahdutettu nopeasti venäläisten vaatimuksesta.⁶⁸ Venäjänvallan romahdus ja valtiollisesti epävakaa tilanne soivat opettajistolle uuden tilaisuuden. Ylijohtaja Yrjö-Koskisen kuoleman, kouluhallituksen harjoittaman myöntäväisyyspolitiikan kritiikin ja keskusviraston rakenteellisen uudistamisen uskottiin horjuttavan kouluhallituksen asemaa. Riita Roineen kanssa osui opettajistolle sopivaan aikaan.

Tarkastaja Roineen syytöstepauksessa opettajayhdistykset nousivat aktiivisiksi toimijoiksi. Valkealan ja Kymin opettajayhdistykset hyökäsivät tarkastajaa vastaan voimakkaimmin, ja ne myös kokosivat muita opettajayhdistyksiä tarkastajan vastaiseen rintamaan. Valkealan ja Kymin opettajayhdistysten vahva rooli perustui niiden jäsenistön yksimielisyyteen. Kyseisten paikkakuntien opettajat olivat jo varhaisessa vaiheessa nähneet ammatillisen järjestäytymisen tärkeänä. Seudun opettajien ansiota oli ollut muun muassa kansakoulunopettajien kustannusyhtiö Valistuksen perustaminen. Syyttäessään opettajia oppikirjatilauksen avulla toteutetusta omaneduntavoittelusta tarkastaja Roine tuli hyökänneeksi järjestäytyneen opettajiston ikonia vastaan. Se selittää myös osittain tarkastajan vastaisen rintaman lujittumisen.⁶⁹

Valkealan ja Kymin opettajayhdistyksillä oli merkittävä vaikutus myös valtakunnallisissa opettajayhdistysten liitossa. Valkealan opettajayhdistyksen puheenjohtaja Väinö Vaara oli Suomen Opettajayhdistyksen keskushallituksen jäsen. Kymin opettajayhdistyksen keskeisiin henkilöihin lukeutunut Matti Keränen puolestaan toimi opettajakunnan äänitorvena.⁷⁰ Vaikka Suomen Opettajayhdistys pyrki välttämään suoraa konfliktia koulutoimen keskushallinnon kanssa, se antoi tukensa Roineen arvostelijoille. *Opettajain Lehti*, jonka päätoimittajana toimi Suomen Opettajayhdistyksen puheenjohtaja Kaarlo Ahtiala, valjastettiin tarkastaja Roineen vastaiseen taisteluun. Opettajien tyytymättömyys keskusvirastoa ja sen tarkastajaa kohtaan näkyi lehden palstoilla. Opettajisto käytti julkisuutta vallantavoittelunsa välikappaleena.

Opettajisto tiesi tarkastaja Roineen erottamisen edellyttävän tuomioita virkavirheestä. Tarkastajan oikeudellinen asema oli kuitenkin epäselvä, eikä ollut varmuutta minkä tahon piti tutkia syytökset ja kenellä oli valta langettaa tuomioita. Epäselvyys pelasi Roineen puolesta. Kouluhallitus, joka näki tilanteen uhkaavan sen arvovaltaa, käytti tilannetta hyväkseen ja pitkitti asian käsittelyä. Syyttäjät puolestaan yrittivät saada selkeyttä tarkastajan oikeudelliseen asemaan. Tarkastaja Roineen syytöstepauksen käsittely ulotettiin maaherralle, korkeimpaan hallinto-oikeuteen, senaattiin (valtioneuvostoon) ja prokuraattorille (oikeuskanslerille) saakka. Selvyyttä tarkastajan oikeudellisesta asemasta ei kuitenkaan saatu. Vasta vuonna 1926 kansakouluntarkastajien syyte- ja rangaistusmenettely tuli virallisesti määritellyksi.

Kansakouluväen keskuuteen jäi tyytymättömyys tarkastajia ja keskuhallintoa kohtaan. Opettajistolle sen pyrkimysten kariutuminen kouluhallituksen uudistuksessa ja tarkastajien aseman muuttumattomuus olivat tappioita. Kamppailu tarkastajia vastaan oli kuitenkin vahvistanut sen rivejä. Lisäksi opettajiston yhtenäinen toiminta etenkin tarkastaja Roinetta vastaan jätti jälkensä tarkastajakuntaan. Vastedes tarkastajat toimivat varovaisemmin yksittäisten opettajien ja etenkin opettajayhdistysten kanssa. Opettajayhdistysaktiivit saattoivat laskea voitokseen myös Kotkan piirijaon muuttamisen. Se osoitti kouluhallituksen joutuneen antamaan periksi opettajiston vaatimuksille.

Kouluhallitus saavutti tarkastaja Roineen syytöstopauksessa torjuntavoiton opettajistosta. Kouluhallituksen ja sen tarkastajien auktoriteetti opettajiin ja paikalliseen kouluhallintoon palautui nopeasti. Keskusviraston valta-aseman vakiintuminen merkitsi valtion ohjaavan otteen säilymistä koulutoimessa. Huolimatta opettajistolle annetuista pienistä myönnytyksistä kouluhallituksen valta-asema jopa vahvistui. Muun muassa oppivelvollisuuslaki tiukensi keskusviraston otetta koulutoimen ohjailussa. Oskari Mantere saikin jatkaa Mikael Soinisen työtä kouluhallituksessa seestyneestä tilanteesta.

Arkistolähteet

Kansallisarkisto (KA), Helsinki

Kouluhallituksen kansanopetusosaston arkisto (Kha)

Anomusdiaarit ja -aktit 1917

Kansakouluntarkastajien tarkastuskertomukset 1913

Kiertokirjeet 1921

Kirjeaktit ja -diaarit 1917–1922

Kouluhallituksen virkamiesten matkakertomukset 1920

Kouluhallituksen virkamiesten tarkastuskertomukset 1919–1921

Päätökset 1920, 1922

Pöytäkirjat 1918–1919

Sekalaiset asiakirjat 1886–1926

Senaatin kirjeet ja määräykset 1918

Suomen kouluneuvosto (Kha X)

Kansakoulujaoston pöytäkirjat 1918

Kiertokirjeet 1918

Oikeuskanslerinvirasto

Kirje- ja päätöstaltiot 1919

Prokuraattorin toimituskunta

Kirje- ja päätöstaltiot 1918

Valtiorikosoikeudet

Aktit

Helsingin yliopiston kirjasto (Hyk)

K.A. Franssilan kokoelma

Kirjeenvaihto

Päiväkirjat

Kotkan kaupunginarkisto (Kka)

Kymin opettajayhdistyksen arkisto (Koa) Pöytäkirjat 1919–1920

Toimihenkilöarkisto (Tha), Helsinki

Suomen Opettajayhdistyksen arkisto
Keskushallituksen pöytäkirjat 1917, 1921

Valkealan kunnanarkisto (Vka)

Valkealan Anttilan kansakoulun arkisto
Johtokunnan pöytäkirjat 1917–1919
Väinö Vaaran arkisto (VVa)

Kirjeenvaihtoa ja asiakirjoja

Lehdet

Opettajain Lehti 1910, 1917–1922, 1925

Suunta 1925

Painetut lähteet

Valkealan kirja. 1970. Väinö Vaaran kirjoituksista ja muistiinpanoista koonnut Veikko Talvi. Kouvola.

Yhdeksäs kansakoulujen piiritarkastajain kokous 28.–31.1.1920. Helsinki 1920.

Kirjallisuus

Hako, Kalevi. 1983. *Valkealan kansakoulutoimi oppivelvollisuudesta peruskouluun 1922–1973*. Valkeala: Valkealan kunta.

Halila, Aimo. 1949. *Suomen kansakoululaitoksen historia III. Piirijako-asetuksesta oppivelvollisuuteen*. Porvoo–Helsinki: WSOY.

Harju, Aaro. 1988. *Maalaiskansakoulujen tarkastustoimi vuosina 1861–1921*. *Studia Historica Jyväskyläensia* 38. Jyväskylän yliopisto.

Leino-Kaukiainen, Pirkko. 1991. Perinteiden vaalijat vastaan arvojen särkeijät – kulttuuripoliittiset keskustelulehdet *Finsk Tidskriftin* perustamisesta 1950-luvulle. Teoksessa *Aikakauslehdistön historia – Yleisaikakauslehdet. Suomen lehdistön historia* 8. Kuopio: Kustannuskiila, 397–488.

Rinne, Matti. 1973. *Suomen Opettajain Liitto 1893–1973*. Helsinki: Suomen Opettajain Liitto.

Salokannel, Akseli. 1968. *Elettyä elämää*. Hämeenlinna: Karisto.

Somerkivi, Urho. 1979. Kouluhallitus ja koulutoimen kehittyminen sata-vuotiskautena 1869–1969. Teoksessa U. Somerkivi, G. Cavonius & M. O. Karttunen. *Kouluhallitus – Skolstyrelsen 1869–1969*. Vantaa: Kunnallispaino, 11–128.

Tiitinen, Veikko. 1960. *Seitsemän vuosikymmentä. Karhulan–Kymmin (Kymmin) opettajayhdistys 1890–1960*. Kotka.

Viitteet

1. Opettajain Lehti 1910, 244, 277.
2. Kouluneuvos K.G. Aminoffin kertomus 29.5.1913 yllhallitukselle, Kansakouluntarkastajien tarkastuskertomukset kevätlukukausi 1913, Kha, KA.
3. Kouvolan ympäristön opettajayhdistys muuttui vasta myöhemmin Valkealan opettajayhdistykseksi. Käytän kuitenkin selvyuden vuoksi yhdistyksestä jälkimmäistä, pitkäaikaisempaa nimeä.
4. Ks. Valkealan kirja 1970, 169–170.

5. Senaatti katsoi kuitenkin Lahtelan valituksen olleen aiheeton. Senaatin kirkollis- ja opetustoimituskunnan kirje koulutoimen ylihallitukselle 22.7.1918, Senaatin kirjeet ja määräykset 1918, Kha, KA.

6. Tarkastaja Roineen kirje koulutoimen ylihallitukselle 21.4.1917, VVa, Vka.

7. Valkealan kouluissa käytetyistä oppikirjoista ks. Hako 1983, 59–61 ja Tiitinen 1960; Valistuksesta Halila 1949, 360–361; Roineen syytöksistä Harju 1988, 381–382 ja Opettajain Lehti 1917, 291.

8. Esim. Valkealan Anttilan kansakoulun johtokunnan pöytäkirja 28.6.1917, Vka; Valkealan Pien-Mattilan kansakoulun johtokunnan kirje koulutoimen ylihallitukselle Kansanopetusosaston KD 68/455 1917 (15.6.1917), Kha, KA.

9. Opettaja Väinö Vaaran kirje koulutoimen ylihallitukselle 18.6.1917, VVa, Vka.

10. Valkealan kuntakokouksen pöytäkirja 18.6.1917, Kansanopetusosaston KD 46/103 1920, Kha, KA; Opettajain Lehti 1917, 291.

11. Ks. esim. Kouvolan ympäristön [Valkealan] opettajayhdistyksen kokouksen pöytäkirja 16.7.1917, VVa, Vka.

12. Kouluylihallituksen tiedustelusta senaattiin 15.8.1917 ks. Suunta 1925, 33–34.

13. Ks. Opettajain Lehdessä esim. tarkastaja A. V. Laitakarin toimien arvostelu (1917, 132) tarkastaja Saikun toimista esitetty tyytymättömyys (1917, 195–196) ja tarkastaja K. V. Vauloon kohdistetut syytökset (1917, 212–213 ja 291); Kouluhallituksen arvostelusta ks. Opettajain Lehti 1917, 258.

14. Aaro Harju on väitöskirjassaan (1988, 375–383) kuvannut tarkastaja Roineen kohtaloa kansalaissodan aikana ja sen jälkeen. Harju ei kuitenkaan käsittele Roineen koskevien riitojen varhempia tai myöhempiä vaiheita. Harjun mukaan riidat johtuivat tarkastaja Roineen hankalasta persoonasta. Muita motiiveja hän ei riidoille esitä.

15. Kouluhallitus myönsi tarkastaja Roineelle virkavapautta terveydellisistä syistä lokakuun puoliväliin saakka. Se ilmoitti järjestelystä myös senaattiin, jonka ei näin ollen tarvinnut ottaa kantaa Roineen virasta pidättämiseen. Tilanteen oltua jännittynyt vielä lokakuussa kouluhallitus myönsi Roineelle virkavapauden jatkoa kirjallisia töitä varten. Ks. Suunta 1925, 34.

16. Suomen kouluneuvoston kansakoulujaosto kokoontui ensimmäiseen

istuntoon kansakouluntarkastaja Jaakko Pärssisen johdolla 11. helmikuuta 1918. Kolmea päivää myöhemmin Pärssinen ilmoitti Roineen lupautuneen jatkamaan tarkastajana. Roineen reaktiota voi pitää varsin nopeana. Vain sosialidemokraateiksi tunnustautuneet tarkastajat K. V. Vaulo ja Jaakko Pärssinen olivat päätöksessään yhtä nopeita. Virallisesti kouluneuvosto kysyi tarkastajien kantaa vasta myöhemmin. Suomen kouluneuvoston kansakoulujaoston pöytäkirjat 14.2. ja 15.3.1918 ja kiertokirje kansakoulujen piiritarkastajille 18.2.1918, Kha X, KA; VRO:n akti 139/482 Roine, KA.

17. Muistio (14.5.1918) Kotkan piirin kansakouluntarkastajan kuulustelusta, Sekalaiset asiakirjat 1886-1926, Kha, KA.

18. Ks. K.A. Franssilan suorittaman kuulustelun pöytäkirja, VRO 139/482, KA; Elimäen suojeluskunnan lausunto tarkastaja Roineesta 19.5.1918, Sekalaiset asiakirjat 1886-1926, Kha, KA. Ks. myös tarkastaja Silfverströmin valitus korkeimmalle hallinto-oikeudelle 1.12.1920, Kansanopetusosaston KD 46/103 1920, Kha, KA.

19. Kansanopetusosaston pöytäkirja 11.5.1918, Kha, KA; Salokannel 1968, 179.

20. Muistio (14.5.1918) Kotkan piirin kansakouluntarkastajan kuulustelusta, Sekalaiset asiakirjat 1886-1926, Kha, KA.

21. Tarkastaja Roineen kanssa riitaantunut opettaja Väinö Vaara ja Valkealan kunnanvaltuuston puheenjohtaja Oskari Ahti syyttivätkin myöhemmin kuulustelun olleen puolueellisen. Väinö Vaaran ja Oskari Ahdin kirje kouluhallitukselle 4.8.1921, VVa, Vka; Myös Suunta-lehdessä väitettiin samaa. Lehdessä lainattiin Kouvolan komendanttina Roineen pidätyksen aikana toimineen luutnantti von Essenin todistusta. von Essen väitti Franssilan vaatineen tarkastaja Roineen vapauttamista vedoten siihen, että tämä tuomittaisiin kouluviranomaisten toimesta. Hän myös todisti Franssilan ja Roineen näyttäneen olleen erittäin läheisiä ystäviä. Franssila väitti von Essenin todistusta vääräksi. Suunta 1925, 70-71; Tarkastaja Roineen puolison kirje Franssilalle kuitenkin paljastaa miesten tunteneen toisensa hyvin. Elin Roineen kirje tohtori Franssilalle 14.5.1918, K.A. Franssilan kokoelma Coll. 55.4., Hyk.

22. Franssila liitti kuulustelupöytäkirjaansa ainoastaan Kouvolan kasarmien komendantin syyllistävät kommentit Roineesta. Hän huomautti komendantin kuitenkin sitemmin myöntäneen erehdyksensä. Tällä Franssila halusi todennäköisesti osoittaa kuinka altis aika oli ylilyönneille ja muistuttaa, että Roineella oli vihamiehiä, jotka yrittivät saada tämän kaikin keinoin vaikeuksiin.

23. Kansanopetusosaston KD 60/506 1918 (24.5.1918), Kha, KA; Kansanopetusosaston pöytäkirja 24.5.1918, Kha, KA.

24. Senaatin kirjeet kouluhallitukselle KD 101/106 1918 (13.8.1918) ja KD 240/120 1918 (19.12.1918), Senaatin kirjeet ja määräykset 1918, Kha, KA; Kouluhallituksen kansanopetusosaston pöytäkirjat 5.11. ja 23.12.1918, Kha, KA; Kouluhallituksen tiedustelu kirkollis- ja opetustoimituskuntaan 5.11.1918, Kansanopetusosaston KD 169/ 520 1918, Kha, KA.

25. Prokuraattorin toimituskunta, kirje- ja päätöstaltiot N:o 1217/1918 (25.10.1918) sekä 1220/1918 (24.10.1918) ja 1221/1918 (24.10.1918), KA; Ks. myös Oikeuskanslerinviraston KD 177/40 1919 ja kirje- ja päätöstaltiot N:o 1242/1920 (11.9.1920), KA.

26. Esim. Valkealan Anttilan kansakoulun johtokunnan kokouksen pöytäkirja 28.2.1919, Vka; Tiitinen 1960, 66; Ks. myös Hako 1983, 38–39.

27. Kansanopetusasioita kouluhallituksessa pitkään johtanut kouluneuvos K. A. Franssila piti opettajien menettelyä ”siivottomana pelinä”. Franssilan tuohtumusta varmaan lisäsi se, että opettajisto oli julkisuudessa hyökännyt kouluhallituksen kimppuun syyttäen sitä Roineen suojelemisesta. K.A. Franssilan päiväkirja 22.2.1919, K.A. Franssilan kokoelma Coll. 55.11., Hyk.

28. Tämä käy ilmi muun muassa Kymin opettajayhdistyksen pöytäkirjoista. Opettajayhdistys kehotti kansakoulujen johtokuntia yhtymään valkealaisten esittämään tarkastajan erottamisvaatimukseen. Kymin opettajayhdistyksen pöytäkirja, todennäköisesti maaliskuulta 1919, Koa, Kka; Valkealan, Kymin, Sippolan ja Vehkalanden opettajayhdistyksillä oli vireää yhteistoimintaa vuosisadan vaihteesta lähtien. Tarkastajan vastaista rintamaa ei siis tarvinnut nostattaa tyhjistä. Ks. Tiitinen 1960, 25, 31, 50, 56.

29. Opettajain Lehti 1919, 300–301.

30. Suunnitelma julkaistu Suunta-lehdessä 1925, 19–20; Myös Venäjän maantieteen oppikirjaa, jonka Roine oli laatinut, pidettiin osoituksena tämän venäläismielisyydestä.

31. Kouluhallituksen kansanopetusosaston pöytäkirja 3.6.1919, Kha, KA.

32. Kouluhallituksen lausunnosta valtioneuvostolle ks. Opettajain Lehti 1919, 337–338; Ks. myös Opettajain Lehti 1919, 354.

33. Kouluneuvos J.E. Ranniston matkakertomus kouluhallitukselle 16.4.1920, Kouluhallituksen virkamiesten matkakertomukset, Kha, KA.

34. Valkealan kunnanvaltuuston pöytäkirja 29.12.1919, Kansanopetus-

osaston KD 46/ 103 1920, Kha, KA; Ks. Kymin opettajayhdistyksen pöytäkirja 24.1.1920, Koa, Kka ja yhdeksännen kansakoulujen piiritarkastajain kokouksen pöytäkirja 28.–31.1.1920.

35. Keräsen erottamisvaatimusta koskevat asiakirjat, Kansanopetusosaston KD 24/121 1920, Kha, KA; Keräseen kohdistetuista syytöksistä Opettajain Lehti 1919, 227–228 sekä 1920, 416–418, 432–434 ja 550.

36. Keränen epäili tarkastajan syytöksien johtuneen muun muassa siitä, että hänet oli sodan aikana pakotettu toimimaan sihteerinä kokouksessa, joka oli vaatinut Roineen erottamista.

37. Keränen oli toiminut Kymin opettajayhdistyksen johdossa vuonna 1919 ja ollut Suomen Opettajayhdistyksen vuosikokouksen puheenjohtaja kesällä 1917, jolloin opettajayhdistysten kamppailu tarkastaja Roinetta vastaan oli ollut kuumimmillaan. Valkealan opettajayhdistyksen johtaja opettaja Vaara, joka oli tarkastaja Roineen vastaisen ryhmittymän johtohahmo ja Keränen olivat tutustuneet opettajayhdistystensä yhteisissä kokouksissa ja Suomen Opettajayhdistyksen toiminnassa. Keränen ja Vaara olivat myös olleet yhdessä tekemässä aloitetta osakeyhtiö Valistuksen perustamisesta.

38. Opettaja Lahtelan käytöksen johdosta pidetyn tutkimuskokouksen pöytäkirja 20.4.1920, Kansanopetusosaston KD 46/103 1920, Kha, KA; Kouluhallituksen kansanopetusosaston päätös 25.10.1920, Kha, KA; Opettajain Lehti 1920, 329.

39. Valkealan Aitomäen kansakoulun johtokunnan kokouksen pöytäkirja 30.4.1920, Kansanopetusosaston KD 46/103 1920, Kha, KA.

40. Kymnlaakson opettajayhdistysten yhteisen kokouksen pöytäkirja 1.5.1920, Koa, Kka; Myöhemmin tarkastaja Roine väitti kokouksen järjestetyn yksinomaan opettaja Mosse Lahtelan asian takia. Todistajien mukaan niin ei kuitenkaan ollut. Väinö Vaaran ym. todistus, Kansanopetusosaston KD 46/103 1920, Kha, KA.

41. Tarkastaja Roineen kirje Valkealan nimismiehelle 25.5.1920, Valkealan Aitomäen kansakoulun johtokunnan kokouksen pöytäkirja 27.5.1920 sekä opettaja Mosse Lahtelan kirjeet kouluhallitukselle 21.5., 28.5., 7.6. ja 26.6.1920, Kansanopetusosaston KD 46/103 1920, Kha, KA.

42. Opettajain Lehti 1920, 259.

43. Opettajain Lehti 1920, 310–311.

44. Opettajain Lehti 1920, 329.

45. Opettajain Lehti 1920, 328.

46. Opettajain Lehti 1920, 329, 367–368.

47. Virkaatekevän kansakouluntarkastajan O.A. Louhelaisen selvitys kouluhallitukselle 22.6.1920, Kansanopetusosaston KD 46/103 1920, Kha, KA.

48. Tarkastaja Roineen selostus kouluhallitukselle 17.9.1920, Kansanopetusosaston KD 46/103 1920, Kha, KA.

49. Aitomäen kansakoulupiirin yleisen kokouksen pöytäkirja 16.8.1920, Aitomäen kansakoulun johtokunnan kokouksen pöytäkirja 21.10.1920 ja Aitomäen vanhempien ja muiden kyläläisten pitämän kokouksen pöytäkirja 24.10.1920, Kansanopetusosaston KD 46/103 1920, Kha, KA; Virkaatekevä tarkastaja O. A. Louhelainen oli valittanut johtokunnan vaihtamisesta maaherralle. Myös tarkastaja Roine piti vanhan johtokunnan erottamista laittomana. Ks. tarkastaja Roineen valitus korkeimmalle hallinto-oikeudelle 1.12.1920, Kansanopetusosaston KD 46/103 1920, Kha, KA.

50. Lahtelan mukaan tarkastaja Roine suivaantui häneen jo vuonna 1914, jolloin kouluhallitus vahvisti Aitomäen koulun opettajan virkavaalin hänen edukseen tarkastajan suosikin jäädessä toiseksi. Entiset johtokunnan jäsenet suhtautuivat Lahtelan mukaan häneen nurjamielisesti, koska hän oli antanut yhden jäsenen lapselle ehdot, toisen lapsen hän oli saanut kiinni varkaudesta, kolmas oli sekaantunut kapinaan ja ”neljännessä oli niin pahoja vikoja, ettei niitä voinut tuoda julki”. Lisäksi Lahtela ilmoitti kahden muun syyttäjän lukeutuvan hänen poliittisiin vastustajiinsa. Opettaja Lahtelan kirje kouluhallitukselle 24.10.1920, Kansanopetusosaston KD 46/103 1920, Kha, KA.

51. Kouluhallituksen kansanopetusosaston päätös 25.10.1920, Kha, KA.

52. Tarkastaja Roineen valitus korkeimmalle hallinto-oikeudelle 1.12.1920, Kansanopetusosaston KD 46/103 1920, Kha, KA.

53. Roine oli ottanut takaisin alkuperäisen sukunimensä Silfverströmin. Tarkastajan vastustajat epäilivät nimenvaihdoksen johtuneen Roineen pyrkimyksestä päästä eroon ikävästä maineestaan. Ks. Suunta 1925, 84; Käytän jatkossa tarkastaja Silfverströmistä kuitenkin selvyiden vuoksi hänen vanhaa sukunimeään.

54. Ks. Kouluneuvos Onni Rauhamaan selostus Valkealan Aitomäen kansakoulun riitatapauksesta 13.3.1921, Kouluhallituksen virkamiesten tarkastuskertomukset, Kha, KA.

55. Sama; Valkealan Aitomäen koulun tarkastuskertomus 10.3.1921, Kouluhallituksen virkamiesten tarkastuskertomukset, Kha, KA.

56. Suomen Opettajayhdistyksen keskushallituksen pöytäkirja 5.5.1921,

Tha.

57. Kaikkiaan tarkastaja Roineen ja opettaja Lahtelan välisestä riitajutusta kertyi asiapapereita, kirjoituksia, todistuksia ja selontekoja, satoja sivuja.

58. Korkeimman hallinto-oikeuden päätös 6.7.1921, Kha, KA.

59. Kansanopetusosaston kiertokirje Kotkan piirin kansakoulujen johtokunnille ja johtajille 7.6.1921, Kha, KA.

60. Opettajain Lehti 1921, 555–556.

61. Ks. Kouluhallituksen kansanopetusosaston päätös 10.10.1922, Kha, KA.

62. Opettajain Lehti 1922, 776–777; Opettajain Lehti 1925, 117–118; Suunta 1925, 19–22, 33–34, 46–47, 70–73, 84–86 ja 94–95; Suunta oli poliittinen viikkolehti, joka jatkoi heimotyötä Suur-Suomen hyväksi tehneen Nykyaika-lehden linjaa. Tarkastaja Roineen, joka lehden mukaan oli ”venäläistyttäjäin nöyrä palvelija”, mustamaalaaminen sopi hyvin lehden tarkoitusperiin. Ks. Leino-Kaukiainen 1991, 451; Todennäköisesti artikkelit olivat opettaja Väinö Vaaran käsialaa. Ainakin asiakirjat, joita referoidaan, olivat suurelta osin hänen laatimiaan. Artikkeleista selviää kirjoittajan perehtyneisyys sekä itse riitatapaukseen että kouluhallintoon, mikä myös viittaa Vaaraan.

63. Sekä punaiset että valkoiset syyttivät tarkastaja Roinetta venäläistämistoimien edistäjäksi ja santarmien kätyriksi. Lisäksi Roineen kanssa riitaantuneet yrittivät saada hänet vastuuseen osanotosta kapinaan. Selvittyyään syytöksistä Roine puolestaan käytti punaisuussyytöksiä leimatakseen vastustajiaan. Roineen päävastustajiin lukeutunut opettaja Lahtela jatkoi kuitenkin vihjailuja Roineen punaisuudesta. Siitä huolimatta hän vakuutti, ettei kiistassa perimmiltään ollut kyse poliittisista erimielisyyksistä. Roinetta vastaan asettuneiden koulupiiriläisten joukossa oli Lahtelan mukaan entisiä punaisiakin. Apulaisnimismies puolestaan katsoi, että Lahtelaa syyttäneet tarkastaja Roineen kanssa samaa mieltä olleet paikkakuntalaiset vihasivat Lahtelaa ennen kaikkea tämän suojeluskuntatoiminnan vuoksi. Välillä Lahtela itsekin väitti niin. Roine, joka sillä kertaa halusi osoittaa kyseessä olevan asiakysymykset eivätkä vanhat kaunat, todisti Lahtelan syyttäjien olevan suojeluskuntalaisia eikä entisiä punaisia. Myöhemmin Roine selitti kuitenkin koulurettelön johtuneen siitä, että entiset punaiset halusivat erottaa Lahtelan, koska tämä oli sodan jälkiselvittelyissä kohdellut kovin ottein kapinallisia. Ks. Apulaisnimismies Ruontin lausunto ja tarkastaja Roineen selostus kouluhallitukselle 17.9.1920 sekä Aino Mannisen ja Ville Laitisen todistus tarkastaja Silfverströmin toiminnasta 6.2.1921,

Kansanopetusosaston KD 46/103 1920, Kha, KA; Ks. myös opettaja Lah-
telalle lähetetyt postikortit. Sama.

64. Ks. esim. Opettajain Lehti 1920, 338 ja 1922, 776–777.

65. Vuosina 1917–1920 kansakouluntarkastajia kritisoitiin poikkeuksel-
lisen runsaasti. Opettajain Lehdessä arvosteltiin tarkastaja Roineen lisäk-
si muun muassa A. V. Laitakarin, R. Saikun, K.V. Vaulon ja T.G. Murron
toimia. Kansalaissodan jälkiselvittelyt nostivat tarkastaja Jaakko Pärssisen
ja virkaatekevän tarkastaja Fredrik Rauhan otsikoihin. Tarkastajat Arvi
Paasikallio ja K. E. Ruohonen säästyivät julkisuudelta, mutta joutuivat
valtiorikosoikeuteen. Albin Järvinen selvisi senaatin tutkimuksella. Myös
tarkastaja Josua Järvisen ennen tarkastajan uraa esittämät jyrkät poliitti-
set kannanotot nostettiin esille ja Lapin piiritarkastaja Vihtori Lähde jou-
tui monien syytösten kohteeksi. Lisäksi V. I. Jacobsonin viranhoidossa oli
paljon moittimista. Joka kolmannen kansakoulun piiritarkastajan toimista
löytyi siis jonkinlaista huomauttamisen aihetta. Vaikka monet tarkastajien
rikket olivat inhimillisiä ja ymmärrettäviä, niiden esiintymisen keskitty-
minen muutaman vuoden ajalle paljastaa poliittisesti kuohuvan ajan vai-
kutuksen tarkastajien auktoriteettiasemaan. Vastaavaa ei ollut aiemmin il-
mennyt eikä tullut myöhemmin olemaan. Ks. esim. Opettajain Lehti 1917,
132, 195–196, 212–213, 291 ja 1920, 202–203; Kansanopetusosaston AD
891/90 1917, KD 33/153 1917, KD 220/419 1917, KD 52/481 1918, KD
136/414 1919, KD 84/197 1920, KD 229/616 1921 ja KD 83/189 1922,
kansanopetusosaston pöytäkirjat 22.1., 27.9., 18.10., 22.10., 25.10., 29.10.,
1.11., 22.11., 6.12. ja 20.12.1918 sekä 23.4., 16.9. ja 21.10.1919, Kha, KA;
Opettajiston kouluhallituksen vastaisista asenteista ks. Suomen Opetta-
jayhdistyksen ylimääräisen kokouksen pöytäkirja 22.–23.4.1917, Tha.

66. Huhtikuussa 1917 senaatti oli antanut tehtävän selvittää kouluhalli-
tuksen uudelleenjärjestämistä, mihin liittyi myös kannan ottaminen opetta-
jiston edustuksesta keskusvirastossa. Asia päätettiin kuitenkin vasta kan-
salaissodan jälkeen. Opettajat eivät saaneet edustajiaan kouluhallituksen
jäseniksi. Sen sijaan he saivat valita jäsenet opettajaneuvostoon, jonka teh-
tävä oli antaa lausuntoja ja tehdä esityksiä kouluhallitukselle ja valtioneu-
vostolle. Halila 1949, 386–87; Somerkivi 1979, 61.

67. Ks. esim. Salokannel 1968, 183–184.

68. Sadovnikovin tapauksesta ks. tämän kirjan ensimmäinen artikkeli;
tarkemmin Harju 1988, 232–234.

69. Syytös tarkastaja Roinetta vastaan tämän yrityksestä ”häväistä” kan-
sanopettajain osakeyhtiötä ei lipsahtanut opettaja Väinö Vaaralta julki-

suuteen vahingossa. Hän pyrki sen avulla saamaan kiistassa ulkopuolelle jääneet opettajat tarkastajaa vastaan. Ks. Väinö Vaaran kirje koulutoimen ylihallitukselle 18.6.1917, VVa, Vka; Kymin opettajayhdistyksen suhteesta Valistukseen ks. Tiitinen 1960, 50–51; Kouluneuvos Franssilan mielestä Roineen syytökset olivat kuitenkin olleet perusteltuja. K.A. Franssilan päiväkirja 22.2.1919, K.A. Franssilan kokoelma Coll. 55.11., Hyk.

70. Ks. Tiitinen 1960, 48, 88–90; Ks. myös Rinne 1973, 86.

Musta kirja kouluhallituksen opettajavalvonnan välineenä

Jyväskylän seminaarin muistojulkaisussa hymyilee nuori naisopettajatar. Kaino Puukon kuva ei poikkeakaan kirjassa olevista muista naisopettajien portreteista kuten eivät hänen elämäkertatietonsakaan vastaavista. Puukon kotitausta oli talonpoikainen, hän toimi seminaarissa kristillisen yhdistyksen sihteerinä ja valmistui opettajaksi 20-vuotiaana. Valmistuttuaan seminaarista vuonna 1933 Puukko palasi kotiseudulleen ja otti hoitaakseen paikallisen kansakoulun. Tuon ajan kansakoulunopettajattarien tapaan hänkin jäi naimattomaksi.

Puukko, Kaino. * 11. 7. 1912 Hirvensalmi. Vht maanvilj. Kustaa Alfred Puukko ja Lyydia Ruhanen. Mikkelin tyttökoulu. Päästötodistus J. s. 1933. Seminaarin krist. yhdist. sihteerinä 1932—33. Opettajana Hirvensalmen Hirvenlahden sup. kansak. 1933 alkaen.

Kaino Puukon matrikkelikuva ja -tiedot

Tapahtumat viidentoista vuoden kuluttua muuttivat Kaino Puukon elämän. Toisten lasten kasvattaminen ei todennäköisesti enää riittänyt elämän sisällöksi, vaan Puukko halusi elää omaa elämäänsä. Ihmiset odottivat opettajattarelta esimerkillisyyttä, uhrautuvuutta ja siveellisyyttä, mutta Puukko ei suostunut asettumaan kansanopettajalta edellytetyyn kuuliaisuuden ja mallikansalaisuuden muottiin. Puukon toiminta loukkasi oppilaiden vanhempia, ja nämä riitaantuivat opettajan kanssa. Koulun johtokunta kutsui kansakouluntarkastajan tutkimaan Puukon käytöstä, ja tutkimuskokous päätti tämän uran. Tarkastaja kuvasi Puukon itsehillinnän pettämistä seuraavasti: ”Opettaja Puukko oli käyttäytynyt sopimattomasti ryypäten ja irstaillen miesten kanssa. Asiaa tutkittaessa hän sai raivokohtauksen, pyyhkäisi äkkiä pöydältä maahan palavan öljylampun yrittäen polttaa talon ja koolla olevan johtokunnan. Soitin pikaisesti poliisit, jotka korjasivat hänet mielisairaalaan.”¹

Puukon kohtalon kovuus on vertaansa vailla, mutta vastaavanlaisia tapauksia esiintyi ajoittain ympäri maata – opettajat eivät aina täyttäneet mallikansalaisuuden normeja. Päihtymys ja siveettömyys laskettiin etenkin naisopettajalle suuriksi synneiksi. Koulujen johtokunnat ja kansakouluntarkastajat pitivät huolen, etteivät vakaviin rikkomuksiin syyllistyneet opettajat jatkaaneet opettajina. Erotetut opettajat saattoivat kuitenkin haakeutua toisen tarkastuspiiriin alueelle, jossa heidän tekojaan ei tunnettu. Kouluhallituksessa asiaan kiinnitettiin huomiota 1800–1900-lukujen taitteessa, mutta nopeasti kasvava opettajamäärä vaikeutti valvontaa. Ylihallituksessa heräsi ajatus kehittää vakaviin rikkomuksiin syyllistyneiden opettajien valvontaa. Se johti kansakoulunopettajille annetuista varoituksista ja rangaistuksista laaditun luettelon eli niin sanotun Mustan kirjan syntyyn vuonna 1902. Mustaan kirjaan nimettiin kaikkiaan 79 kansakoulunopettajaa vuoteen 1939 mennessä.²

Seuraavassa artikkelissa tarkastelen kansakoulunopettajien rikkomuksia ja rankaisuja Mustassa kirjassa. Mustalla kirjalla yritettiin ylläpitää mallikansalaisuuden ideaalia, ainakin se kertoo millaisten rikkomusten katsottiin uhkaavan sitä. Artikkelissa selvitän kirjan tarkoitusta ja pohditaan millä perusteella opettajia merkittiin sinne.

Mustan kirjan luonteesta

Epätoivotuista henkilöistä tai sopimattomista teoksista on historian saatossa koottu luetteloita, joita on kutsuttu mustiksi kirjoiksi tai mustiksi listoiksi. Suomessa mustaa kirjaa on pidetty muun muassa äärioikeiston vaikutuksesta korkeakouluopetukseen, kommunisteiksi epäillyistä työntekijöistä ja journalistiikan etiikkaa rikkoneista lehtiavustajista.³ Nykyisen henkilötietolain (henkilörekisterilain) mukaan tällaisia listoja ei enää saa pitää. Mustien kirjojen ongelmana on pidetty muun muassa sitä, että ne leimaavat kirjoihin joutuneet loppuelämäkseen, usein vielä hyvin satumanvaraisin perustein.

Kouluhallituksessa laadittu Musta kirja ei sisällä mitään sellaista, jota ei keskusviraston virallisista asiakirjoista saisi selville. Aikoinaan se kuitenkin julistettiin salassa pidettäväksi. Voisi olettaa, että kouluhallituksen Mustaan kirjaan merkittiin kaikkein pahiten mallikansalaisuuden ideaalia rikkoneita opettajia, sillä Mustassa kirjassa mainitut opettajat ovat vain pieni osa kaikista varoituksiin ja erotuksiin tuomituista opettajista.

Mustaan kirjaan joutumisen edellytyksenä oli rikkomuksen päätyminen kouluhallituksen tietoon. Kansakouluntarkastaja kouluhallituksen edustajana olikin osallisena kaikissa Mustaan kirjaan kirjatuihin kurinpitotutomioissa. Kurinpitosäädösten mukaan kansakouluntarkastajan tehtävä oli antaa opettajalle varoitus, jos tämä osoitti leväperäisyyttä virassa tai antoi syytä tyytymättömyyteen omassa elämässään tai käytöksessään oppilaita kohtaan. Jos opettajan toiminta ei varoituksesta huolimatta muuttunut, saattoi tarkastaja yhdessä koulun johtokunnan kanssa erottaa koeajalle otetun opettajan tai sijaisopettajan. Virkaan nimitetyn opettajan kohdalla tilanne oli monimutkaisempi, sillä tarkastajan piti järjestää opettajan toiminnasta tutkimuskokous. Kansakouluntarkastajia voikin pitää tietynlaisina elävinä Mustina kirjoina, sillä pitkällä urallaan he pitivät henkilökohtaisesti lukua hankalista tapauksista. Kouluhallitus pyrki vahvistamaan tarkastajien roolia opettajien valvojina. Esimerkiksi kansalaissodan jälkeen se ilmoitti tarkastajille niiden opettajien nimet, jotka olivat syyllistyneet kapinaan ja erotettu. Opettajaseminaarit puolestaan välittivät tarkastajille tiedon opiskelihoista, jotka oli erotettu seminaarista. Kansakouluntarkastajat olivatkin soveliaimpia henkilöitä seulomaan Mustalle listalle kirjattavat tapaukset.

Mustaan kirjaan joutui pääsääntöisesti virkaan nimitettyjä opettajia, mutta joukosta löytyy muutama epäpäteväkin. Se vahvistaa näkemystä, että kirjalla varauduttiin nimetyistä opettajista myöhemmin aiheutuviin hankaluuksiin. Luetteloa pidettiin kouluhallituksen kansanopetusosastolla, jossa käsiteltiin opettajien kurinpitoasiat. Opettajien saamat kurinpitorangeistukset merkittiin viran- tai toimenhaltijan nimikirjaan. Säädösten mukaan rangaistusmerkinnät piti kuitenkin poistaa nimikirjasta viiden vuoden kuluttua, jos asianomainen oli tänä aikana hoitanut työnsä nuhteettomasti. Juuri tämän vuoksi kouluhallituksessa nähtiin tarvetta Mustan kirjan perustamiselle. Siihen merkinnät jäivät pysyvästi. Tältä osin kouluhallitus rikkoi kurinpitosäädösten henkeä, jonka mukaan sovitettujen syntien ei pitänyt myöhemmin vaikuttaa opettajien urakehitykseen.

Autonomian aika

Mustan kirjan avulla voi tarkastella, millaisia tekoja kouluhallitus piti erityisen tuomittavana. Se myös kertoo, millaisia opettajia keskusvirasto piti silmällä. Autonomian aikana kirjaan joutuneista opettajista on vaikea löytää lisätietoja. Kouluhallituksen opettajakortisto perustettiin vasta vuonna 1914 eikä autonomian ajalta ole säästynyt ansioluetteloita sisältäneitä opettajien eläkehakemuksia. Siksi keskusviraston erityistarkkailuun joutuneiden opettajien profilia on vaikea selvittää itsenäisyyttä edeltävältä ajalta. Kuitenkin juuri autonomian loppuaikana Mustaa kirjaa täytettiin aktiivisimmin. Vuosina 1903–1917 kirjaan nimettiin 47 opettajaa, yli puolet kirjan nimivahvuudesta. 27 tapausta koski opettajan erottamista tai eroamista, 17 opettajalle annettua varoitusta ja kolmen kohdalla tuomiosta ei ole mainintaa.

Eniten kirjassa on siveellisyysrikkomuksista tuomittuja opettajia. Kaikkiaan 13 opettajan ura päättyi rikostuomioon, lisäksi kaksi opettajaa sai siveellisyysrikkomuksesta varoituksen. Osa opettajista oli syyllistynyt siveellisyysrikkoksiin, yksi niiden yrityksiin. Jotkut olivat antautuneet sopimattomiin suhteisiin oppilaidensa kanssa tai lähennelleet oppilaitaan. Mustaan kirjaan kirjattiin sellaisia henkilöitä, jotka oli syytä pitää pois lasten ja nuorten kasvatustehtävistä. Kirjaan joutui myös muutamaa epä-

siveellisestä käytöksestä tuomittu ja yksi moitteellista elämää viettänyt opettaja. Sinne joutui myös naisopettaja, joka oli saanut varoituksen liiallisesta seurustelusta miesväen kanssa.

Jos siveellisyysrikkomuksiin sortuminen tiesi melko varmaa erottamista, sopimattomasta käytöksestä huomautettujen suhteen oli toisin. Yhdeksästä sopimattomaan käytökseen syyllistyneestä opettajasta neljä erotettiin. ”Sopimaton käytös niin virassa kuin sen ulkopuolella”, ”paheksuttava käytös” tai ”rettelöinti toisten opettajien kanssa” saattoi johtaa yhtäläillä varoitukseen kuin erottamiseenkin. Sopimattomasta käytöksestä annettujen varoitusten merkitsemistä Mustaan kirjaan voi kummastella, sillä koulun johtokunta ja kansakouluntarkastaja pitivät varmasti huolen siitä, ettei opettajan saama varoitus unohtunut. Mustan kirjan avulla varauduttiin kuitenkin siihen, että varoituksen saanut opettaja vaihtaisi toisen tarkastuspiirin alueelle.

Kolme opettajaa joutui Mustaan kirjaan poliittisten kannanottojensa vuoksi. Yksi opettaja erotettiin vuonna 1903 hänen syyllistyttyään valtiolliseen kiihotustoimintaan. Toinen opettaja sai puolestaan varoituksen vuonna 1904 sallittuaan oppilaiden esittää Venäjää loukkaavan kuvaelman ja kolmas erotettiin samana vuonna puoleksi vuodeksi lausuttuaan valtiollisesti ”loukkaavia ja nurjamielisiä lauseita”. On ymmärrettävää, että kouluhallitus kiinnitti huomiota opettajien valtiollisiin kannanottoihin poliittisesti arkana aikana. Samalla lailla ymmärrettävää on, että Mustaan kirjaan merkittiin niiden opettajien nimet, jotka syyllistyivät väärennökseen, kavallukseen, juopumukseen tai liialliseen ruumiilliseen kuritukseen. Sen sijaan laiminlyöntien, huolimattomuuden tai palkkauksesta valittamisen takia varoituksen saaneiden opettajien esiintyminen Mustassa kirjassa kyseenalaistaa sen tehtävän vakavimpien rikkomusten valvonnan välineenä.

Mustan kirjan funktio hämärtyy myös, kun huomaa saman opettajan joutuneen toistamiseen listalle. Esimerkiksi eräs koeajalla ollut opettaja erotettiin poliittisen kiihotustoiminnan vuoksi vuonna 1903, ja myöhemmin hänelle annettiin toisesta rikkeestä varoitus. Kumpikin tapaus merkittiin Mustaan kirjaan. Eräs toinen opettaja taas sai varoituksen vuonna 1909, ja kuusi vuotta myöhemmin hänet erotettiin virasta huolimattomuuden takia. Myöhemmin kyseinen opettaja valittiin opettajaksi toiseen kouluun. Juuri tällaisia tapauksia varten kouluhallituksen voisi

kuvitella pitäneen Mustaa kirjaa. Myös tulevan kansakouluntarkastajan esiintyminen Mustassa kirjassa vaikuttaa kummalliselta. Nuori, koeajalla toiminut opettaja erotettiin ”erinäisten virheellisyyksien” vuoksi. Jos Musta kirja olisi toiminut ulossulkemisen välineenä, ei kyseisen opettajan olisi myöhemmin pitänyt päästä tarkastajaksi.

Näyttää siltä, että autonomian lopulla Mustaan kirjaan merkittiin sattumanvaraisesti opettajien rikkomuksia ja rangaistuksia. Kirjassa esiintyvät rikkomukset ovat sekalaisia, pienestä huolimattomuudesta vakavaan seksuaalirikokseen asti. Myös rangaistukset vaihtelevat varoituksista erottamisiin. Opettajia valvottiin myös viranhoidon ulkopuolella, sillä joka kolmas Mustan kirjan merkintä on peräisin koulutyön ulkopuolella tehdystä rikkeestä.

Itsenäisyyden aika

Mustan kirjan vaikutusten arvioiminen itsenäisyyden aikana on autonomian aikaa helpompaa, sillä kansanopetusosaston opettajakortisto mahdollistaa kirjaan merkittyjen henkilöiden aiempien ja myöhempien vaiheiden selvittämisen. Kaikki kantelut, muistutukset ja erot pitäisi näkyä kouluhallituksen korteista. Opettajakortiston informaation lisäksi kirjaan merkittyjen urasta saa tietoja heidän eläkehakemuksiin liittämistään ansioluetteloista. Ansioluetteloissa pitäisi näkyä syyte- ja rankaisuasiat. Niiden avulla voi myös tarkistaa siirtyivätkö opettajat ennen aikaiselle eläkkeelle, ja jos siirtyivät, mistä syystä.⁴

Itsenäisyyden ajalla Mustan kirjan ylläpito oli vielä sattumanvaraisempaa kuin autonomian ajan lopulla. Kansalaissodan selvittelyjen jälkeen enemmän merkintöjä ilmaantui vasta vuonna 1923, jolloin Mustaan kirjaan merkittiin viisi opettajaa. Seuraava merkintäkausi on 1930-luvun alussa. Vuosina 1932–1935 seitsemän opettajan rikkomukset merkittiin kirjaan. Merkintöjen kausiluontoisuus paljastaa kouluhallituksessa esiintyneen epäilyjä Mustan kirjan vaikuttavuutta kohtaan. Se kertoo myös poliittisten murroskausien vaikutuksesta: seesteisinä kausina kirja ei täytynyt.

Kansalaissota jätti jälkensä Mustaan kirjaan. Sinne kirjattiin 15 kapi-nasta tuomitun kansakoulunopettajan nimet. Kirjan ylläpitäjän innokkuudesta kertoo, ettei syytösprosesseja seurattu loppuun saakka. Eräskin

Mustaan kirjaan kapinasta tuomittuna nimetty armahdettiin valtiorikosoikeudessa. Toisaalta ”kerran syytetty, aina epäilty” -ajattelutapa saattaa selittää sen, ettei opettajien kohdalle merkitty vapauttavaa päätöstä. Jotkut kouluhallituksen virkamiehet olisivat halunneet tuomita punaisia tukeneet opettajat kouluhallituksen edistysmielistä johtoa ankarammin, mikä saattaa myös selittää armahdetun opettajan jäämiseen Mustalle listalle.⁵

Valtiorikosoikeuteen joutuminen ei kuitenkaan ollut tae Mustaan kirjaan joutumista. Moni tuomion saanut säästy joutumiselta listaan ja useat valtiorikosoikeuden välttäneet opettajat puolestaan päätyivät kirjaan. Mustaan kirjaan kapinallisena nimetystä 15:sta opettajasta seitsemän tuomittiin ja yksi vapautettiin valtiorikosoikeudessa, seitsemän ei joutunut lainkaan oikeuden eteen. Koulujen johtokunnat olivat tuomioissaan ankarampia: 13 mainituista opettajista erotettiin ja kaksi sai varoituksen. Varoituksen saaneet opettajat jatkoivat työtään, mutta erotetut joutuivat jättämään koulun vähäksi aikaa. Vain kahden Mustassa kirjassa olleen opettajan ura päättyi kansalaissodan takia.

Kouluhallituksen istunnoissa päätettiin vain kolmen opettajan nimeämisestä Mustaan kirjaan.⁶ Muut joutuivat kirjaan epävirallisempaa tietä. Kansakouluntarkastajat olivat avainasemassa kirjan täyttämisessä. He laativat sodan jälkeen listoja punaisten puolella olleista opettajista. Mustaan kirjaan valikoitui kuitenkin vain harvat heidän listoilla olleista. Kaikkiaan noin sata kansakoulunopettajaa ja seminaarilaista joutui syytetyksi osanotosta kapinaan.⁷ Mustassa kirjassa nimettyjen 15 opettajan rikkomukset eivät laadultaan tai rangaistuksiltaan eroa muun joukon rikkomuksista. Sinne eivät valikoituneet kapinointiin eniten syyllystyneet. Kirjassa esiintyvät opettajat eivät myöskään olleet samojen tarkastuspiirien alueelta, joten muutama yksittäisen tarkastajan aktiivisuus ei selitä Mustaan kirjaan joutumista. Mustaan kirjaan kansalaissodan vuoksi merkittyjen opettajien paluuta työelämään sävyttivät toistuvat koulunvaihdot, mikä viittaa kirjan tietojen välittymiseen koulujen johtokunnille. Jotkut kansakouluntarkastajat vastustivat esimiestensä cheyttämispolitiikkaa, jonka mukaan punaisia tukeneet opettajat saivat jatkaa työtään luovuttuaan kapinallisista aatteistaan.⁸ Ilmeisesti Mustan kirjan tietojen välittäminen koulujen johtokunnille oli heidän vastustuksensa hiljainen ilmentymä.

Poliittiseksi rikkomukseksi voi tulkita myös kieltäytymisen asevelvollisuuden suorittamisesta, josta yksi opettaja joutui Mustaan kirjaan. Kyseinen opettaja oli kieltäytynyt valkoisten asevelvollisuuskutsunnoista, minkä seurauksena hänet erotettiin virastaan. Myös erään murhapolttorangaistuksen kirjaamisella Mustaan kirjaan oli poliittinen kytkös. Tekoon syyllistynyttä opettajaa oli vuonna 1918 syytetty osanotosta kapiinaan ja hän oli joutunut eroamaan opettajanvirastaan. Hän oli kuitenkin palannut opettajaksi, mutta riitaantunut kansakouluntarkastajan kanssa. Hänen koulu-uraansa varjostivat lukuisat kurinpitomenettelyt ja virasta pidentämiset.⁹ Musta kirja olikin luotu silmällä pitäen juuri tällaisia tapauksia. Mustaan kirjaan pantiin muistiin ainoastaan vasemmistopolitiikointiin syyllistyneet opettajat. Kirjassa ei ole yhtään oikeistoradikalismista tuomittua opettajaa, vaikka sellaisiakin koululaitoksen palveluksessa oli.

Siveellisyysrikkomuksien vuoksi Mustaan kirjaan joutui itsenäisyyden aikana kuusi opettajaa. Ajallisesti tapaukset hajaantuvat tasaisesti koko tarkastelujaksolle. Kolme rangaistuksen saanutta opettajaa palasi kouluun erottamisensa jälkeen. He joutuivat kuitenkin koulunvaihtokierteeseen. Kaksi tuomioista koski suhdetta oppilaisiin, yksi taloudenhoitajaan. Kolme siveellisyysrikkoksiin syyllistynyttä erotettiin viroistaan, eikä heitä sen jälkeen nähty opettajina. Tapausten perusteella on syytä olettaa, että siveellisyysrikkomuksiin syyllistyneitä opettajia pidettiin erityisen tarkkaan silmällä. Todennäköisesti opettajien siirtyminen paikkakunnalta toiselle johtui kansakouluntarkastajan johtokunnan esimiehelle antamasta kehotuksesta pitää opettajaa silmällä. Siveellisyysrikkomuksiin syyllistyneiden opettajien koulujen vaihtaminen ja ulossulkeminen koulusta oli huomattavasti selvempää kuin poliittisista syistä Mustaan kirjaan joutuneiden opettajien.

Mustaan kirjaan joutui lisäksi viisi väärennöksestä tai kavalluksesta tuomittua opettajaa sekä yksi vääreän valaan yllyttänyt opettaja. Kaksi opettajaa oli väärentänyt todistuksensa viranhakua varten, muut koskivat koulun ulkopuolista toimintaa. Ruumiillinen kuritus saattoi yhden ja juopottelu kaksi opettajaa Mustaan kirjaan. Lisäksi yksi opettaja oli kirjassa jouduttuaan erotetuksi leväperäisyyden vuoksi. Kolmen erotetun opettajan rikkeistä ei ole mainintaa Mustassa kirjassa eikä opettajakortistossa.

Erään oikeuksistaan kiinni pitäneen opettajan tapaus paljastaa yhden Mustan kirjan ongelmista. Vuonna 1923 kyseinen opettaja merkittiin Mustaan kirjaan, kun hänet erotettiin juopottelevan ja epäsiivellisen elämän sekä virkatehtävien laiminlyönnin vuoksi. Hän joutui tutkimusten kohteeksi myös epäiltyä kavalluksesta. 12 vuotta myöhemmin hän joutui uudelleen kouluhallituksen listalle, tällä kertaa asiakirjojen väärennöksestä tuomittuna. Kyseinen opettaja valitti kuitenkin tuomioista. Kurinpitosäädösten mukaan opettaja menetti automaattisesti virkansa, jos hänet tuomittiin siviilituomioistuimessa. Kurinpidollisesta tuomiosta opettaja pystyi valittamaan kouluhallitukselle ja sen päätöksestä korkeimpaan hallinto-oikeuteen, siviilituomioistuimen langettamista tuomioista puolestaan korkeimpaan oikeuteen ja hovioikeuteen. Kyseinen opettaja saikin valituksensa viimeksi mainitussa lävitse, jolloin kurinpitomenetely raukesi. Tapaus osoittaa Mustan kirjan ikään kuin jo langettaneen tuomion, mikä saattoi johtaa kyseiseen opettajaan kohdistuneiden epäilyjen ja syytösten lisääntymiseen. Musta kirja ei kuitenkaan estänyt häntä jatkamasta koulutyötään.¹⁰ Virassa olevan opettajan erottaminen saattoikin olla vaikeaa. Sen takia hankala opettaja usein painostettiin eroamaan itse.

Lopuksi

Opettajiin kohdistetuilla kurinpitotoimilla ei ollut samalla lailla sosiaalistavaa tarkoitusta kuin opettajaseminaarien sanktioilla. Vaikka seminaarien oppilasvalikoinnissa oli kiinnitetty erityistä huomiota hakijoiden nuhteettomuuteen ja siivellisyyteen, esiintyi sääntöjen rikkomuksiakin. Kaikkein vakavimpiin rikkomuksiin, kuten siivettömyyteen, politikointiin tai päihtymykseen syyllystyneet erotettiin. Sen sijaan pienempiin rikkomuksiin syyllystyneet pyrittiin sosiaalistamaan rangaistusten avulla. Siinä onnistuttiinkin, sillä rikkomusten määrä seminaarin ylemmillä luokilla oli huomattavan vähäinen.¹¹ Sen sijaan virassa oleviin opettajiin kohdistettujen kurinpitotoimien tarkoitus ei ensisijassa ollut sosiaalistaa rikkomuksiin syyllystyneitä opettajia vaan estää rikkomusten toistumisen. Mustassa kirjassa on pääsääntöisesti vain vakavampiin rikkomuksiin syyllystyneitä opettajia.

Seminaarilaisten ja kansakoulunopettajien rangaistukseen johtaneet rikkomukset erosivat jonkin verran toisistaan. Seminaarien rangaistuskäytännöstä tehdyn tutkimuksen mukaan vakavimmista rikkomuksista yleisimpiä olivat siveettömyys, päihtymys ja huolimattomuus.¹² Mustassa kirjassa rikkomusten syinä korostuvat siveettömyys ja poliittinen toiminta, mutta myös huolimattomuus ja sopimaton käyttäytyminen esiintyvät usein. Sen sijaan vain muutama opettaja on joutunut Mustaan kirjaan päihtymyksen ja kovan kurinpidon vuoksi. Etenkin viimeksi mainitun rikkomuksen vähäisyys on yllättävää, kun ottaa huomioon vuoden 1914 ruumiillisen kurittamisen kieltämisen jälkeen vilkkaana käyneen keskustelun sen jatkumisesta. Musta kirja paljastaakin jotain oleellista sen ylläpitäjän asenteista.

Naisopettajat joutuivat erityisen tiukan kontrollin kohteeksi varsinkin maaseudulla. Kuitenkin mieskansakoulunopettajat näyttävät syyllistyneen naisia useammin vakaviin rikkomuksiin. Vain 12 naista joutui Mustaan kirjaan, mikä osoittaa naisten toimineen miehiä kuuliaisemmin ja nuhteettomammin. Asiaa voi selittää opettajien rekrytoinnilla: kansakoulunopettajien taustat ja opiskelumenestys kertovat naisopettajien olleen enemmän kutsumusopettajia kuin miesten, jotka usein näkivät opettajan urassa sosiaalisen kohoamisen väylän. Heikon motivaation omannut miesopettaja saattoi helpommin syyllistyä rikkomuksiin kuin opettajantyön kutsumuksenaan kokenut nainen. Toisaalta miesten suuremmat rangaistusmäärät saattavat johtua heidän aktiivisemmasta roolistaan yhteiskunnassa.

Mustan kirjan luonteeseen näyttää kuuluneen sattumanvaraisuus. Tiettyinä ajanjaksoina kirja täyttyi nimistä, toisina niitä ei tullut lainkaan. Yhtenäistä linjaa Mustaan kirjaan joutuneiden rikkeistä ei löydy. Siveellisyysrikkomusten ja poliittisten rikkomusten runsaslukuisuus on poikkeus. Varsinkin viimeksi mainittu liittyy kuitenkin poliittisiin muroskausiin. Mustan kirjan tapausten perusteella voi kuitenkin päätellä, että itsenäisyyden ajalla kouluhallituksessa kiinnitettiin entistä enemmän huomiota opettajien viranhoidon ulkopuolella tekemiin rikkeisiin. Opettajien rangaistuspykäläkin muutettiin vuonna 1934 siten, että uudessa tekstissä korostettiin opettajan velvollisuutta toimia esimerkiksi koulun ulkopuolella.

Kirjan sisällön ailahtelevuus ei johtunut rangaistavien tekojen määrän muutoksista vaan Mustan kirjan pitäjistä. Kirja oli yksittäisen kansanopetusosaston virkamiehen vastuulla, ja tämän vaihduttua ei tehtävän uusi hoitaja todennäköisesti heti jatkanut kirjan ylläpitoa. Ailahtelevuus saattaa johtua myös siitä, miten Mustan kirjan ylläpitäjä sai tietoonsa kirjaan merkattavia asioita. Kouluhallituksen tai kouluhallituksen kansanopetusosaston istunnoissa päätettiin muutaman kurinpitotuomion kirjaamisesta. Valtaosa tapauksista päättyi kirjaan muita teitä. Näyttää siltä, että kansakouluntarkastajien rooli siinä oli merkittävä. Kansakouluntarkastajien piti lähettää kouluhallitukselle tieto, jos opettaja erotettiin tai hän sai johtokunnalta varoituksen. Kouluhallitus puolestaan levitti tietoa tarkastajille erotetuista opettajista, ja tarkastajien tehtävä oli pitää näistä omaa listaa.¹³ Tarkastajille oli henkilökohtaisia Mustia listoja,¹⁴ ja ilmeisesti he oma-aloitteisesti myös kehottivat kouluhallitusta panemaan tietyt opettajat erityistarkkailuun.

Mustan kirjan funktio jää kyseenalaiseksi. Jos kouluhallituksen tarkoituksena oli Mustan kirjan avulla valvoa, etteivät rikkomuksiin hairahtuneet opettajat pääsisi takaisin kouluun tai tekemään uusia rikkomuksia, siinä epäonnistuttiin. Lukuisat Mustassa kirjassa mainitut opettajat palasivat kouluun. Erottaminen oli koulukohtaista, joten opettajilla oli oikeus hakea uutta opettajanpaikkaa muualta, ellei siitä ollut tuomiossa erillistä mainintaa.¹⁵ Opettajan esimerkillisyyttä rikkoneiden opettajien pelättiin aiheuttavan hankaluuksia muuallakin, joten Musta kirja oli tarkoitettu sellaisten tapausten silmällä pitämiseksi. Kirjaan joutuneiden myöhempiä koulu-uraa varjostivat siirtymiset paikkakunnalta toiselle, mikä saattaa kertoa kirjan vaikutuksesta. Musta kirja ei kuitenkaan estänyt opettajia uusimasta rikkomuksiaan, mistä kertoo muun muassa se, että viisi opettajaa joutui kahteen otteeseen sinne. Lisäksi useat Mustan kirjan opettajat joutuivat kurinpitomenettelyjen tai syytösten kohteeksi, joita ei merkitty kirjaan. Eräs opettaja syyllistyi lukuisiin tekoihin, joista hänet olisi pitänyt erottaa. Hänet tuomittiin juopottelusta ja haureuden harjoittamisesta. Lisäksi hän jätti useamman kerran omavaltaisesti virkansa, kavalsi palkkarahat ja väärensi ansioluettelonsa. Hän vaihtoi kuitenkin koulua nopeammin kuin kansakouluntarkastajat ehdivät seurata häntä. Näin hän onnistui pitkään välttämään kouluhallituksen kontrollin.¹⁶ Ky-

seistä opettajaa ei pantu kouluhallituksen Mustaan kirjaan, mikä herättää epäilyjä kirjan järjestelmällisestä käytöstä.

Mustan kirjan funktio hämärtyy myös, kun tarkastellaan kansalaisso-
dan vaikutuksia Mustaan kirjaan. Kouluhallitus tiedotti erottamispää-
töksistä kansakouluntarkastajille ja monissa tapauksissa erotuksista ker-
rottiin myös koulujen johtokunnille kiertokirjeillä.¹⁷ Mustalle kirjalle ei
näyttäisi olleen välitöntä käyttöä kapinaan syyllistyneiden valvomisessa.

Mustassa kirjassa mainittujen opettajien rikkomusten laatu ei eroa
muiden kurinpitomenettelyjen kohteeksi joutuneiden opettajien rik-
komuksista, mikä herättää kysymyksen kirjassa olevien opettajien sinne
joutumisesta. Alun perin kirja syntyi tarpeeseen kehittää opettajien val-
vontaa, mutta varsin pian se kävi vanhanaikaiseksi ja virkamiesten moti-
vaatio kirjan pitämiseen ajan tasalla heikkeni. Kouluhallituksen opetta-
jakortiston perustaminen vuonna 1914 vaikutti Mustan kirjan tarpeen
väheneeseen, sillä opettajien rikkeistä jäi kouluhallitukselle tieto, vaika
ne nimikirjoista poistettiin. Merkintöjen keskittyminen tiettyihin
ajanjaksoihin kertookin kirjan merkityksen vähenemisestä. Kouluhallin-
non kasvun ja tehtävien eriytymisen myötä Musta kirja jäi ajoittain unoh-
duksiin. 1930-luvun lopulla Mustaa kirjaa ei juuri enää käytetty, ja sen
ylläpito lopetettiin vuonna 1939.

Kouluhallitus käytti Mustaa kirjaa varautuessaan vakaviin rikkomuk-
siin syyllistyneiden opettajien uusiin rikkomuksiin. Tiedot opettajien
aiemmista hairahduksista helpottivat kurinpidollista tuomitsemista,
sillä aiemmat tuomiot eivät välttämättä estäneet opettajia palaamasta
kouluun. Sen sijaan mieleltään häiriintyneeksi luokitelluilta opettajilta
katkesi koulu-ura varmasti. Siksi Kaino Puukon kaltaisia opettajia ei mer-
kitty Mustaan kirjaan.

Arkistolähteet

Kansallisarkisto (KA), Helsinki

Kouluhallituksen arkisto

Kansanopetusosasto (Kha III)

Kansakouluntarkastajan tarkastuskertomukset 1948

Kansanopetusosasto (Kha V)

Kiertokirjeet 1909–1923

Kirje- ja anomusdiaarit 1918–1919

Luettelo kansakoulunopettajien varoituksista ja rangaistuksista 1902–1939

Piiritarkastajien yleiskatsaukset 1917–18

Pöytäkirjat 1918–1919

Opetushallituksen arkisto (Oph), Helsinki

Kouluhallituksen arkisto Kansanopetusosasto (Kha)

Ansioluettelot eläkehakemuksiin

Vanha opettajakortisto

Turun maakunta-arkisto

Porin pohjoisen piirin kansakoulun tarkastajan arkisto

Opettajien rikkomuksia ym. koskevat asiakirjat 1888–1965

Painetut lähteet

Musta kirja. Todistusaineisto imperialismiin ja äärioikeiston vaikutuksesta Suomen korkeakouluopetuksessa. Helsinki 1974.

Kirjallisuus

Ervasti, Eero & Rantanen, Seppo 1988. *Rikos ja rangaistus opettajaseminaarissa. Vertaileva tutkimus Rauman ja Raahen seminaarien kurinpidosta ja kontrollista vuosina 1896–1974*. Julkaisematon kasvatustieteen pro gradu -tutkielma Turun yliopiston opettajankoulutuslaitoksessa.

Henttonen, Antti 1987. *Pilkkeitä koulu- ja lehtimiehen polulta*. Helsinki: WSOY.

Kerkkonen, Kaarlo (toim.) 1923. Kansakoulu-käsikirja lisäyksineen: järjestelmällinen kokoelma asetuksia, määräyksiä, kiertokirjeitä y.m. Suomen kansanopetuksen alalta ynnä aakkosellinen hakemisto. Porvoo: WSOY.

Koskenniemi, Matti 1997. *...Niin moni kirkas tähtönen. Muisteluksia 2*. Helsingin yliopiston opettajankoulutuslaitos.

Pyykkö, Riitta 2008. Kuriton kansankynttilä. Mikrohistoriallinen tutkimus kansakoulunopettaja Eino Isak Niemelästä ja opettajien mallikansalaisuus-kontrollista 1910–1929. Julkaisematon kasvatustieteen pro gradu -tutkielma Helsingin yliopiston soveltavan kasvatustieteen laitoksella.

Rantala, Jukka 1997. *Sopimaton lasten kasvattajaksi! Opettajiin kohdistuneet poliittiset puhdistuspyrkimykset Suomessa 1944–1948*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.

Rantala, Jukka 1999. Kansakoulunopettajat ja kapina. Punaista hallintoa vuonna 1918 tukeneiden opettajien kohtalo. Teoksessa *Kasvatuksen monimuotoinen sarka. Koulu ja menneisyys XXXVII*. Helsinki: Suomen Kouluhistoriallinen Seura, 158–178.

Rantala, Jukka 2002. *Kansakoulunopettajat ja kapina. Vuoden 1918 punaisuussyytökset ja opettajan asema paikallisyhteisössä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Salmela, Alfred 1935. Suomen kansakouluhallinnon pääpiirteet seminaareille johtokunnille ja opettajille. Porvoo: WSOY.

Viitteet

1. Iisalmen piirin kansakouluntarkastajan tarkastuskertomus 19.2.1948 Kiu-ruveden Jylängän koulusta. Kansakoulun- tarkastajan tarkastuskertomukset kevätlukukausi 1948, Kha III, KA.
2. Artikkelissa esiintyvät tiedot ovat peräisin Mustasta kirjasta, luettelo kansakoulunopettajien varoituksista ja rangaistuksista 1902–1939, luettelot Bd 3, Kha V, KA ellei toisin mainita.
3. Musta kirja 1974; Rantala 1997, 129; Henttonen 1987, 240–242.
4. Kansanopetusosaston vanha opettajakortisto, Kha, Oph; Ansioluettelot eläkehakemuksiin, Kha, Oph.
5. Rantala 2002.
6. Kansanopetusosaston pöytäkirjat 1918–1919, Kha V, KA.
7. Piiritarkastajien yleiskatsaukset 1917–18, pöytäkirjat 1918–1919, kirje- ja anomusdiarit 1918–1919, luettelo kansakoulunopettajien varoituksista ja rangaistuksista 1902–1939, Kha V, KA.
8. Rantala 2002.
9. Opettaja Otto Holmasta ks. Rantala 1999, 167.
10. Myös Koskenniemi 1988, 9–10.
11. Ervasti & Rantanen 1988.
12. Ervasti & Rantanen 1988, 205.
13. Koulutoimen Ylihallituksen kiertokirje kansakoulujen tarkastajille kaupungeissa ja maalla 3.12.1901. Kerkkonen 1923, 75
14. Esim. Josua Järvisen laatima lista: Porin pohjoisen piirin kansakoulun tarkastajan arkisto, Opettajien rikkomuksia ym. koskevat asiakirjat 1888–1965, Ec1, TMA.
15. Kouluhallituksen kiertokirje kansakouluntarkastajille 17.2.1920. Kerkkonen 1923, 663; Salmela 1935, 86–87.
16. Pyykkö 2008.
17. Kansanopetusosaston kiertokirjeet 1909–1918 ja 1919–1923 sekä kansanopetusosaston pöytäkirjat 1918–1919, Kha V, KA.

2. Opettajat ja politiikka

Punaista hallintoa tukeneiden helsinkiläisopettajien kohtalo

Kansalaissodan jälkiselvittelyt koululaitoksessa

Opettajien osallistumista kansalaissotaan punaisten puolella ei juuri ole käsitelty. Aiheen tutkiminen saattaa kuulostaa ajan hukalta, sillä opettajat tunnetusti olivat valkoisella puolella. Muutaman kansakoulunopettajan tiedetään hairahtuneen väärälle puolelle, mutta he lienevät poikkeuksia.¹ Aiempi tutkimus on pohjautunut valtiorikosoikeuksien ja valkoisen terrorin tilastoihin. Piiloon on kuitenkin jäänyt kouluissa tapahtunut jälkipuhdistus, jonka seurauksena opettajia pakotettiin eroamaan viroistaan tai heille annettiin varoitus. Kansakoulunopettajien toiminnasta punaisten puolella on tiedetty vähän, koska ilmiö on ollut vaikeasti todennettavissa. Tähän mennessä on tiedetty valtiorikosoikeudessa tuomittujen, valkoisten toimesta surmattujen ja erotettujen opettajien määrä. Itse eroa anoneita tai syytösprosessista selvinneitä opettajia ei ole yhdistetty kansalaissodan jälkiselvittelyihin.

Sodan voittaneet valkoiset eivät halunneet selvittää asiaa julkisesti, koska kansakoulunopettajien kerrottiin muun virkamieskunnan ohella toimineen valkoisella puolella. Sodan päätyttyä suomalaisten vastakkain asettumista selitettiin muun muassa sillä, että rahvasta oli johdatettu harhaan. Opettajien harhautuminen punaiselle puolelle ei sopinut tähän kuvaan.

Vaikka työväenliikkeellä ja kansakoulunopettajilla oli ollut samansuuntaisia tavoitteita, eivät opettajat juuri olleet ottaneet osaa sosialidemokraattisen puolueen toimintaan; vain kolmisenkymmentä opettajaa kuului lyhyen ajan toimineeseen sosialidemokraattiseen opettajaliittoon. Vallankumouksellisten opettajien määrä olikin vähäinen. Kahdeksan punaisten puolella ollutta opettajaa surmattiin tai teloitettiin sodan jälkiselvittelyissä, mikä osoittaa, etteivät kansakoulunopettajat kuuluneet vallankumouksen etujoukkoihin.²

Monet kansakoulunopettajat olivat kuitenkin sodan aikana jatkaneet työtään valkoisten lakkokehotuksesta huolimatta. On vaikea tietää johtuiko se tiedonkulun heikkoudesta, aatteen palosta vai kyseisten opettajien opportunistisesta asenteesta. Seuraavassa selvitän, miten valkoiset kohtelivat sodan jälkeen vastapuolella toimineita opettajia. Pohdin myös kysymystä, miksei asiasta aikanaan kirjoitettu tai puhuttu sen enempää.

Opettajiin kohdistetut toimenpiteet

Kouluhallituksen kirjediaareissa vilahtelee lukuisia mainintoja opettajien osanotosta kapinaan, sillä koulujen johtokunnat ja kansakoulujen tarkastajat pyrkivät sodan jälkeen siivoamaan epäilyttäviä opettajia kouluista.³ Suhtautumalla myötämielisesti punaisiin tai jatkamalla koulutyötä lakkoalueilla opettaja oli osoittanut valkoisille sopimattomuutensa opettajan tehtävään. Sodan jälkeen tuomiolle joutuivat yhtälailla puolensa tietoisesti valinneet kuin runsaslukuinen joukko opettajia, jotka olivat toimineet välittämättä politiikasta.

Harvat koulujen johtokuntien tai kouluhallituksen tuomitsemista opettajista uskalsivat leimautumisen pelosta valittaa päätöksestä. Monet opettajat jättivät opetustyön muutamaksi vuodeksi ja palasivat myöhemmin kouluun. Useat vaihtoivat paikkakuntaa toivoen siten jättävänsä epämaineensa taakseen.

Oikeudenmukaisempaa kohtelua kunniansa menettäneistä opettajista saattoivat toivoa vain vähän hairahtuneet tai harhaanjohtetut opettajat sekä täysin syyttömät. Punaiseen hallintoon osallistuneiden tai aktiivisesti Suomen kansanvaltuuskunnan koulupolitiikka toteuttaneiden opettajien valituksia ei kuunneltu. Heidän tiensä vei suoraan valtiorikos oikeuteen.

Vain muutamat opettajat nousivat julkisesti puolustamaan oikeuksiaan. He hakivat tukea muun muassa Suomen Opettajajyhdistyksellä.⁴ Jotkut veivät asiansa Korkeimpaan hallinto-oikeuteen. Vain yksi opettaja saattoi kuitenkin suhtautua lopputulokseen tyydytyksellä.⁵

Opettajien osanottoa kapinaan – kuten kouluhallinnossa ilmiötä nimitettiin – on kiinnostavaa tutkia opettajan oikeudellisen aseman vuoksi. Opettajan asema mallikansalaisena nosti hänen hairahtumisensa vieläkin suuremmaksi synniksi kuin muiden kapinaan syylistyneiden. Rikkeet, joita muissa tapauksissa saatettiin katsoa läpi sormien, vietiin opettajien kohdalla tutkintaan ja tuomioihin saakka. ”Yksinkertaiselle työmiehelle annetaan anteeksi, mutta oppineelle roistolle, joka villitsee roskajoukkoja, on tie lyhyt”, kiteyttivät opettajaa syyttäneet jämsänkospelaiset.⁶

Valtiorikosoikeuden tilastot eivät kerro koko totuutta opettajien osallisuudesta kansalaissotaan punaisten puolella. Vuonna 1923 julkaistussa tilastollisessa tutkimuksessa vuoden 1918 valtiorikollisista todetaan lukujen osoittavan kuinka vähän kannatusta kapinaliike sai sivistyneistöltä. Valtiorikosoikeudessa tuomittiin vain 27 virkamiestä ja 80 opiskelijaa (0,04 % ja 0,12 % kaikista tuomituista).⁷ 28 kansakoulunopettajaa joutui valtiorikosoikeuteen vastaamaan kansalaissodan aikaisista toimistaan. Tuomituista 16 anoi armoa valtiorikosylioikeudelta, mutta vain neljä armahdettiin. Yhteensä 13 kansakoulunopettajaa tuomittiin vankeusrangaistuksiin, joskin muutaman kohdalla rangaistus oli ehdollinen.⁸ Luvut paljastavat vain valtiorikosoikeudessa tuomittujen virkamiesten osuuden. Ne jättävät kertomatta kenttätuomioistuinten ja koulujen johtokuntien järjestämien syytöskokousten tulokset. Niistä ei myöskään saa käsitystä, miten virkamiehiä painostettiin eroamaan.

Punaisiin myötämielisesti suhtautuneita tai punaista koulupolitiikkaa edesauttaneita opettajia ei aina tuomittu valtiorikosoikeudessa. Heidät saatettiin erottaa viroistaan tai antaa varoitus. Vaikka henki ja vapaus säilyivät, monet menettivät entiset työpaikkansa tai ainakin joutuivat kärsimään valkoisen ylenkatseen, joka saattoi todellisuudesta käydä ankarammasta rangaistuksesta kuin valtiorikosoikeuden joissain tapauksissa langettama ehdollinen vankeustuomio.⁹

Pian taistelujen tauottua alettiin tutkia opettajien osallisuutta kapinaan. Senaatin Talousosasto pyysi kouluhallitukselta selvitystä virkakuntansa lojaalisuudesta. Kansakoulujen tarkastajat laativat yhteenvetoja

opettajakunnan toiminnasta. Selvitykset osoittivat ainakin 50 maaseudun kansakoulunopettajan sekaantuneen kapinaan ja lisäksi seitsemän opettajan kohdalla epäilyjä ei vielä ollut onnistuttu todentamaan.¹⁰ Silti tarkastajienkaan selvitykset eivät paljastaneet kaikkea. Moniin muihinkin opettajiin kohdistettiin myöhemmin syytöksiä. Kaikkiaan 92 opettajaa ja 12 seminaarilaista joutui syytösten kohteeksi.¹¹

Valtiorikostuomioistuimissa tuomitut opettajat menettivät virkansa. Koulujen johtokunnat olivat myös innokkaita erottamaan hairahtuneet opettajat, joskus jopa kollegat.¹² Virasta erotettu opettaja saattoi hakea virkaa muualta, sillä erottaminen oli virkakohtaista. Monen opettajan kohdalla koulutyön jatkaminen siirtyi kuitenkin usealla vuodella. Erotettujen opettajien ei ollut helppoa hankkia uutta työpaikkaa. Moni opettaja joutui vaikeuksiin työssään uudella paikkakunnalla maineen seurattessa perässä.

Joidenkin erotettujen kohdalla kouluhallitus yritti huolehtia, etteivät nämä pääsisi uudelleen opettajiksi. Kouluhallitus ilmoitti kansakoulun-tarkastajille erotettujen opettajien nimet.¹³ Lisäksi kouluhallituksessa pidettiin niin sanottua Mustaa kirjaa pahimmista väärintekijöistä. Kapiinaan osallistuneiden opettajien suhteellinen osuus kaikista kirjaan joutuneista opettajista on merkittävä.¹⁴

Kurinpitomenettelyllä virasta erotettu opettaja menetti eläkkeensä. Useiden erotettujen annettiin kuitenkin pitää eläke-etuutensa. Pääasia, että he jättivät koulun.¹⁵ Monet syytetyiksi joutuneista opettajista siirtyivät näennäisen omaehtoisesti eläkkeelle, jolloin syyteprosessista luovuttiin.

Opettajien hairahduksista vaikeneminen

Vähättelevät tiedot opettajien osanotosta kapinaliikkeeseen saatettiin antaa ainakin osittain tietoisesti. Oli tärkeää, että kansakoulunopettajat olivat toimineet valkoisten puolella. Tämä näkyy ensimmäisistä sodan jälkeen julkaistuista *Opettajain Lehden* kuvauksista: punaiset eivät olleet onnistuneet horjuttamaan siveellisesti ja moraalisesti vahvaa opettajakuntaa.¹⁶ Kansakoulunopettajien siveellisen ryhdin kerrottiin keränneen ihailua laajemmissakin piireissä.¹⁷ Kansakoulunopettajain lehdessä ko-

rostettiin koululaitoksen tärkeyttä vallanpitäjille ja sitä, etteivät opettajat olleet suostuneet palvelemaan punaista hallintoa.¹⁸ Kansakoulunopettajien etujärjestö ei halunnut pitää ääntä opettajien hairahduksista.

Kansakouluntarkastajat pitivät oman piirinsä opettajien kapinaan sekaantumattomuutta jonkinlaisena kunnia-asiana, mikä käy ilmi muun muassa Sortavalan piirin tarkastaja A. S. Kilpeläisen raportista kouluhallitukselle:

”Opettajiston kansalaiskunto kesti tässäkin piirissä koetuksen erinomaisesti. Vain joku harva, syrjäseudulla tavallista enemmän metsiintynyt opettaja suhtautui tilanteeseen välinpitämättömästi, muut oivaltsivat pian, mikä heidän velvollisuutensa oli.”¹⁹

Suomen Opettajayhdistyksen keskushallitus yritti pestä likapyykkiään oma-aloitteisesti. Se kehotti paikallisyhdistyksiä erottamaan yhdistyksestä ne jäsenet, jotka olivat ottaneet osaa kapinaan. Janakkalan opettajayhdistys tosin tulkitsi keskushallituksen kehotusta liian herkästi, josta aiheutui eripuraa keskushallituksen ja paikallisyhdistyksen välille.²⁰

Opettajan sekaantumista kapinaan pidettiin koko yhteiskuntaa koskettavana epäonnistumisena, häpeänäkin. Esimerkiksi jotkut opettajaseminaarit eivät ilmoittaneet oppilaidensa toiminnasta punaisten puolella.²¹ On vaikea sanoa johtuiko se siitä, ettei seminaarissa oltu selvillä oppilaidensa puuhista vai pelosta, että punaisten puolella toimineet oppilaat tahraavat seminaarin maineen. Opettajat itsekin yrittivät unohtaa kansalaissodan aikaiset tekonsa. 1920-luvun alussa valtiopäivillä säädettiin laki kurinpidollisesti vuonna 1918 erotettujen armahtamisesta. Lakiin vetoivat etupäässä rautatieläiset.²² Erotetut opettajat sen sijaan olivat vaiti. Vuosien kuluttua monet opettajat anoivat kouluhallitukselta yksittäin epämieluisan huomautuksen poistamista ansioluettelostaan.

Kaupunkien ja maaseudun opettajien erilainen asema

Opettajien asemaan kansalaissodassa on aiemmin puututtu muun muassa Juhani Piiloson *Vallankumous kunnallishallinnossa* ja Osmo Rinta-Tassin *Kansanvaltuuskunta punaisen Suomen hallituksena* -tutkimuksissa.²³ Kyseisissä tutkimuksissa annetaan yleiskuva ilmiöstä, mutta yksittäistapauk-

siin ei puututa. Opettajien aseman selvittämiseksi yksittäistapaukset ovat kuitenkin oleellisia.

Piilosen ja Rinta-Tassin tutkimuksista selviää, että koulutoimeen kiinnitettiin erityistä huomiota punaisten alueelle jääneissä kaupungeissa. Kaupunkien opettajat noudattivat Virkamiesyhdistysten Keskusliiton tammikuun lopulla 1918 antamaa lakkokehotusta.²⁴ Maaliskuun puolivälissä kaupunkien 1 006 opettajasta vain 34 jatkoi opetustyötä.²⁵ Opettajat uhmasivat Suomen kouluneuvostoa, joka oli vaatinut lakkoilevien opettajien erottamista.

Maaseudulla tilanne oli päinvastainen. Useimmat kansakoulut jatkoivat toimintaa lakkokehotuksesta huolimatta. Esimerkiksi Helsingin tarkastuspiirin 126 koulusta vain neljä oli lakossa. Se ei kuitenkaan tarkoittanut sitä, että punainen kouluhallinto olisi saanut politiikalleen vastakaikua opettajilta.²⁶ Opettajat jatkoivat toimintaansa, koska he olivat epä tietoisia mitä piti tehdä. Toisin kuin kaupungeissa maaseudulla opettajat eivät olleet selvillä poliittisesta tilanteesta. Kaupungeissa muu lakoon menevä virkakunta veti opettajat mukaansa. Maaseutuopettajat tekivät ratkaisunsa kansakouluntarkastajien tietojen ja näkemysten valossa, useimmat ilman ylemmän virkakunnan neuvoja. Tilanteen ollessa kaikin puolin sekava tiedonkulkukin kangerteli. Lisäksi Suomen kouluneuvoston otettua kouluhallituksen tehtävät ja kansakouluntarkastajien ollessa monissa tapauksissa epä tietoisia omastakin linjastaan ei maaseudun kansakoulunopettajilla ollut auktoriteettia, johon tukeutua.²⁷ Maaseudun lakkolaisten heikosti järjestetyllä lakkoavustuksilla saattoi olla myös vaikutusta lakkolaisten vähälukuisuuteen, samoin maaseudun kansakoulunopettajan näkyvämmällä ja sitä kautta vaarallisemmalla asemalla.

Piilosen ja Rinta-Tassin tutkimuksissa maaseutuopettajien toimintaa ei kyseenalaisteta. Tutkimuksissa ei myöskään puututa maaseudulla tapahtuneeseen jälkipyykin pesuun. Kaupunkiopettajienkin kohdalla mainitaan vain kapinaa tukeneiden opettajien vähälukuinen määrä. Heidän myöhempiin kohtaloihinsa ei puututa.

Helsingin kansakoulujen toiminta keväällä 1918

Seuraavassa tarkastelen kansalaissodan jälkeistä opettajakunnan puhdistamista Helsingissä. Koulujen toimivuus Helsingissä merkitsi punaisille

muita kaupunkeja enemmän, maaseudusta puhumattakaan. Siksi punaiset yrittivät houkutella opettajia pääkaupunkiin. Jälkiselvittelyissä Helsinki ei kuitenkaan eroa muista paikkakunnista.

Piilosien mukaan Helsingin 395 kansakoulunopettajasta vain kolme suostui yhteistoimintaan punaisen hallinnon kanssa.²⁸ *Opettajain Lehti* yksilöi toukokuussa 1918 tapaukset tuoreeltaan: punaisen esivallan alaisena ryhtyi toimimaan yksi vakinainen, yksi koevuosilla ollut ja yksi sijaisopettaja. Enempää punaiset eivät saaneet kasaan, vaikka harjoittivat lehden mukaan painostusta ja kiihkeää ”agitatsioonia”.²⁹

Helmikuun 7. päivänä Helsingin kansakoulujen tarkastaja ja johtokunnan esimies olivat joutuneet vastaamaan punaisten niin sanotulle toimeenpanevalle komitealle siitä, etteivät koulut olleet toiminnassa. Tarkastaja ja johtokunta erotettiin ja punaiset asettivat omat henkilöt heidän paikoilleen. Kansakouluntarkastajaksi otettiin virkaatekevä opettaja Johan Janatuinen. Kansakoulujohtokuntaan valituista viidestä jäsenestä yksi, K. A. Syrjänen oli opettaja. Hensinkiläisopettajien lisäksi opettajina toimivat yhdeksän seminaarilaista ja 15 muuta henkilöä kaupungin kansakoululaitoksen ulkopuolelta, heistä suurin osa oli kansakoulunopettajia.

Helsingin kansakoulujen toimivuus oli punaisille tärkeää, koska sen esimerkillä saattoi olla vaikutusta muihin kaupunkeihin ja maaseutuun. Osa Helsinkiin muualta saapuneista opettajista tuli rikkomaan opettajalakkoa. Muun muassa Rauman seminaarista saapuneet seitsemän oppilasta olisivat saaneet halutessaan töitä lähempääkin, muun muassa Raumalta ja Naantalista, jossa opetustyö jatkui. Jotkut maaseutuopettajat puolestaan pääsivät eroon johtokunnista ja oppilaiden vanhemmista, jotka olivat suhtautuneet punaiseen hallintoon vastahakoisesti. Jollekin pääsy Helsinkiin saattoi merkitä uralla kohoamista. Kaupunkiopettajien paikoista oli kova kilpailu, ja ennen sotaa Helsinkiin oli valikoitunut erityisen pätevää joukkoa.³⁰

Sodan jälkeen Helsingin suomenkielisten kansakoulujen tarkastajat ja johtokunta käsittelivät helsinkiläisopettajien tapaukset. Niitä on jonkin verran enemmän kuin aiempi tutkimus on osoittanut. Muutama opettaja erotettiin, jotkut erosivat omasta pyynnöstään. Yhden opettajan kohdalla Helsingin suomenkielisten kansakoulujen johto joutui pitkän kamppailun jälkeen antamaan periksi ja opettaja säilytti paikkansa. Syytetyt

opettajat joutuivat keräämään laajalti todistusaineistoa osoittaakseen syyttömyytensä.

Punaisia palvelleet helsinkiläisopettajat

Sodan päätyttyä punaisten tarkastajana toiminut Johan Janatuinen laati nimiluettelon Helsingissä sodan aikana opettajana toimineista.³¹ Janatuinen mainitsee kahdeksan helsinkiläisopettajaa listalla. Kuitenkaan yksikään mainituista ei ollut toiminut Helsingin kansakouluissa edellisluvuonna, eikä heillä ollut kahta lukuun ottamatta minkäänlaista historiaa Helsingin koulutoimen palveluksessa.³²

Kaksi Janatuisen listalla mainituista, Dagmar Sundberg ja Rauha Vuorinen olivat työskennelleet yksityiskouluissa. Sodan jälkeen Vuorinen siirtyi opettajaksi Huopalahden suomenkieliseen alakouluun, joten kansalaissodan aikaisella toiminnalla ei näytä olleen vaikutuksia hänen myöhempään uraansa.³³ Sen sijaan Sundbergin eikä kuuden muun opettajan myöhemmistä vaiheista ole tietoa. Kukaan heistä ei kuitenkaan myöhemmin toiminut vakinaisena kansakoulunopettajana.³⁴

Punaisen tarkastajan antamien tietojen mukaan näyttäisi siltä, että vain yksi vakinainen helsinkiläisopettaja olisi rikkonut lakkoo. Kuitenkin kolme virassa ollutta opettajaa joutui anomaan eroa kansalaissodan jälkeen. O. A. Heimo, Maria Joutsen ja Johan Suomela olivat sekaantuneet punaisten toimiin, vaikka heitä ei syytettykään valtiorikosoikeudessa.³⁵

O.A. Heimo erosi jouduttuaan syytetyksi virkatehtävien laiminlyönnistä, sopimattomasta käyttäytymisestä esimiestään tarkastaja Pesosta vastaan sekä suhteestaan punaiseen hallitukseen.³⁶ Todennäköinen sekaantuminen punaisten toimintaan ei ollut eron ainoa syy. Heimo joutui tekemään tiliä kuulustelua suorittaneelle apulaistarkastajalle erityisesti autonomian aikaisesta ilmiantotoiminnasta. Heimo sai varoituksen suhtautumisestaan kapinallisiin, mikä varmasti vaikutti hänen eropäätökseensä. Lapualaisaikana Holman – joksi Heimo oli muuttanut nimensä – vastustajat nostivat kyseisen varoituksen esiin osoittaakseen tämän vasemmistolaisuuden. Holma joutuikin kolme kertaa kydytyksi lapualaisen toimesta ja hänen 1920–1930-lukujen taitteen koulu-uraansa varjosivat kurinpitomenettelyt sekä virasta pidättämiset.³⁷

Kaikki tehtävissään jatkaaneet kansakoulunopettajat eivät välttämättä hyväksyneet vallankumousta. Esimerkiksi Maria Joutsen oli toiminut punaisten alaisuudessa omien sanojensa mukaan oppilaidensa parhaaksi ja käsittämättä siinä olleen mitään rikollista. Tarkastaja Pesosen mielestä Joutsenen menettelyn syy ei ollut kapinallinen mieliala, vaan puuttuva arvostelukyky. Se ei kuitenkaan pelastanut Joutsenen uraa, vaan hänen oli annettava eroa. Eläke-etuutensa hän kuitenkin säilytti.³⁸

Opettajat Johan Suomela ja Väinö Hakala sekä Artturi Vesenterä joutuivat tarkastaja Pesosen tutkimusten kohteeksi työskenneltyään punaisten alaisuudessa toimineessa kuritushuoneessa.³⁹ Pesonen kiinnitti huomiota Suomelan ja Hakalan toimiin, koska näillä oli virat Helsingin kansakoulussa; Vesenterästä hän puolestaan kiinnostui, koska tämä toimi Helsingin kansakoulussa virkaatekevänä opettajana.⁴⁰ Suomela sai eron syyskuun puolivälistä 1918 alkaen eikä enää myöhemmin toiminut kansakoulunopettajana. Vaikka valtiorikosylioikeus kumosi valtiorikosoikeuden Vesenterälle langettaman tuomion, joutui hänkin jättämään työnsä. Väinö Hakala sen sijaan sai pitää virkansa, koska hän oli vain tilapäisesti avustanut kuritushuoneen ensimmäistä opettajaa.⁴¹

Koevuosilla ollut opettaja Elin Karnakoski ja virkaatekevä opettaja Janatuinen erotettiin huhti-toukokuun vaihteessa. Elin Karnakoski toimi Kallion kansakoulussa eikä häntä ollut mainittu Janatuisen listalla. Tarkastajan mukaan Karnakoski oli osoittanut syyllisyytensä toimimalla punavallan aikana koulun johtajana ja opettajana.⁴² Karnakoski joutui olemaan kuusi lukuvuotta syrjässä koulutyöstä. Saatuaan opettajan oikeudet takaisin vuonna 1923, hän siirtyi Saarijärvelle.⁴³

Janatuinen oli selvä tapaus: kansakouluntarkastajan toimen lisäksi hän oli toiminut rikosasiain kuulustelijana miliisilaitoksessa. Valtiorikosoikeudessa kiinnitettiin erityisesti huomiota Janatuisen toimintaan Helsingissä punaisen kansakoulujohtokunnan sihteerinä. Janatuinen sai kuritushuonetuomion.⁴⁴

Sodan jälkiselvittelyt koskivat myös koeajalla työskennellyttä Jaakko Kemilää, joka oli virkavapaalla keväällä 1918. Tarkastaja Pesonen oli kuullut Kemilän sekaantuneen kapinaan Kuopiossa. Kuopiossa Kemilä oli kirjoittanut *Savon Työmies* ja *Perjantai* -lehtiin. Lisäksi Kemilä oli valtitu marraskuun 1917 lakkojen aikana Kuopion lakkokomiteaan. Vaikka

valtiorikosoikeus oli todennut Kemilän syyttömäksi, hänet pidätettiin syyskuussa 1918 virantoimituksesta ja tarkastaja järjesti tutkimuksen.⁴⁵

Tarkastaja Pesonen piti Kemilää sopimattomana kasvattajana *Savon Työmiehessä* ja *Perjantaissa* olleiden kirjoitusten perusteella. Hän sai kuitenkin lukuisan määrän Kemilää puolustavia todistuksia. Niiden mukaan Kemilä oli isänmaallinen, ihanteellinen sosialisti, joka puolueväristään huolimatta ei voinut kannattaa kapinaa. Pesonen oli kuitenkin järkkymätön näkemyksessään ja vaati Helsingin kansakoulujohtokuntaa erottamaan Kemilän. Johtokunta päätti toisin. Osaltaan sen päätökseen oli vaikuttanut 17 opettajan todistus Kemilän toiminnasta Kuopiossa keväällä 1918 sekä kuuden viipurilaisopettajan todistus. Johtokunta purki virastapidätyspäätöksensä marraskuun lopulla ja vapautti Kemilän kaikista syytöksistä. Kemilä jatkoi Helsingissä kansakoulunopettajana.

Kansakoulujen johtokunta erotti myös kouluissa työkalujen teroittajana toimineen Juho Kiven sopimattoman suhtautumisen takia kapinaliikkeeseen.⁴⁶ Sen sijaan Helsingin ulkopuolelta tulleet opettajat jätettiin näiden omien kansakoulujen johtokuntien ja kouluhallituksen toimenpiteiden varaan.⁴⁷

Kevään 1918 tapahtumien seurauksena kolme virassa ollutta sekä kaksi koeajalla työskennellyttä opettajaa joutui eroamaan. Lisäksi yksi virkaatekevä opettaja ja kaksi yksityiskoulun opettajaa joutui jättämään työnsä. Kaksi helsinkiläisopettajaa sen sijaan selvisi syytöksistä. Valtiorikosoikeudessa käsiteltiin kolmen helsinkiläisopettajan toimia.⁴⁸ Jaakko Kemilä ja Artturi Vesenterä saivat vapauttavan päätöksen. Johan Janatui-nen tuomittiin kymmeneksi vuodeksi kuritushuoneeseen, mutta valtiorikosylioikeus lievensi tuomion kahteen vuoteen.

Lopuksi

Vaikka lukumääräisesti helsinkiläisopettajien sodan jälkeinen puhdistaminen ei ole merkittävä, on sitä tarkasteltava suhteessa aiempaan tietoon, jonka mukaan vain kolme helsinkiläisopettajaa otti osaa kapinaan. Helsingin tarkastelu osoittaa kansalaissodan jälkiselvittelyjen koskettaneen useampia opettajia kuin aiemmin on esitetty. Punaisiin vähänkin myötä-

mielisesti suhtautuneet ja punaisten kanssa yhteistyössä toimineet opettajat yritettiin siivota kouluista.

Jaakko Kemilän tapaus osoittaa, ettei opettajia saatu erotettua tekais-
tuilla tai mitättömillä syytteillä. Tosin Kemilän tapauksessa kyseessä oli
oikeuksistaan tiukasti pitänyt ja ennen kansalaissotaa varsin laajalti hyvä-
maineisena tunnettu opettaja. Monet aremmat suostuivat vastaavanlai-
sessa painostustilanteessa anomaan eroa.

Maanlaajuisesti vallankumoukseen tietoisesti ryhtyneet opettajat ko-
kivat kovan kohtelun: kahdeksan heistä surmattiin ja osa joutui kuritus-
huoneeseen, jotkut pakeni Venäjälle. Muiden kuin niin sanottujen pää-
tekijöiden kansalaissodan aikaiset hairahdukset haluttiin hoitaa hiljai-
suudessa. Osaksi tämä johtui siitä, että paikalliset vallanpitäjät halusivat
päästä punaisista opettajista eroon, kun taas kouluhallitus ajoi sovinnolli-
sempaa politiikkaa. Paikalliset toimijat yrittivät siksi pitää keskusviraston
erossa asiasta ja painostaa opettajat eroamaan. Toisaalta punaisista opet-
tajista haluttiin hiljaisuudessa eroon myös, koska sivistyneistön sekaan-
tumisesta kapinaan ei haluttu pitää suurta ääntä. Niin Helsingissä kuin
muuallakin maassa monet opettajat joutuivat anomaan eroa sen sijaan,
että heidät olisi erotettu. Yleensä syytösten taustalla oli näin jälkikäteen
tarkasteltuna opettajan vähäinen hairahdus. Opettajan kohdalla lievä
poliittinen epäluotettavuus kuitenkin teki hänet voittajien mielestä sopi-
mattomaksi lasten kasvattajaksi.

Arkistolähteet

Kansallisarkisto (KA), Helsinki

Kouluhallituksen arkisto V (Kha)

Kiertokirjeet 1918–1919

Kirje- ja anomusdiarit 1918–1919

Luettelo kansakoulunopettajien varoituksista ja rangaistuksista 1902–1939

Piiritarkastajien yleiskatsaukset 1917–1918

Pöytäkirjat 1918–1919

Seminaarien vuosikertomukset 1916–1919

Vapaussodan arkisto

Valtiorikosylioikeuden ja valtiorikosoikeuden tuomioluettelot

Valtiorikosoikeuden aktit

Valtiorikosoikeuden päätöstaltiot

Valtiorikosylioikeuden aktit

Opetushallituksen arkisto (Oph), Helsinki

Kouluhallituksen arkisto

Opettajakortisto, kansakoulunopettajat

Kansakoulunopettajien ansioluettelot eläkehakemuksiin

Toimihenkilöarkisto (Tha), Helsinki

Suomen opettajayhdistyksen keskushallituksen pöytäkirjat 1918–1920

Helsingin kaupunginarkisto (Hka), Helsinki

Helsingin kaupungin suomenkielisten kansakoulujen kanslia

Helsingin suomenkielisten kansakoulujen vuosikertomukset 1917–1919

Luettelot opettajaviransijaisuuksien hakijoista syksyllä 1917

Luokkaluettelot 1915–1918

Helsingin kaupungin suomenkielisten kansakoulujen tarkastaja

Kirjetoisteet 1918–1919

Saapuneet kirjeet 1918–1919

Lehdet

Opettajain Lehti 1918

Suomen Sosialidemokraatti 1927

Painetut lähteet

Helsingin kaupungin tilasto VI, opetuslaitokset 1917–1921

Suomen kansakoulukalenterit 1918–1927

Suomen Virallinen Tilasto XXIII

Kirjallisuus

Isomäki, Kaarlo 1920. Henkipattona: kärsittyä elämää vapaussotamme päiviltä. Helsinki: Edistysseurojen kustannus.

Lappalainen, Antti 1985. Helsingin Opettajayhdistyksen historia. Helsinki: Helsingin opettajayhdistys.

Paavolainen, Jaakko 1967. Poliittiset väkivaltaisuuudet Suomessa 1918. Osa II, ”Valkoinen terrori”. Helsinki: Tammi.

Piilonen, Juhani 1982. Vallankumous kunnallishallinnossa. Helsinki: Opetusministeriö.

Piilonen, Juhani 1989. Laskut lankeavat. Teoksessa Jussi T. Lappalainen ym. Yhden kortin varassa. Suomalainen vallankumous 1918. Helsinki: Valtion painatuskeskus, 276–293.

Pura, Markku 1990. Työväenlasten koulunkäynti Raunistulassa vuosina 1899–1989. Julkaisematon kasvatustieteen pro gradu -tutkielma. Turun yliopistossa.

Rantala, Jukka 2002. Kansakoulunopettajat ja kapina. Vuoden 1918 punaisuussytykset ja opettajan asema paikallisyhteisössä. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Rinta-Tassi, Osmo 1986. Kansanvaltuuskunta punaisen Suomen hallituksena. Helsinki: Opetusministeriö.

Rinne, Matti 1973. Suomen Opettajain Liitto 1893–1973. Helsinki: Suomen Opettajain Liitto.

Siltala, Juha 1985. Lapuan liike ja kyyditykset 1930. Helsinki: Otava.

Talvitie, Sakari 1977. Virkamiesliitto 1917–1977. Osa I. Helsinki: Virkamiesliitto

Viitteet

1. Ks. esim. Suomen Opettajain Liiton historiategosta. Sen mukaan valkoinen terrori ”kuten ymmärrettävää on” ei juuri koskettanut opettajia. Kansakoulunopettajisto selvisi vuoden 1918 tapahtumista henkisesti ja fyysisesti melko vähällä. Kansakoulunopettajat olivat lähes yksimielisesti valkoisten puolella eikä ammattikunnan sisällä tapahtunut mainittavaa hajaannusta. Rinne 1973, 97–99.

2. Surmansa saaneiden kansakoulunopettajien määrä oli pitkään suuntaa antava. Jaakko Paavolaisen (1967, 215–216) mukaan kuusi kansakoulunopettajaa menetti henkensä valkoisten jälkipuhdistuksessa. Myös kansakouluntarkastajien kertomuksissa mainitaan kuusi kansakoulunopettajaa surmatun tai teloitettuna, mutta nimet eivät kuitenkaan kaikilta osin ole samoja (Piiritarkastajien yleiskatsaukset 1917–1918, Kha, KA). Punaisina surmattuja opettajia löytyy kuitenkin kahdeksan. Heistä kuusi oli toiminut punaisten puolella ja kaksi oli yrittänyt pysytellä puolueettomana (Rantala 2002, 22–32).

3. Kouluhallituksen tietoon tuli noin sata opettajaa, joita syytettiin ”osanotosta kapinaan” tai myönteisestä suhtautumisesta punaisiin. Piiritarkastajien yleiskatsaukset 1917–18, pöytäkirjat 1918–1919, kirje- ja anomusdiarit 1918–1919, luettelo kansakoulunopettajien varoituksista ja rangaistuksista 1902–1939, Kha, KA.

4. Näin teki muun muassa Jämsän Jämsänkosken kansakoulun erotettu opettaja Kaarlo Isomäki. Isomäki sai Suomen opettajajyhdistykseltä viisisataa markkaa oikeudenkäyntiavustusta. Lisäksi monet paikallisyhdistykset avustivat häntä. Isomäki ei kuitenkaan onnistunut saamaan virkaansa takaisin. Suomen opettajajyhdistyksen keskushallituksen kokouspöytäkirjat 3.11.1918, 21.4.1919 ja 11.1.1920, Tha.

5. Vain Maarian Raunistulan opettaja Olga Ravila säilytti virkansa, sai korvauksia ja pystyi jatkamaan työtään suhteellisen joustavasti. Ks. Pura 1990, 140–146; Rantala 2002, 162–171.
6. Isomäki 1920, 9.
7. Suomen Virallinen Tilasto XXIII, Oikeustilasto 32. Tilastollinen tutkimus vuoden 1918 valtiorikollisista. Helsinki 1923, 35–36.
8. Valtiorikosylioikeuden ja valtiorikosoikeuden tuomioluettelot sekä valtiorikosoikeuden päätöstaltiot, KA.
9. Ks. Piilonen 1989, 291.
10. Piiritarkastajien yleiskatsaukset 1917–1918, Kha, KA.
11. Rantala 2002, 172.
12. Koulun johtokunta saattoi tarkastajan kanssa erottaa muutta mutkitta koeajalla olleen tai sijaisopettajan. Virassa olevan opettajan erottaminen edellytti tutkimuskokouksen järjestämistä. Virastaan erotetulla opettajalla oli mahdollisuus valittaa kouluhallitukselle ja sen päätöksestä Korkeimpaan hallinto-oikeuteen.
13. Kansanopetusosaston kiertokirjeet 12.6., 3.7., 31.7., 11.10., 18.10. ja 25.10.1918 sekä 7.1., 28.1. ja 13.8.1919, Kha, KA.
14. 15 Mustaan kirjaan joutuneen kansakoulunopettajan kohdalla mainitaan valtiollinen kiihotus, osanotto kapinaan tai valtiorikostuomio. Luettelo kansakoulunopettajien varoituksista ja rangaistuksista 1902–1939, Kha, KA.
15. Esimerkkinä tästä on muun muassa helsinkiläinen opettaja Maria Joutsen, jonka kohtalosta tuonnempana.
16. ”Punaaiset saivat, kaikesta houkutuksista ja pakotuskeinoistaan huolimatta, koettaa tulla toimeen ilman niitä voimia, jotka ennemmin olivat pitäneet yhteiskunnan toimintaa käynnissä ja jotka siihen kukin tehtävässään kykenivät”, todetaan lehden pääkirjoituksessa kansakoulunopettajista. Opettajain Lehti 5/1918.
17. Opettajisto ja ”vallankumous”, Opettajain Lehti 5/1918.
18. Opettajiston asemasta nykyhetkellä, Opettajain Lehti 6/ 1918.
19. Sortavalan piirin tarkastajan kertomus 22.10.1918, Piiri- tarkastajien yleiskatsaukset 1917–1918, Kha, KA; Samanlaisia kannanottoja löytyy myös Opettajain lehdestä. Ks. esim. ”Kansakoulunopettajat ja sosialistien suuret syötit”, Opettajain Lehti 13/1918.
20. Ks. Suomen opettajayhdistyksen keskushallituksen pöytäkirjat 26.5. ja 3.11.1918 sekä 26.1. ja 21.4.1919, Tha.
21. Vain Rauman seminaari teki heti selkoa kouluhallitukselle oppilaidensa osanotosta kapinaan. Muun muassa Sortavalan seminaari ei kertonut erään op-

pilaansa toimineen punaisen hallinnon alaisina opettajina Helsingissä eikä Heinolan seminaari oppilaansa toiminnasta Yläneellä. Seminaarin johtajien kirjeet kouluhallitukselle 10/196 KD 1918, 29.4.1918 ja 42/200 KD 1918, 10.7.1918, Kha, KA; Vasta Jyväskylän seminaarin vuosikertomuksessa, joka julkaistiin vuoden 1918 lopulla, viitataan kahden seminaarin oppilaan toimineen punaisten puolella. Jyväskylän seminaarin kertomus vuodelta 1917–1918. Jyväskylä 1918.

22. Suomen Sosialidemokraatti kirjoitti asiasta näyttävästi. Suomen Sosialidemokraatti 26.1. ja 14.2.1927.

23. Piilonen 1982; Rinta-Tassi 1986.

24. Virkamiesyhdistysten Keskusliiton toimintaan olivat osallistuneet opettajista ainoastaan ruotsinkieliset kansakoulunopettajat. Lakkojulistus oli tarkoitettu kuitenkin kaikille virkamiehille riippumatta siitä, kuuluivatko he Virkamiesyhdistysten Keskusliittoon. Yksi julistuksen laatijoista oli kouluhallituksen yljohdaja Mikael Soininen. Ks. Piilonen 1982, 114–115; Talvitie 1977, 25–27.

25. Piilonen 1982, 197.

26. Ks. Piilonen 1982, 198–199.

27. Piilonen 1982, 198; Rinta-Tassi 1986, 201.

28. Piilonen 1982, 198.

29. Opettajiston asemasta nykyhetkellä, Opettajain Lehti 6/ 1918.

30. Ks. Lappalainen 1985, 32–33.

31. Tarkastaja Matti Pesosen vastaus kouluhallituksen tiedusteluun kapinallisuuden vaikutuksesta kouluelämään 5.6.1918, Suomenkielisen kansakoulun tarkastaja, kirjetoisteet, Hka; Listasta puuttuu kaksi nimeä, joita sen laatija ei muistanut.

32. Janatuinen mainitsi listalla ”kansakoulunopettajat” Matilda Hämäläisen, Selma Koskisen, Maria Lagerströmin, Sohvi Reijosen ja Rauha Vuorisen. Lisäksi mukana olivat herrat Voitto Kaiku ja Artturi Karnakoski sekä yksityisopettaja Dagmar Sundberg. Lukuun ottamatta yksityiskoulussa toimineita Rauha Vuorista ja Dagmar Sundbergia Janatuisen kansakoulunopettajat eivät olleet toimineet Helsingissä ennen kansalaissotaa eivätkä olleet päteviä kansakoulunopettajia. Helsingin suomenkielisten kansakoulujen vuosikertomukset 1917–19, Suomenkielisten kansakoulujen kanslia, Hka; Suomen kansakoulukalenterit 1918–1927.

33. Rauha Vuorinen toimi vuodesta 1910 Kaarlo Verkon yksityisessä alakoulussa Helsingissä. Huopalahdesta Vuorinen siirtyi Siuntion kautta Tuusulaan, jossa hän 1920-luvulla toimi muun muassa opettajayhdistyksen puheenjohtajana. Rauha Vuorisen ansioluettelo, Kansakoulunopettajien ansioluettelot eläkehake-

muksiin 1947, Kha, Oph.

34. Suomen kansakoulukalenterit 1918–1927.

35. Helsingin kaupungin tilasto VI, opetuslaitokset 2 1917–18. Helsinki 1920; Helsingin kaupungin tilasto VI, opetuslaitokset 3 1918–19. Helsinki 1921; Helsingin kaupungin tilasto VI, opetuslaitokset 4 1919–21. Helsinki 1922.

36. Ks. Heimoa koskeva syyteprosessi Suomenkielisen kansakoulun tarkastaja, saapuneet kirjeet 1918 ("virkavirheet") ja Suomenkielisen kansakoulun tarkastaja, saapuneet kirjeet 1919, Hka; Heimo ei toiminut punaisen vallan alaisessa koululaitoksessa. Hänen katsottiin muulla tavoin toimineen punaisten eduksi. Helsingin apulaistarkastajan mukaan Heimon punaisten toimiin osallistumisesta kertoi tälle myönnetty kansanvaltuuskunnan matkapassi. Lisäksi Heimon vallankumoushenkisistä mielipiteistä oli erään opettajan todistus.

37. Luettelo kansakoulunopettajien varoituksista ja rangaistuksista 1902–1939, Kha, KA; Otto Almo Holman kortti, opettajakortisto, kansakoulunopettajat, Kha, Oph; Siltala 1985, 242, 300–302, 330, 346, 381, 391–392.

38. Tarkastaja Matti Pesosen kirje Helsingin kansakoulun johtokunnalle 23.4.1918 ja pöytäkirja Joutsenen tutkintotilaisuudesta 22.4.1918, Suomenkielisen kansakoulun tarkastaja, saapuneet kirjeet 1918 ("virkavirheet"), Hka; Tarkastaja Pesosen kirje Koulutoimen yllähallitukselle 10.5.1918, Suomenkielisen kansakoulun tarkastajan kirjetoisteet, Hka.

39. Tarkastaja Matti Pesosen kirje Helsingin Kuritushuoneen johtokunnalle 25.5.1918, Suomenkielisen kansakoulun tarkastajan kirjetoisteet, Hka.

40. Luokkaluettelot 1915–1918 ja luettelot opettajaviransijaisuuksien haki-joista syksyllä 1917, Helsingin kaupungin suomenkielisten kansakoulujen kanslia, Hka.

41. Helsingin suomenkielisten kansakoulujen vuosikertomukset 1917–19, Suomenkielisten kansakoulujen kanslia, Hka; Suomen kansakoulukalenterit 1918–1927; Suomelan, Vesenterän ja Hakalan suhtautumisesta punaisiin ks. Vankeinhoitokanslian vastaukset tarkastaja Pesosen tiedusteluihin, Suomenkielisen kansakoulun tarkastajan kirjetoisteet 1918, Hka; Vesenterä oli kuritushuoneen opettaja, mutta hän toimi lukuvuonna 1917–18 myös sijaisena Helsingin kansakouluissa. Ks. Vesenterän ja Suomelan toiminnasta kuritushuoneella valtionrikosylioikeuden akti 25294, KA.

42. Tarkastaja Pesosen kirje Helsingin kansakoulujohtokunnalle 23.4.1918 ja pöytäkirja tutkintotilaisuudesta 22.4.1918, Suomenkielisen kansakoulun tarkastaja, saapuneet kirjeet 1918 ("virkavirheet"), Hka.

43. Elin Elisabeth Karnakosken kortti, opettajakortisto, kansakoulunopetta-

jat, Kha, Oph.

44. Tarkastaja Matti Pesosen kirje Helsingin kansakoulujohtokunnalle 23.4.1918 ja pöytäkirja Janatuisen tutkintotilaisuudesta 22.4.1918, Suomenkielisen kansakoulun tarkastaja, saapuneet kirjeet 1918 (”virkavirheet”), Hka; Valtiorikosylioikeuden akti 336, KA.

45. Kemilään kohdistetut syytökset ja häntä puolustavat kirjeet sekä Helsingin kansakouluntarkastaja Matti Pesosen kannanotot ja kansakoulujohtokunnan päätökset ks. Suomenkielisen kansakoulun tarkastaja, saapuneet kirjeet 1918 (”virka- virheet”), Hka; Ks. myös tarkastaja Pesosen kirjeet raatimies Eero Hämäläiselle, valtiorikosoikeudelle ja Kuopion suojeluskunnan esikunnalle, Suomenkielisen kansakoulun tarkastajan kirjeistoiet, Hka sekä kuopiolaisen kansakoulunopettaja Helmi Karjalaisen kirje tarkastaja Pesoselle, Suomenkielisen kansakoulun tarkastaja, saapuneet kirjeet, Hka; Valtiorikosoikeuden akti 23/204, KA.

46. Tarkastaja Matti Pesosen kirje Herra Juho Kivelle 13.5.1918, Suomenkielisen kansakoulun tarkastajan kirjeistoiet, Hka.

47. Useimmiten Helsingissä opettajina toimineet pakotettiin anomaan eroa, elleivät he jo olleet menettäneet virkaansa valtiorikostuomiolla. Esimerkiksi kolmesta Helsingissä toimineesta nurmijärveläisopettajasta yksi menetti virkansa valtiorikosoikeuden päätöksellä ja kaksi erosi itse painostuksen jälkeen.

48. Ks. VRYO 336 (Janatuinen), VRO 23/204 (Kemilä), VRYO 25294 (Vesenterä), KA.

Opettajien arvokasvatuksen kritiikki

Syytösten verhoaminen ei-poliittisiksi

”Koulussa ei koskaan tiedä, mitä sieltä voi löytää erinomaisen ja hyvän työn ohella”, kirjoitti eräs kansakouluntarkastaja selvitettyään opettajaa vastaan esitettyjä syytöksiä. Tarkastaja halusi näin selittää, miksei hän ollut havainnut opettajan sopimatonta toimintaa. Tarkastajan huomautus paljastaa jotain myös hänen omasta toiminnastaan. Hän yritti pestä käntensä syytösjutusta, joka poikkesi tavanomaisista konflikteista, joita hän oli aiemmin selviteltyt. Toisen maailmansodan jälkeen tapahtunut poliittinen murros heijastui opettajien arvokasvatuksen kritiikkinä, ja siitä myös kyseisessä syytösjutussa oli kyse.¹

Tarkastaja joutui tutkimaan paikkakuntalaisten esittämiä syytöksiä ”ryssävihaan” ja sotaiseen mielialaan kasvattamisesta. Lisäksi syyttäjät nostivat esille opettajan osallisuuden Lapuan liikkeeseen. Tarkastaja ja koulun johtokunnan jäsenet asettuivat aluksi tukemaan opettajaa, joka oli heidän mielestään joutunut poliittisen ajolahdin kohteeksi. Syyttäjät eivät siitä lannistuneet. He ottivat yhteyttä valtiolliseen poliisiin – niin sanottuun Punaiseen Valpooon –, jossa syyttäjien poliittiset näkemykset saivat osakseen ymmärrystä. Lisäksi kansandemokraatteja lähellä oleva *Kansan Ääni* -lehti nosti tapauksen julkiseksi keskustelun aiheeksi, myös kouluhallituksen kansandemokraattista pääjohtajaa informoitiin asiasta. Opettajan lisäksi syytökset kohdistettiin nyt myös tarkastajaan, jota vanhemmat syyttivät opettajan tukemisesta.

Paine opettajaa ja tarkastajaa vastaan koveni. Opettaja yrittikin saada viran toiselta paikkakunnalta, mutta epäonnistui. Tarkastajan suhtautuminen opettajaan muuttui syyttäjien ulotettua arvostelunsa myös häneen. Yllättäen tarkastaja ilmoittikin olleensa tyytymätön opettajaan. Elettiin aikaa, jolloin äärivasemmisto näytti saavan haluamansa virkamieslainsäädännön muutokset. Laki ei kuitenkaan vielä sallinut opettajan erottamista poliittissävyytteisillä syytöksillä. Siksi opettajasta yritettiin päästä eroon juopumusyytöksillä. Lain mukaan opettaja voitiin erottaa, jos hän käyttäytymisellään viran ulkopuolella osoitti, ettei ansainnut sitä kunnioitusta, jota hänen asemansa opettajana edellytti. Juopumus julkisella paikalla oli käypä syytöseruste.

Tarkastajan asenteessa tapahtui kuitenkin taas muutos, kun syyttäjiä suurempilukuinen joukko paikkakuntalaisia kokosi voimansa opettajan tueksi. Toista sataa kyläläistä todisti, ettei tämä ollut syyllistynyt juopoteluun. Myös opettaja itse oli aktiivinen. Hän hankki poliisilta todistuksen, jonka mukaan pidätykseltä näyttänyt tilanne olikin ollut vain henkilöllisyyden tarkastamista varten. Syyttäjät menettivät pelin ja opettaja säilytti virkansa. Tarkastajakin pidättäytyi jatkotoimista.

Edellä kuvattu tapaus kertoo opettajiin kohdistettujen syytösten tutkimisen ongelmista. Monesti syytöstopauksia tutkitaan lähes yksinomaan kouluviranomaisten tuottamien lähteiden varassa. Niissä taas argumentoidaan pääasiassa kansakouluasetuksen kurinpitosäännösten ehdoilla. Ellei valtiollinen murroskausi olisi valanut syyttäjiin uskoa uudenlaisen poliittisen vaikuttamisen mahdollisuuksista, kyseinen syytösjuttu olisi saattanut jäädä syntymättä. Tai sitten se olisi piirtynyt jälkipolville vain juopumusyytöksien muodossa.

Kyseistä syytöstopahtumaa selvittänyt kansakouluntarkastaja kuvaili puoli vuosisataa myöhemmin toimintaansa, jossa hänen mielestään sodanjälkeinen poliittinen jännitys ei näkynyt. Edellä kuvattua syytöstopausta hän ei nostanut esille, sillä se olisi kertonut aivan muuta.² Kyseisen tapauksen, kuten muidenkin opettajiin kohdistuneiden syytösten tutkimisen tekee vaikeaksi toimijoiden perimmäisten pyrkimysten jääminen hämärän peittoon. Jos vaikka lasten vanhemmat olisivat halunneet päästä opettajasta eroon poliittisista syistä, syytökset verhottiin usein sellaisiksi, etteivät ne näyttäneet poliittisilta. Näin tehtiin usein myös toisen maailmansodan jälkeisenä murrosaikana, vaikka yhteiskunnallinen tilanne oli

suotuisa poliittisen vasemmiston esittämälle koulun arvostelulle. Syytöstapausten lähempi tarkastelu paljastaa niihin liittyneen kuitenkin monesti politiikan.

Poliittiset murrokset ovat heijastuneet koulumaailmaan ja aiheuttaneet konflikteja. Riidat ovat taas tuoneet esille sellaista, josta muuten on vaiettu. Silti myös murroskausien tutkimisessa on ongelmia. Henkilöt, jotka esimerkiksi sodanjälkeisinä vuosina syyttivät opettajia, eivät tämän päivän näkökulmasta historian häviöinä halua muistella kyseisiä asioita. Myöskään syytetyt opettajat eivätkä heidän omaisensa halua palauttaa asioita mieleensä, koska usein syytöksissä oli paljon perää. Asioista vaietaan niiden arkaluontoisuuden vuoksi. Kansakouluntarkastajan tai valtiollisen poliisin etsivän kaltaiset virkansa puolesta asiaan sekaantuneet muistavat taas asiat valikoiden. Siksi opettajien arvokasvatuksen kritiikin tutkiminen vaatii paikallisyhteisön menneisyyden tuntemista. Tutkijan on selvitettävä opettajan ja tämän syyttäjien kytköksiä toisiinsa ja perehdyttävä paikkakunnan poliittiseen kulttuuriin. Vain yksityiskohtaisen tarkastelun avulla pystyy selvittämään, millaisia asioita liittyi kotien ja koulun välisiin ristiriitoihin, miten erilaiset ryhmät ja yksilöt suhtautuivat niihin sekä miten ihmisten asema yhteisön jäsenenä vaikutti heidän suhtautumiseensa. Makrotason, valtakunnallisen tason tarkastelussa arkaluontoiset ilmiöt, kuten koulun arvoriistiriidat jäävät usein piiloon. Onkin paneuduttava paikalliseen kokemuserintöön ja tulkittava erilaisia arvoriistiriidoista kertovia vihjeitä. Myös lähteitä on tarkasteltava uudella tavalla. On siis valittava mikrohistoriallinen lähestymistapa.

Seuraavassa tarkastelen ääriavasemmiston kritiikkiä kansakoulunopettajien arvokasvatukseen. Kuvaan mallikansalaisuuteen kuulunutta poliittista eetosta ja siihen toisen maailmansodan jälkeen kohdistuneita muutoksia.

Opettajan esikuvallisuuden vaatimus

Itsenäisyyden ajan alkuvuosikymmeninä kansakoulunopettajien poliittinen asennoituminen oli yhtenäinen: opettajat kannattivat oikeistopuolueita. Kansakoulunopettajien suhde poliittiseen oikeistoon herättää kysymyksiä, sillä maalaisliitto ja kokoomuspuolue vastustivat usein hyvin-

kin jyrkästi kansakouluväen pyrkimyksiä. Sitä vastoin vasemmisto, joka voimakkaimmin pyrki edistämään kansakoulutointia, ei saanut opettajien kannatusta.³ Opettajat omaksuivat yhteiskunnallisen asemansa mukaisen poliittisen roolin, johon heitä oli seminaarissa valmistettu. Usein paikakunnan poliittinen eliitti edellytti opettajan ottavan osaa muun muassa suojeluskuntien tai Lotta Svärd -järjestön toimintaan. Niiden sekä muiden ei-sosialististen seurojen ja yhdistysten jäsenyys lankesi opettajalle kuin luonnostaan ja opettaja sitoutui niiden arvomaailmaan. Kansalaissodan jälkeen valkoisen Suomen arvomaailma tuotiin ajoittain niin vahvasti esille, että opettajan oli helpointa myötäillä sitä.

Koulujen tarkastajat valvoivat opettajia, etteivät nämä toimineet mallikansalaisen ihannetyypin vastaisesti. Sopimaton käytös sekä virassa että sen ulkopuolella sanktioitiin. Epäsäännöllisen elämäntavan, juopottelun tai tehtävien laiminlyönnin tiedettiin johtavan varoituksiin ja viimekädessä virasta erottamiseen. Opettajien poliittisten mielipiteiden sanktiointi sen sijaan oli ongelmallisempaa. Opettajien piti välttää poliittisia kannanottoja, koska ne saattoivat lyödä säröjä yhtenäisen kansakunnan projektiin. Varsinkin maaseudulla opettajan vääränlaiset poliittiset kannanotot saivat yhteisön vaatimaan opettajan erottamista. Opettajien poliittisen toiminnan sopivuudesta tai sopimattomuudesta päätti kuitenkin viime kädessä kouluhallinnon virkamieskunta.

Poliittiset murroskaudet paljastavat millaista käytöstä kouluhallinnon virkamieskunta odotti kansakoulunopettajilta. Kansalaissota jälkiselvittelyineen, oikeistoradikalismin kausi ja toisen maailmansodan jälkeiset niin sanotut vaaran vuodet loivat paineita opettajakunnan poliittiseen seulontaan. Edellä esitetyt ajanjaksot ovat otollisia tutkimuskohteita, koska ne paljastavat yhteisön kansakoulunopettajiin kohdistamia odotuksia. Opettajien poliittisen eetoksen tutkimisessa kyseisenlaiset murroskaudet ovat kuin kalvomaisia tirkistysaukkoja, jotka umpeutuivat tilanteen vaikiintuessa. Seesteisinä kausina koulu näyttäisi olevan poliittisista intohimoista vapaa. Kansakoulunopettajan mallikansalaisuutta on aiemmin tarkasteltu lähinnä lakien ja asetusten sekä erilaisten mietintöjen näkökulmasta.⁴ Virallinen asiantuntijapuhe ei kuitenkaan kerro toteutuneesta todellisuudesta. Vastausta vailla on oliko kansakoulunopettajat sellainen yhtenäinen poliittinen ryhmä kuin aiempi tutkimus on esittänyt. Opettajiin kohdistettuja syytöksiä tutkimalla voi yrittää selvittää oliko kan-

sanopettajien uskollisuus esivallalle onnistuttu varmistamaan opettajarekrytoinnilla ja opettajankoulutuksella. Syytöstepauksiin perehtymällä voi myös selvittää miten kansanopettajien poliittiseen käyttäytymiseen pyrittiin vaikuttamaan.

Opettajien arvokasvatuksen kritiikki

Opettajien ja kotien välisiä arvoristiriitoja tai konflikteja ei juuri ole tutkittu. Näin siitä huolimatta, että koulu on ollut yhteiskuntaan vahvasti sosiaalistava instituutio. Kansakunnan yhtenäistämistä kansakoulun avulla voi pitää viime vuosisadan suurena projektina Suomessa. Vanhempien lähetettyä lapsensa kouluun nämä joutuivat kuitenkin alistumaan ulkopuoliseen kontrolliin. Opettajan ja koulun arvot eivät aina olleet samat kuin perheen, mikä aiheutti kitkaa kotien ja koulun välille. Tästä on monia kuvauksia muun muassa kaunokirjallisuudessa. Myös kokonainen yhteiskunnallinen ryhmä, työväestö, joutui kokemuksensa mukaan koulun alistavaan kontrolliin vastoin omaa tahtoaan. Koulun tehtäväksi tuli sosiaalistaa työläislapset ja -perheet valkoisen Suomen arvoihin, ja oppivelvollisuus tarjosi siihen mahdollisuuden. Työväen muistelmia tutkinut Ulla-Maija Peltonen on todennut, että työväestö suhtautui kielteisesti sekä kouluun että opettajiin. Työläisperheet kokivat koulua käyvien lastensa huonon kohtelun kollektiivisesti, koko perhettä kohtaavana epäoikeudenmukaisuutena vallanpitäjien taholta.⁵

Moskovan välirauhan solmimisen jälkeinen aika antaa tilaisuuden tarkastella kyseistä eripuraa. Poliittisen äärivasemmiston näkökulmasta kyseiset vuodet olivat toiveikkaita. Se uskoi yhteiskunnan muutokseen, ja joitain viitteitä siitä oli jo näkyvissä. Niin sanottuja uusia kasvoja valittiin eduskuntaan, keskusvirastojen johtoa vaihdettiin ja valtiollinen poliisi uudistettiin. Yhteiskunnan eri aloilla näkyneen uuden suunnan politiikan uskottiin ulottuvan kouluunkin, mistä osoituksena oli kansandemokratian nostaminen kouluhallituksen pääjohtajaksi ja opetusministeriksi.

Tässä poliittisessa tilanteessa äärivasemmisto syytti opettajia puolueellisuudesta. Opettajien keskuudessa kritiikki koettiin ylimitoitettuna, sillä opettajat olivat omasta mielestään toimineet puolueettomasti. Monet syytetyiksi joutuneet opettajat eivät hyväksyneet syytöksiä puolueellisu-

desta tai työläisten arvojen väheksymisestä. He eivät omasta mielestään olleet voineetkaan kyseenalaistaa valkoisen Suomen arvoja. Kansalais-sodan jälkeen ja lapualaisaikana niin sanottuja epälojaaleja opettajia oli karsittu kouluista. Esimerkiksi Hämeenlinnan tarkastuspiirissä erotettiin opettaja, koska hän oli puhunut myötemielisesti vallankumouksesta op-pitunnilla ja toiminut muutenkin punaisten toivomalla tavalla. Turun työläiskaupunginosassa Raunistulassa toiminut opettaja joutui puoles-taan eroamaan virastaan annettuaan ”siveellisen kannatuksensa punaka-pinalle”. Myöhemmin opettaja valittiin uudelleen samaan virkaan, mutta hänen kollegansa, koulun johtokunnan opettajajäsen, vastusti valintaa ja tiedusteli oliko valitulla opettajalla sovelias mielenlaatu. ”Koulun si-säisen rauhan takia olisi johtokunnan otettava huomioon myös koulun opettajain enemmistön toivomukset”, vaati johtokunnan opettajajäsen, eikä punaisia kannattanut opettaja saanut virkaansa. Myöhemmin tämä sai virkansa takaisin Korkeimman hallinto-oikeuden päätöksellä. Hyvin harva erotettu opettaja kuitenkaan jaksoi tai uskalsi valittaa samalla lailla päätöksestä kuin raunistulalaisopettaja.⁶ Oikeistoradikalismiin kiihkeim-pänä kautena kokoomuslainen opetusministeri Paavo Virkkunen kehotti kouluhallitusta tutkimaan ilmiantoja ”epälojaaleista” opettajista. Kan-sakouluntarkastajien tutkimukset johtavatkin yleensä opettajalle annet-tuun muistutukseen tai varoitukseen. Joissain tapauksessa opettaja pai-nostettiin pois koulusta.⁷

Opettajakunta tukeutui sotienvälisenä aikana valkoisen Suomen arvo-maailmaan. Kuitenkaan sodanjälkeisinä vuosina erotettaviksi vaadituista opettajista ei monikaan muistuttanut Väinö Linnan *Täällä Pohjantäh-den alla* -romaanin Pentinkulman kylän kansakoulunopettajaa, joka alisti avoimesti työläislapsia ja yritti valaa oppilaisiin kiihkoisänmaallista sotai-suutta. Kovin moni opettaja ei ollut sitoutunut oikeistoradikalismiin. Suureksi osaksi se oli johtunut kouluhallituksen tiukasta poliittisia ääri-suuntauksia vastustavasta politiikasta. Edes oikeistoradikalismiin etsikko-aikana opettajakunta ei ollut vapautunut kouluhallituksen ohjauksesta, vaikka poliittinen oikeisto oli ajoittain voimakkaasti kritisoinut koulu-hallituksen linjaa. Kansakoulun kunnallisesta luonteesta huolimatta val-tion ote opettajiin oli säilynyt vahvana kouluhallituksen ja ennen kaikkea sen kansakouluntarkastajien avulla. Sodanjälkeinen koulun arvostelu onkin ymmärrettävä osana kommunistien politiikkaa. Aikakauden po-

liittinen taktikointi kansanrintamayhteistyön vaalimisineen esti kommunisteja kuitenkin ryhtymästä jyrkkiin toimiin. Silti puhdistusretoriikka sai jotkut ryhtymään sanoista tekoihin.

KANSAN ÄÄNI

Ei koululaitosta tarvitsekaan puhdistaa!

*Lapuan HirviJoella kansakoulu kulkee
„normaalista” latuaan ja opettaja opettaa . . .
tappamaan ryssiä!*

Lapua on edelleen ikli:n vahva ka aikaansai tunnetun lbyhkän
linnake ja siellä elää, vielä monet kihtakunnanolkeudessa.

Nyt tämä tunnettu ikli:n ritari
opettaa HirviJoella kansakoulupo-
jille, että »sitten saa tupakoida
kun on tappanut 4 ryssiä!»

No onhan täällä kertaa turhaa.
puhua koulujen puhdistamisesta
kun opettajat lietsovat aitoisan-
maallista ryssävihaa kansakoulu-
nuorisoon! sillä kaikkihan sujuu
lapuan malliin.

Elköhän tämä tällainen ole täy-
sin normaalia olotilaa, vai mitä
ajattelevat viranomaiset?

*Ääriivasemmisto arvosteli koulun arvokasvatusta lehdissään. Vaasalainen
Kansan Ääni -lehti keskittyi erityisesti ruotimaan yksittäisten opettajien toimia
ja luomaan pohjaa näiden painostukselle. Kansan Ääni 23.8.1946.*

Poliittiset syytökset

”Sopimaton lasten kasvattajaksi” -syytös kuvaa sodanjälkeisen ajan vai-
kutuksia opettajan asemaan: epävarmassa poliittisessa tilanteessa oppi-
laiden vanhemmat vaativat opettajan erottamista monesti ilman argu-

mentteja, saatiikka että he olisivat yrittäneet osoittaa tämän syyllistyneen kansakouluasetuksessa mainittuihin rikkeisiin. Monien vanhempien mielestä opettaja oli sopimaton kasvattamaan lapsia, koska tämän arvot olivat toiset kuin heillä. Sodanjälkeisen ajan ilmapiiristä kertoo vaatimus opettajien erottamisesta tai heidän pakottamisestaan muuttamaan suhtautumistaan työläisiin. Monet äärivasemmiston kannattajat uskoivat, että vanhoja vääryyksiä voitaisiin oikoa ja koulukasvatuksenkin arvoja saataisiin muutettua. Sopimaton lasten kasvattajaksi -syytös toistuu useissa äärivasemmiston kannattajien opettajista tekemissä kanteluissa ja joukkokokouksissa kerättyjen erotettaviksi vaadittujen virkamiesten nimilistoissa. Esimerkiksi Kalajoen kansakoulun opettajan ilmoitettiin olevan sopimaton lasten kasvattajaksi kiihkomielisen Saksan-aatteensa vuoksi. Opettaja oli vienyt sodan aikana oppilaansa saksalaiseen laivaan ja pois lähtiessä hän oli vaatinut oppilaita tekemään Hitler-tervehdyksen. Kantelijan mukaan opettaja tunnettiin paikkakunnan mustimpänä taantumuksen edustajana.⁸ Tapauksesta ilmenee opettajia vastaan esitettyjen syytösten luonne. Opettajia yritettiin saada vastuuseen aikaisempien tekemistensä tai yleisen mielipiteen nojalla.

Sotien jälkeen poliittisten puhdistuspyrkimysten kohteeksi joutuneista noin kahdesta sadasta opettajasta ketään ei erotettu. Jotkut vaihtoivat painostuksen takia paikkakuntaa, mutta vain harvat. Lakien ohella opettajia puolustivat kouluhallituksen tarkastajat. Jos he olisivat nähneet puhdistuksen tarpeelliseksi, vaihtuvuus opettajakunnassa olisi ollut suuri. Opettajan asemaan pystyivät vaikuttamaan myös koulujen johtokunnat, mutta niidenkin piti alistaa tärkeimmät päätöksensä tarkastajan hyväksyttäväksi. Nuhteettomuus ja esimerkillisyys kuuluivat opettajien ominaisuuksiin. Mikä sitten oli sopimatonta käyttäytymistä, riippui pitkälti tarkastajan tulkinnasta. Esimerkiksi eräs alahärmäläisopettaja opetti kansakouluntarkastajan mukaan ”suurella hartaudella ja voimakkaasti kasvattavassa sävyssä”. Osa lasten vanhemmista syytti kyseistä opettajaa kuitenkin fasistiksi. Heidän mielestään opettaja ei ollut soveltanut opetus- ja kasvatustyössään ajan vaatimaa demokraattisuutta. Tarkastaja oli kuitenkin eri mieltä asiasta ja hylkäsi syytökset.⁹

Monissa paikoissa porvarilliset edustajat olivat säilyttäneet asemansa koulujen johtokunnassa. Se selittää opettajan saaman tuen. Joissain kunnissa oli kuitenkin vasemmistoenemmistö, joten vasemmiston ääni

pääsi kuuluviin myös kansakoulujen johtokunnissa. Tällaisia kuntia var-
ten Suomen Kansan Demokraattinen Liitto laati ohjeet opettajakunnan
puhdistamiseksi.¹⁰ Puhdistamisen piti tapahtua opettajan vaalien kautta:
opettajaksi piti valita pätevimmän sijaan sopivin, sellainen, joka omaisi
ääriivasemmistolle myönteisen mielenlaadun. Taantumuksellisten opetta-
jien vaikutusyritykset piti estää, ja heidän asenteensa ääriivasemmistoon
piti saada muuttumaan. Ääriivasemmiston ja sosialidemokraattien eri-
pura, ja ennen kaikkea tarkastajien kielteinen asennoituminen vesittivät
kuitenkin tuon kaltaisen vallan käyttämisen niissäkin kunnissa, joissa
oli vasemmistoenemmistö. Ääriivasemmisto epäonnistui koululaitoksen
muuttamisessa, minkä puki sanoiksi ainoa sen politiikkaan sitoutunut
kansakouluntarkastaja V. A. Niininen vuonna 1949:

”Kun välirauhansopimus tehtiin, niin meistä koulumiehistä tuntui,
että nyt ainakin voidaan uudistaa koululaitos. Näin ei kuitenkaan käynyt.
[– –] Opetusministeriössä on kaikki vanhat esittelijät, jotka yrittävät
tehdä kaikkensa jarruttaakseen hyviä esityksiä.”¹¹

Niininen osui asian ytimeen. Huolimatta ääriivasemmiston saamista
opetusministerin ja kouluhallituksen pääjohtajan paikoista se ei pysty-
nyt vaikuttamaan kouluhallinnon virkamiehiin. Kouluhallinnon virka-
miehet, etenkin kansakouluntarkastajat pitivät tärkeänä suojella opetta-
jakuntaa ääriivasemmiston hyökkäyksiltä, vaikka myös heitä uhkailtiin.
Ääriivasemmisto oli ajanut jäykän virkamieslainsäädännön muuttamista
sellaiseksi, joka olisi mahdollistanut niin opettajien kuin tarkastajienkin
erottamiset poliittisilla perusteilla. Kun lainsäädännön muuttaminen
juuttui presidentti Paasikiven vastustukseen, opettajakunta säästyi puh-
distukselta.

Opettajan auktoriteetin notkahdus

Sodanjälkeiseen opettajistoon kohdistettuun painostukseen kuuluu il-
miön kaksijakaisuus. Valtakunnan tasolla ei näytä tapahtuneen juuri mi-
tään. Ruohonjuuritasolla sen sijaan tapahtui. Jotkut intoutuivat puhdis-
tusretoriikasta tai katsoivat ajan muuten vain sopivaksi korjata vanhoja
vääryyksiä. Opettajaa, jota varjosti valkoisen Suomen perintö, oli helppo
arvostella. Se ei tapahtunut niinkään Suomen Kommunistisen Puolueen

tai Suomen Kansan Demokraattisen Liiton kehotuksesta, vaan monesti myös niiden tietämättä.

Mitään ei näytä tapahtuneen, mutta kuitenkin jotain hyvin merkittävää tapahtui, mikä ei virallisista asiakirjoista käy ilmi. Rahvas saattoi ensi kertaa itsenäisen Suomen historiassa arvostella opettajia virallisesti, ja sen esittämät näkökannat oli pakko ottaa huomioon. Väki kokoontuikin kylissä runsaslukuisesti käsittelemään opettajan edesottamuksia ja vääranlaista kasvatusta. Aiemmin ei kuka tahansa voinut arvostella opettajia etenkin maaseudulla, jossa opettajat olivat olleet kyläyhteisön henkisiä johtajia. Kunnanvaltuustot, kunnalliset lautakunnat, kirkkovaltuustot, nuorisoseurat, naisyhdistykset, pankkien johtokunnat, osuustoimintaliike ja urheiluseurat olivat harvoin toimineet vailla opettajia – opettajilla oli ollut niin sanottua sosiaalista pääomaa.¹² Sen turvin opettajat olivat pystyneet vaikuttamaan paikkakuntalaisten elämään monin tavoin. Toisen maailmansodan jälkeen tämä valta-asema kyseenalaistettiin. Opettajat joutuivat julkisissa tutkimuskokouksissa vastaamaan syytöksiin puolueellisesta kasvatuksesta, laiminlyönneistä virantoimituksessa, ruumiillisesta kurituksesta, juopottelusta ja muusta opettajalle sopimattomasta käytöksestä. Vanhempien ohella myös oppilaat seurasivat syytösprosesseja, mikä ei voinut olla heikentämättä opettajan auktoriteettia. Vaikka kansakouluntarkastajat estivät tuomitsemiset, opettajat jäivät usein ilman sosiaalisen verkostonsa tukea. He joutuivat vastaamaan syytöksiin yksin, koska kollegat ja opettajan puolella olleet vanhemmat pelkäsivät joutuvansa itse painostuksen kohteeksi asettuessaan syytettyjen tueksi. Sotienjälkeisen poliittisen murroksen suoma tilaisuus meni kuitenkin nopeasti ohi. 1940-luvun lopulla kansakoulunopettajat nousivat takaisin henkiselle kateederille, josta heidät oli pudotettu.

Arkistolähteet

Kansan Arkisto, Helsinki

SKDL:n liittokokouksen pöytäkirjat 28.6.–1.7.1949.

Kirjallisuus

Autio, Veli Matti 1986. *Opetusministeriön historia IV*. Helsinki: Opetusministeriö.

Bourdieu, Pierre 1986. *Kultursociologiska texter*. Lidingö: Salamander.

Florin, Christina 1988. Who Should Sit in the Teacher's Chair? The processes of feminization and professionalization among Swedish elementary school teachers 1860–1906. In Simo Seppo (ed.), *The Social Role and Evolution of the Teaching Profession in Historical Context*. University of Joensuu. Bulletins of the Faculty of Education 27.

Günter, Karl-Heinz & Geissler, Gert 1988. The Social Role of the Volksschullehrer (elementary school teacher) in the Work of Diesterweg. In Simo Seppo (ed.), *The Social Role and Evolution of the Teaching Profession in Historical Context*. University of Joensuu. Bulletins of the Faculty of Education 24.

Halila, Aimo 1950. *Suomen kansakoululaitoksen historia IV. Oppivelvollisuus-koulun alkuvaiheet*. Porvoo–Helsinki: WSOY.

Karttunen, M. O. 1990. Maalaiskansakouluntarkastajana Etelä-Pohjanmaalla 1940- ja 1950-luvuilla. Teoksessa *Koulu ja menneisyys XXVIII*. Helsinki: Suomen Kouluhistoriallinen Seura.

Korpineva, Liisa 1976. *Punaisten koulupolitiikka ja Hämeenlinnan tarkastuspiirin koulut*. Julkaisematon Suomen historian laudatur-tutkielma Helsingin yliopistossa.

Parikka, Raimo 1990. Malmi-Tapanilan työläisyhteisö 1920-luvun alussa. Teoksessa *Väki voimakas 4. Suomi 1917–1918*. Tampere: Työväen Historian ja Perinteen Tutkimuksen Seura.

- Peltonen, Ulla-Maija 1996. *Punakapinan muistot. Tutkimus työväen muistelukerronnan muotoutumisesta vuoden 1918 jälkeen*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Pura, Markku 1990. *Työväenlasten koulunkäynti Raunistulassa vuosina 1899–1989*. Julkaisematon kasvatustieteen pro gradu -tutkielma Turun yliopistossa.
- Rantala, Jukka 1997. *Sopimaton lasten kasvattajaksi! Opettajiin kohdistuneet poliittiset puhdistuspyrkimykset Suomessa 1944–1948*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Rinne, Risto 1986. *Kansanopettaja mallikansalaisena. Opettajuuden laajeneminen ja opettajuuteen rekrytoitumismekanismit Suomessa 1851–1986 virallisen kuvausaineiston ilmaisevana*. Turun yliopiston kasvatustieteen laitoksen tutkimuksia A: 108.
- Rinne, Risto 1989. *Mistä opettajat tulevat? Suomalaisen kansanopettajiston yhteiskunnallinen tausta sekä kulttuurinen että sosiaalinen pääoma 1800-luvun puolivälistä 1980-luvun lopulle*. Turun yliopiston kasvatustieteiden tiedekunnan julkaisusarja A: 135.
- Simola, Hannu 1995. *Paljon vartijat. Suomalainen kansanopettaja valtiollisessa kouludiskurssissa 1860-luvulta 1990-luvulle*. Helsingin yliopiston opettajan-koulutuslaitoksen tutkimuksia 137.
- Singer, Barnett 1976. The Teacher as a Notable in Brittany 1880–1914. *French Historical Studies* 9 (4).
- Virkkunen, Paavo 1954. *Itsenäisen Suomen alkuvuosikymmeniltä: elettyä ja ajateltua*. Helsinki.

Viitteet

1. Kyseisestä syytösjutusta ks. Rantala 1997, 9–11.
2. Karttunen. 1990, 69.
3. Ks. Halila 1950, 278; ks. myös Autio 1986, 73.
4. Esim. Simola 1995; Rinne 1986, 1989.
5. Peltonen 1996, 231–237; ks. myös Parikka 1990.
6. Korpineva 1976, 89; Pura 1990, 140–141.
7. Virkkunen 1954, 329–330.
8. Rantala 1997, 58.
9. Rantala 1997, 76–77.
10. Rantala 1997, 108–110, 275–278.
11. SKDL:n liittokokouksen pöytäkirjat 28.6.–1.7.1949, Kansan Arkisto.
12. Sosiaalisesta pääomasta ks. Bourdieu 1986; Kansanopettajien sosiaalisesta pääomasta ks. esim. Florin 1988, 124; Singer 1976, 635–659; Günter & Geissler 1988, 117–118.

Kansakoulunopettajien poliittisen asennoitumisen varmistaminen

Yhteinen perusopetus koko kansalle järjestyi Suomessa varsin myöhään. Vuoden 1866 kansakouluasetus ei velvoittanut maalaiskuntia perustamaan kouluja eikä vanhempia laittamaan lapsiaan opintielle. 1800–1900-lukujen taitteessa kaksi kolmasosaa lapsista jäikin osattomaksi kansakoulusivistyksestä. Kansallisuusliikkeen voimistuessa 1800-luvun lopulla alkoi suomalaisessa koulutuspolitiikassa kansallishenkisen koulutuspolitiikan vaihe, joka jatkui toiseen maailmansotaan saakka. Tuona aikana synnytettiin yhteinen kansanopetusjärjestelmä ja se vakiintui koko kansan perusopetuksen tieksi. Kansallisuusliike, joka venäjänvallan aikana korosti Suomen asemaa erillisenä valtiona ja kansakuntana pyrki koulutuksen avulla edistämään kansakunnan yhtenäistymistä. Itsenäistymisen jälkeen koulutuksen tehtäväksi tuli lujittaa kansallista yhteenkuuluvuutta, joka oli murentunut kansalaissodassa.

Seuraavassa tarkastelen kansakoulunopettajan roolia kansallisuusliikkeen tavoitteiden mukaisen valtion kansalaisten kasvattajana. Keskityn itsenäisyyden ajan alkuvuosikymmenten poliittisiin murroksiin, jotka tarjoavat otollisen tilanteen tarkastella valtion ohjaavan otteen näkymistä opettajien toiminnassa. Kirjoituksessa selvitan miten opettajien uskollisuus esivallalle pyrittiin varmistamaan.

Yhteisen kansanopetuksen kangerteleva alku

Yhteisen kansanopetuksen syntyä ja laajentumista on selitetty monista näkökulmista. Koulutuksen funktionalistisessa teoriaperinteessä koulutus on nähty vastauksena modernisaatioon ja työvalifikaatioiden aiheuttamiin muutospaineisiin. Toisaalta konfliktiteoreettinen näkökulma korostaa kansanopetuksen merkitystä hallitsevien piirien keinona ylläpitää yhteiskunnan valtarakenteita. Sen mukaan yhteisen kansanopetuksen kehittäminen on osa valtiollista kontrollipolitiikkaa.¹ Brittiläinen kasvatushistorioitsija Andy Green puolestaan korostaa massakoulutuksen syntyä ja kehittymistä ennen kaikkea valtion rakentamisen näkökulmasta. Green kuvailee kirjassaan *Education and State Formation* yhteisen kansanopetuksen kehitystä Euroopassa ja Yhdysvalloissa. Greenin mukaan perinteiset tulkinnat, muun muassa teollisen vallankumouksen aiheuttama koulutetun työvoiman tarve tai valistuksen projekti, eivät selitä koko kansalle yhteisen kansanopetuksen käynnistymistä. Sen sijaan Green tulkitsee yhteisen kansanopetuksen kehittymistä ennen kaikkea valtion rakentamiseen liittyvän sosiaalisen kontrollin tarpeen kasvamisella. Kansanopetusta kehitettiin, jotta valtiovallan toimintaedellytykset taattaisiin. Sysäys koulutuksen kehittämiseen lähti valtiota kohdanneesta ulkoisesta uhasta, kansallisvaltion rakentamisesta tai tarpeesta saada teollisesti alikehittynyt valtio kilpailukykyiseksi muiden kanssa.²

Edellä mainittujen tekijöiden vaikutus on nähtävissä myös Suomessa, tosin paljon myöhemmin kuin Greenin esimerkkeinä ottamissa Ranskassa ja Preussissa. Yhteisen koulun kehittäminen Suomessa ei viivästynyt maan hitaan teollistumisen vuoksi, vaan siksi, että tarve ja tilaisuus kansan yhtenäistämiseen tulivat niin myöhään. 1800-luvun puolivälissä Suomessa vallitsi tiukka taantumusjärjestelmä. Hallitsijan vaihtuessa muuttui Venäjän Suomen-politiikkakin ja seurasi ajanjakso, jolloin toteutettiin monenlaisia uudistuksia. Kansallisuusaate alkoi kukoistaa, ja suomen kielen asemaa parannettiin kieliasetuksella. Myös koululaitoksen suomenkielistämistä alettiin vaatia.

Kansanopetusta kehitettiin kansallisuusliikkeiden ohjelmassa kaikkialla Euroopassa, ja myös Suomessa vuosisadan lopulla voimistunut kansallisuusliike aktivoitui koulukysymyksissä.³ Suomessa kansallisuusliikkeen varhainen ilmentymä oli snellmanilainen fennomania. Vaikka

fennomaanit korostivat kansanopetuksen järjestämisen tärkeyttä, oli heidän ensisijaisena tavoitteenaan kasvattaa suomenkielinen sivistyneistö. Siksi fennomaanit pyrkivät kehittämään oppikoulua kansakoulua voimallisemmin.⁴ Kansanopetusjärjestelmän kehittäminen tapahtui hallitsevan eliitin ehdoilla. Sen mukaan yhteiskuntaluokkien erilaiset tehtävät edellyttivät koulutustarpeen eriytymistä. Kansakoulut kuuluivat säätyläisten mielestä vain rahvaalle ja rahvaan myöhempi koulunkäynti nähtiin turhana.

Ajatus koko kansan yhteisestä perusopetuksesta alkoi kuitenkin viritä 1800–1900-lukujen taitteessa. Samat tekijät, jotka olivat vaikuttaneet koulujärjestelmien kehittämiseen Manner-Euroopassa 1800-luvun puolivälissä, alkoivat vaikuttaa Suomessakin.⁵ Ratkaisevaa kansanopetuksen kehittämisessä oli Suomen autonomiaa uhanneet venäläistämistoimet, jotka saivat sivistyneistön asenteen kansakouluun muuttumaan. Suomalainen sivistyneistö huomasi, että venäläisten oli helppo johtaa sivistymärintä kansaa harhaan. Sivistyneistö ymmärsi myös, että mitä valveutuneempi rahvas olisi, sitä suurempi tuki siitä oli taistelussa autonomisen aseman puolesta.⁶ Valtiosäädyn hyväksyivät vuonna 1898 piirijakoasetuksen, jolla kansakoulun vaikutusta laajennettiin. Yhteistä kansanopetusta ei kuitenkaan vielä saatu aikaan, sillä yleistä oppivelvollisuutta ei toteutettu ja yläluokka käytti lapsiaan kansakoulun sijasta yksityisissä valmistavissa kouluissa.

Sääty-yhteiskunta oli kuitenkin sortumassa. Tietoisuus sivistyksen yhteiskunnallisesta merkityksestä lisääntyi ja demokratian vaatimukset voimistuivat samalla, kun kansalaisten mahdollisuudet vaikuttaa omiin asioihinsa ja koko yhteisöä koskeviin kysymyksiin kasvoivat muotoaan etsivässä kansalaisyhteiskunnassa. Maalaiskuntien itsehallinnon toteuttaminen vuonna 1865 oli luonut tarvetta koulutuksen laajentamiseen, mutta ennen kaikkea vuoden 1906 eduskuntauudistus, joka vahvisti yleisen ja yhtäläisen äänioikeuden valtiollisissa vaaleissa, loi kysyntää valistuneiden kansalaisten kasvattamiselle. Myös alempien kansanluokkien oli hankittava tietty pohjasivistys kyetäkseen toimimaan kansalaisina. Autonomian ajan lopulla Suomen eduskunta hyväksyi oppivelvollisuuslain, mutta Venäjän keisari esti hankkeen toteutumisen.

Kansakoulunopettajan asema autonomian ajan lopulla

Raittiusliike, osuustoimintaliike, urheiluliike ja työväenliike olivat muiden ohella luomassa kansakuntaa, jossa säädyllä ei enää ollut enää aiempaa merkitystään. Kansalaisyhteiskunnassa ihmiset osallistuivat yhteiskunnalliseen toimintaan sosiaalisesta asemasta riippumatta muodollisesti samanarvoisina kansalaisina. Kansalaisyhteiskunnan rakennusvaiheessa on syytä kiinnittää huomiota kansakoulunopettajien rooliin. Sen ohella, että kansakoulunopettajat opettivat rahvaalle taitoja, joita nämä tarvitsivat kansalaisyhteiskunnassa toimimiseen, opettajat toimivat aktiivisesti erilaisissa yhdistyksissä ja seuroissa, jotka taas loivat perustan kansalaisyhteiskunnalle. Opettaja välitti uusia aatteita paikkakunnalle ja piti huolta, että seurat ja yhdistykset saivat runsaan osanottajamäärän.

Huolimatta aktiivisesta roolistaan kansakoulunopettajat jäivät maaseudulla sosiaalisesti yksin: he eivät kuuluneet säätyläisiin ja talonpojat sekä tilattomat pitivät heitä virkamiehenä. Maaseudun kansanopettajilla ei ollut äänioikeutta ennen eduskuntauudistusta, joten siltä osin he olivat samassa asemassa kuin maaseudun tilaton väestö. Sivistyksellisen asemansa puolesta he olivat kuitenkin näitä ylempänä. Kansakoulunopettajien osallistuminen yhteiskunnalliseen keskusteluun häiritsi kuitenkin varsinaista sivistyneistöä, joka koki kansakoulunopettajien astuvan sen reviirille.⁷ 1800-luvun lopulla kansakoulunopettajat nousivat pappien ohelle kyläyhteisön henkiseksi johtajiksi ja heistä tuli merkittäviä mielipidevaihtajia.

Kaupunkikansakoulunopettajan asema erosi jo alkujaan maalaiskansakoulunopettajan asemasta yhtäältä paremman palkkauksensa mutta toisaalta alemman yhteiskunnallisen asemansa vuoksi. Kun maaseudulla kansakoulunopettaja edusti sivistystä, kaupungissa kulttuuripääoman herruus oli muiden kuin opettajien hallussa. Kaupungeissa kansakoulu huolehti etupäässä alemmasta kansansivistyksestä.

Kansakoulunopettajan palkkaustaso oli tarkoituksella jätetty alhaiseksi. Ajateltiin, että kansakoulunopettajan tuli sivistyksellisesti olla kansan yläpuolella, mutta taloudellisesti osa kansaa.⁸ Kansakoulunopettaja Kaarlo Isomäki kuvasikin osuvasti ammattikuntansa asemaa:

”Kansakoulunopettajathan ovat herroja. Porvareita työmiesten palkkoilla. [– –] Porvarit huolivat kansakoulunopettajia sakkiinsa vain

juoksupojikseen. Ja työmiesten joukkoon he ovat liiaksi herroja miehistään”.⁹

Palkkauksen heikkoudesta huolimatta kansakoulunopettajistosta kehittyi yhteiskunnan koossa pitävä voima. Tämä johtui opettajien kotitautasta. Opettajaksi rekrytoitui talollisten poikia, jotka eivät saaneet kotitilaa perinnökseen tai yläluokan tyttöjä, jotka halusivat vapautua vanhempien holhouksesta. Etupäässä opettajat tulivat talonpoikaisista oloista eivätkä työväestön jälkeläiset suuressa mitassa rekrytoituneet opettajiksi.¹⁰

Kodin ohella opettajien aatteelliseen suuntautumiseen vaikuttivat opettajaseminaarit. Opettajan nuhteettomuus tarkastettiin jo seminaariin pyrittäessä. Opettajaseminaareihin päästäkseen hakijan oli pitänyt esittää mainetodistus, jolla karsittiin rikkeisiin syyllystyneet hakijat. Lisäksi hakijoista toimitettiin käytös- ja luotettavuustodistukset valintaa suorittaville. Käytös- ja luotettavuustodistusten painoarvo oli todella merkittävä, koska ne kertoivat sosiaaliseen pääomaan liittyvistä vaikutuskanavista.¹¹ Seminaarikoulutuksessa korostettiin kansallisia arvoja ja ihanteita. Sitä vastoin sosialismin aate ei sopinut seminaareihin. Seminaarin johto kiinnitti erityistä huomiota oppilaiden harrastustoimintaan ja sitä kautta ehkäisi työväenaatteen tunkeutumisen seminaareihin.¹²

Kotitautaan ja seminaarikasvatuksen lisäksi opettajan aatteelliseen suuntautumiseen vaikuttivat yhteisön odotukset. Opettajaviran täyttämisestä päättävät koulun johtokunnat edellyttivät opettajalta tietynlaista poliittista asennoitumista. Etupäässä suurituloisten talollisten valitsemat koulujen johtokunnat pyrkivät ohjailemaan opettajien toimia, sillä kansakoulunopettajien tehtävä oli toimia rahvaalle esimerkkinä. Jotkut kansakoulunopettajat joutuivat hankalaan tilanteeseen yrittäessään tasapainoilla koulun johtokunnan toiveiden ja omien sivistyspyrkimyksensä välillä. Kansakouluaate oli omalta osaltaan luomassa uudenlaista kansalaisyhteiskuntaa, joka ei johtokuntien jäsenissä herättänyt pelkästään myönteisiä reaktioita. Maaseudulla etuoikeutettu talonpoikaiseliitti suhtautui ajoittain penseästi opettajien pyrkimykseen muuttaa vallinnutta järjestystä, sillä se pelkäsi alustalaisten yhteiskunnallisen tietoisuuden lisääntymisen murentavan perinteistä säätyjakoa. Koulusivistys edisti myös työvoiman liikkuvuutta, ja johti siihen etteivät kansakoulun käyneet alustalaiset enää olleet samalla lailla ”turpeeseen sidottu” kuin kouluttamaton

työvoima.¹³ Kehitys herättikin tiukkaa säätyjakoa kannattavissa piireissä vastustusta, joka ajoittain purkautui kansanopetuksen vastaisuutena.

Kouluhallitus kantoi huolta opettajan turvattomasta asemasta suhteessa johtokuntien vallankäyttöön.¹⁴ Kansallisella tasolla kansakoulun kansaa yhdistävä vaikutus alettiin nähdä entistä tärkeämpänä, ja kouluhallitus pyrki huolehtimaan siitä, etteivät paikkakunnilla vallinneet eturistiriidat olisi heikentäneet kansallisen eheyttämisen projektia. Kansakouluverkon laajentamistarvetta alettiin perustella sen suomalla mahdollisuudella säilyttää Suomi kansakuntana. Venäläistämiskausien aikana taantumuksellinen valtiovalta kiinnittikin erityistä huomiota opettajistoon, jottei se olisi lietsonut kansaa vastustamaan venäläistämistoimia.¹⁵ Aimo Halilan mukaan venäläistämistyön tulosten jääminen varsin pieneksi johtui kuitenkin suureksi osaksi juuri kansallisesti valveutuneesta kansakoulunopettajistosta, joka onnistui määrätietoisesti työskentelemään venäläistämistoimia vastaan.¹⁶ Vaikka kouluhallituksen myöntöväisyysslinjan johto hidasti venäläistämistoimien toteutumista kouluissa, nuorsuomalainen opettajakunta vaati keskusvirastolta räväkämpää toimia.¹⁷

Kansakoulunopettajien poliittisen eetoksen tutkiminen

Autonomian aikana valtion ote koulusta oli ollut vahva. Kontrollin muodot olivat monet: rahoituksen, koulujen tarkastusten, opettajarekrytoinnin, opettajankoulutuksen ja opetussuunnitelmien avulla valtio oli säännellyt koulutuksen suunnan. Suomen itsenäistyttyä koulutoimen keskuhallinnon rooli jäi vahvaksi. Vaikka kuntien nimittämät kansakoulujen johtokunnat esimerkiksi saivat valita mieleisensä opettajat, virassa olevan opettajan erottaminen vaati kouluhallituksen hyväksynnän. Valtio vastasi edelleen myös opettajien kouluttamisesta eikä opettajan virkaan voitu nimittää kuin opettajankoulutuksen suorittaneita henkilöitä. Valtion kontrolli opettajakunnasta oli luja.

Kansakoulunopettajan rooli valtion kansalaisen kasvattajana korostui itsenäisen Suomen rakennusvaiheessa. Kansakoulunopettajat toimivat esimerkkinä kansalle.¹⁸ Opettajien piti olla uskollisia esivallalle, maineeltaan nuhteettomia, ahkeria ja hurskaita. Opettajavalikoinnilla varmistettiin tulevien opettajien sopivuus esikuviksi ja seminaarikasvatuksella

vahvistettiin heidän kuuliaisuuttaan.¹⁹ Itsenäistymisen myötä opettajien toimintaan alettiin kiinnittää enemmän myös poliittissävytteisiä odotuksia. Koulujen tarkastajat valvoivat opettajia, etteivät nämä toimineet mallikansalaisen ihannetyypin vastaisesti. Sopimaton käytös sekä virassa että sen ulkopuolella sanktioitiin. Epäsäännöllisen elämäntavan, juopottelun tai tehtävien laiminlyönnin tiedettiin johtavan varoituksiin ja viimekädessä virasta erottamiseen. Opettajien poliittisten mielipiteiden sanktiointi sen sijaan oli ongelmallisempaa.

Opettajien piti välttää poliittisia kannanottoja, koska ne saattoivat lyödä säröjä yhtenäisen kansakunnan projektiin.²⁰ Maaseudulla opettajan vääränlaiset poliittiset kannanotot saivat yhteisön vaatimaan opettajan erottamista. Opettajien poliittisen toiminnan sopivuudesta tai sopimattomuudesta päätti kuitenkin viime kädessä kouluhallinnon suomalainen virkamieskunta. Tarkastajat saattoivat suojella opettajia muun muassa oppilaiden vanhempien tai koulun johtokunnan syytöksiä vastaan. Kouluhallituksen virkamiehet edustivat koulutoimen tarkastus- ja hallintoinstituutiossa jatkuvuutta toisin kuin nopeammin vaihtuva poliittinen hallinto, muun muassa kouluhallituksen ylijohtaja tai opetusministeri. Kouluhallituksen virkamieskunta saattoi toimia myös näiden tahdon vastaisesti.

Poliittiset murroskaudet, kuten kansalaissodan ja sen jälkiselvittelyjen aika sekä toisen maailmansodan jälkeisen vaaran vuodet, paljastavat mil-laista poliittista käytöstä kouluhallinnon virkamieskunta odotti opettajilta.

Maan jakautuessa kahtia opettajakunta pysyy yksimielisenä

Kaikille yhteinen kansakoulu ja oppivelvollisuus olivat jo varhain työväenliikkeen ohjelmassa. Venäjän taantumuksellista hallitusta vastaan suunnatun suurlakon aikana vuonna 1905 monet kansakoulunopettajat innostuivat työväenaatteesta koska näkivät siinä paljon samaa kuin kansakouluaatteen. Siitä huolimatta vain harvat liittyivät työväenyhdistyksiin. Monet opettajat uskoivat sosialistisissa aatteissa olevan yhteiskuntaa tervehdyttäviä piirteitä, mutta luokkataistelun jyrkkyys vieroitti heitä

työväenliikkeestä.²¹ Taustaltaan hyvin uskonnolliset kansakoulunopettajat loittonivat poliittisesta työväenliikkeestä sen uskontovastaisuuden takia. Monet niistäkin kansakoulunopettajista, joilla oli työväentausta, kannattivat poliittista oikeistoa, koska seminaarikasvatus oli muovannut heidän poliittisia asenteitaan ja opettajuus oli tarjonnut heille mahdollisuuden yhteiskunnalliseen nousuun. Vaatimattomista oloista lähteneet opettajat siirtyivät nopeasti keskiluokkaan omaksuttuaan opettajan kulttuurisen aseman ja tehtävän yhteiskunnassa.

Kymmenluvulla sosialidemokraattiset kansakoulunopettajat olivatkin harvassa. Sosialidemokraatit tulkitsivat tilanteen johtuvan siitä, että opettajien oli yritettävä pysyä vallassa olevien suosiossa säilyttääkseen virkansa ja asemansa.²² Ei ole lainkaan yllättävää, että vuonna 1917 perustettuun Sosialidemokraattisen opettajaliiton toimintaan otti osaa vain reilut 30 opettajaa, vaikka liiton yleistunnuksen ”sosiaalisuutta ja inhimillisyyttä” saattoi allekirjoittaa koko monituhatpäinen kansakouluväki.²³

Vuonna 1918 juuri itsenäistyneen Suomen kansakoulunopettajat jouduivat selvittämään kantansa sosialismiin, kun maassa puhkesi kansalais-sota. Etelä-Suomessa valtaa pitäneet punaiset epäonnistuivat pyrkimyksessään muuttaa koulujen opetussuunnitelmia ja opettajakunnan asenteita. Kaupunkien opettajat eivät suostuneet työskentelemään punavallan alaisena ja maaseudulla työtään jatkaneet opettajat kieltäytyivät muuttamasta opetuksen sisältöä. Kansakoulunopettajien asenne oli karvas pettymys punaisten johdolle, joka oli uskonut taloudellisesti heikossa asemassa olevan kansakoulunopettajiston asettuvan runsaslukuisena puolelleen.

Kansakouluntarkastajien laatiman selvityksen mukaan noin 50 kansakoulunopettajaa oli toiminut punaisten puolella.²⁴ Heistä vain kolmisenkymmentä joutui vastaamaan teoistaan valtiorikosoikeudelle, ja lopulta vain 13 tuomittiin vankeusrangaistuksiin.²⁵ Kahdeksan punaisten puolella ollutta opettajaa surmattiin tai teloitettiin sodan jälkiselvittelyissä. Kouluhallituksen tietoon tuli kaikkiaan noin sata opettajien syytöstapausta, eli ainoastaan puolitoista prosenttia koko kansakoulunopettajistosta joutui syytetyksi osanotosta kapinaan.²⁶ Vaikka kansakoulunopettajat joutuivat muuta sivistyneistöä enemmän syytetyksi,²⁷ luku osoittaa, että opettajarekrytoinnissa ja -kasvatuksessa oli onnistuttu: opettajat olivat tunteneet kristillis-isänmaallisen kutsumuksen omakseen ja toimineet esivallalle kuuliaisina.

Paikalliset toimijat pitivät huolen, että punaisten puolella olleet tai punaisiin myötämielisesti suhtautuneet opettajat poistettiin kouluista.²⁸ Kouluhallituksen johto sen sijaan näki punaisuudesta luopuneet opettajat yhteiskunnallisen eheytyksen edistäjinä. Siksi se pyrki antamaan näille mahdollisuuden jäädä opettajiksi. Tosin harva syytetyistä pystyi jatkamaan työtään entisellä koulullaan, koska paikallisesti opettajan asettamista punaisten puolelle ei annettu anteeksi.

Sodan jälkeen opettajajärjestöt pyrkivät osoittamaan opettajien toimineen valkoisen Suomen selkärankana. Sota ja sen jälkiselvittelyt vahvistivatkin opettajien isänmaallisia ja sosialismin vastaisia asenteita.

Oikeistoradikalismi ei ulotu koulutyöhön

Kansalaissodan päätyttyä nousi kysymys konfliktiin johtaneista syistä. Yhtenä syynä esitettiin, että kouluttamatonta rahvasta oli johdettu harhaan. Sodan jälkeen voimistui näkemys, että väestöä oli yhtenäistettävä koulun avulla. Varsinkin Edistyspuolueen johtavat koulupoliitikot Mikael Soininen ja Oskari Mantere yrittivät saada koko ikäluokan yhteiseen kouluun. He uskoivat siten vähentävänsä yhteiskunnallista eriarvoisuutta ja epäluuloa. Vuonna 1921 säädettiin oppivelvollisuuslaki, mutta kesti lähes kaksi vuosikymmentä ennen kuin se toteutui aiotussa muodossa.

Eheyttämistoimista huolimatta yhteiskunnallinen tilanne kärjistyi 1920–1930-lukujen taitteessa.²⁹ Kommunistit aktivoituivat, mikä puolestaan antoi äärioikeistolle tilaisuuden ryhtyä jyrkkiin toimiin. Kommunisteja ja kommunisteiksi epäiltyjä pahoinpideltiin ja kyydittiin itärajalle. Puhuttiin ”kansan tahdosta”, joka oikeutti laittomuuksiinkin. Vuonna 1930 hyväksyttiin äärioikeiston vaatimat kommunistilait, joilla rajoitettiin työväenjärjestöjen toimintaa. Huolimatta siitä, että sosialidemokraatit olivat toimineet yhteistyössä maltillisen oikeiston kanssa, myös heidän toimintaansa puututtiin. Ajan henki näkyi myös koululaitoksessa.

Äärioikeistolaiset äänenpainot alkoivat kuulua ennen kaikkea oppikoulunuorison piirissä. Kansakouluihin äärioikeistolainen toiminta ei työntynyt oppilaiden mukana. Siitä huolimatta kansakoulunopettajat joutuivat määrittelemään oman suhtautumisensa äärioikeistolaiseen lii-

kehdintään. Oppikoulunopettajien tapaan kansakoulunopettajien suhtautuminen oli tavallisesti ymmärtävää, ellei sopivaisuuden rajoja rikottu.³⁰

Opettajakunta ei joutunut äärioikeiston hampaisiin, koska se oli osoittanut isänmaallisuutensa muun muassa suojeluskuntatoiminnallaan.³¹ Kuvaavaa on, että porvarillinen *Uusi Suomi* -lehti vaati kansakoululaisten suojelua ”kommunistiselta kiihotustyöltä”. Opettajien piti kieltää lapsia kuulumasta kommunistijärjestöihin ja kansakouluntarkastajien tuli valvoa, että koulujen isänmaallista kasvatusta estävät häiriöt poistettaisiin. Kansakoulunopettajien poliittista lojaalisuutta lehti ei epäillyt.³² Sitä vastoin vasemmiston lehdissä nostettiin epäkohtana esille, että opettajat edustivat poliittisen oikeiston arvoja.³³

Muutama opettaja joutui äärioikeistolaisen väkivallan kohteeksi.³⁴ Opettaja Otto Holmaan kohdistettu ajojahti valaisee hyvin viranomais-ten voimattomuutta ”kansan tahdon” edessä. Suomen oikeistoradikalismia tutkineen Juha Siltalan mukaan Holma oli vasemmistoradikaali yksityisajattelijä, joka ei sopinut maaseudun valmiisiin rooliluokituksiin ja oli sen vuoksi saanut kosolti vihamiehiä. Hänet pahoinpideltiin useaan otteeseen viranomais-ten kykenemättä tai haluamatta sitä estää.³⁵ Holmaa pidettiin kouluhallituksessa rasitteena. Vuonna 1918 Holmaa oli syytetty osanotosta kapinaan ja hän oli joutunut eroamaan opettajanvirastaan. Hän palasi kuitenkin opettajaksi, mutta riitaantui kansakouluntarkastajan kanssa. 1920–1930-lukujen taitteessa Holmaan kohdistettiin kurinpitomenettelyjä ja hänet pidätettiin virasta. Kouluhallituksella ei ollut erityisemmin intoa suojella häntä.³⁶

Äärioikeiston lanseeraama kansan tahtoon vetoaminen vaikutti opettajien toimintaan. Kukaan ei halunnut joutua leimatuksi epäisänmaalliseksi tai kommunistiksi. Someron yhteiskoulun opettajan erottamistapaus osoittaa, kuinka helposti opettaja leimautui kommunistiksi. Poliittisesti liberaali opettaja Vihtori Laurila joutui erottamisvaatimusten kohteeksi, kun hänen nimensä julkistettiin kommunisteiksi epäiltyjen listalla. Vaikka kyseessä oli erehdys ja kouluhallitus puhdisti Laurilan maineen, päättyi hänen uransa Somerolla.³⁷

Opettajista tehtiin jonkin verran poliittissävyytteisiä ilmiantoja kouluviranomaisille. Oikeistoradikalismin kiihkeimpänä kautena kokoomuslainen opetusministeri Paavo Virkkunen kehotti kouluhallitusta tutki-

maan ilmiantoja ”epälojaaleista” opettajista. Kansakouluntarkastajien tutkimukset johtivatkin yleensä opettajalle annettuun muistutukseen tai varoitukseen. Joissain tapauksessa opettaja painostettiin pois koulusta. ”Asiat voitiin ratkaista monissa tapauksissa iskevällä tavalla”, kuvailee Virkkunen asioiden hoitotapaa.³⁸

Työväenliikkeen johdon näkemys koulun arvokasvatuksen puolueellisuudesta vahvistui äärioikeiston etsikköaikana. Työväenliike pyrkin kasvatamaan kansakouluikäisiä omiin arvoihinsa työläisnuoriso- ja raittiusosastoissa sekä työväen voimistelu- ja urheiluseuroissa. Ne joutuivat kuitenkin äärioikeiston hyökkäysten kohteeksi. Punaista nuorisokasvatusta kavahdettiin erityisesti sen epäisänmaallisuuden vuoksi.³⁹

Kouluhallitus pyrki tasapainoilemaan poliittisesti kuohuvassa ilmapiiressä. Kouluhallituksen maltilliseen oikeistoon lukeutunut johto ei halunnut antaa politiikan tunkeutua kouluun, mutta äärioikeiston vaatimukset tempasivat koululaiset, vanhemmat ja jotkut opettajatkin mukaansa. 1930-luvun alussa kouluhallitus antoi opettajille ohjeita valvoa kommunistien suorittamaa kiihotustyötä ja ilmiantaa kommunistit poliisille. Kouluhallitus antoi myös lausunnon, jonka mukaan Sosialidemokraattisen raittiusliiton toiminta ei ollut sopusoinnussa kansakoulun kasvatustehtävän kanssa. Sen johdosta kansakoulujen johtokunnat kielsivät lapsia kuulumasta kyseiseen järjestöön.

1930-luvun edetessä kouluhallitus joutui puuttumaan myös äärioikeiston pyrkimyksiin vaikuttaa koululaisiin. Sinimustat-nuorisojärjestön toiminnan aiheuttama pelko koulun politisoitumisesta sai kouluviranomaiset kieltämään oppilaita käyttämästä poliittisten järjestöjen pukuja ja merkkejä. Viimein kouluhallitus kielsi oppilaita osallistumasta mihinkään valtiolliseen toimintaan. Vaikka äärioikeistolaisen politikoinnin kieltäminen kosketti lähinnä oppikoulunuorisoa, kouluhallituksen viesti oli selvä myös kansakoulunopettajille ja opettajaseminaareille.

Kouluhallituksen tehtävä oli estää politiikan tunkeutuminen kouluun, koska se vaaransi koulun avulla tapahtuvan eheyttämistyön. Kouluhallitus suhtautui kielteisesti poliittisiin ääriliikkeisiin ja valvoi muun muassa, etteivät oppikirjat sisältäneet poliittisesti arveluttavaa ainesta.⁴⁰ Kouluhallitus pyrki pitämään etenkin kansakoulun poliittisten ristiriitojen ulkopuolella, koska se oli kaikkien yhteiskuntaryhmien koulu toisin kuin oppikoulu, jossa opiskeli lähinnä keski- ja yläluokan lapsia. Kouluhallitus

onnistuiakin tavoitteessaan. Vaikka jotkut opettajat saattoivat tukea ääri-oikeistolaisia ilmiöitä, eivät ne juuri näkyneet koulutyössä. Oikeistoradikalismiin näkyvästi sitoutunut Leo Leinonen joutui eroamaan kansakoulunopettajan virasta saatuaan tuomion kommunistien pahoinpitelystä, mutta häntä voi pitää poikkeuksena opettajien joukossa. Kansakoulunopettajien poliittisia rikkomuksia ei yleisemmin tullut kouluhallituksen tietoon.⁴¹

1930-luvun loppupuolella poliittiset kiistat eivät enää vaikuttaneet koulumaailmaan. Talvisota laittoi kansakunnan koitokseen, jossa sen yhtenäisyys punnittiin. Joidenkin tutkijoiden mukaan koululaitoksella ja opettajilla oli ollut merkittävä rooli siinä, että suomalaiset marssivat yhtenäisinä riveinä rintamalle.⁴² Kansakoulun osuutta ei sovi kiistää siinä, että se opetti eri yhteiskuntaluokista lähtöisin olevat tuntemaan toisensa ja toimimaan yhdessä. Kuitenkin vasta sodan syttyminen ja eri kansalaisryhmien yhtenäinen toiminta hyökkääjää vastaan sai jotkut kansakouluntarkastajat ja sitä kautta myös opettajat muuttamaan suhtautumistaan työväenliikkeen kannattajiin. Poliittiset ristiriidat väistyivät viimein kansallisen eheyden tieltä.⁴³

Äärivasemmisto epäonnistuu opettajakunnan puhdistamisessa

Hävityn sodan jälkeen opettajakunta joutui uudenlaiseen tilanteeseen, kun 1920–1930-luvuilla koulua käyneet työväenliikkeen kannattajat syyttivät opettajia puolueellisesta kasvatuksesta. Opettajakunnan syytely liittyi laajempaan ilmiöön. Rauhansopimuksen solmimisen jälkeen so-taa edeltäneeseen ja sodanaikaiseen poliittiseen linjaan sitoutuneita poliitikkoja oli siirrettävä sivuun päivänpolitiikasta. Äärivasemmisto nousi poliittiseksi toimijaksi, ja yhteiskunnan eri aloilla näkyneen poliittisen uudelleenorientoitumisen piti heijastua myös kouluun. Kansandemokraatin nostaminen kouluhallituksen pääjohtajaksi ja opetusministeriksi viittasivat linjan muuttumiseen kouluhallinnossa. Sen mikä näkyi koululaitoksen johdossa, piti yltää, myös opettajistoon. ”Millainen on koulun henki tänään, sellainen on kansan huomenna”, opasti Suomen Kansan Demokraattinen Liitto kansakoulujen johtokunnissa olleita jäseniään

yrittäessään saada muutettua opettajien suhtautumista ääriivasemmiston tavoitteisiin.⁴⁴

Toisen maailmansodan jälkeisiä vuosia 1944–1948 on kutsuttu vaaran vuosiksi. Sillä viitataan uhkaan, että Suomi olisi joutunut Neuvostoliiton miehittämäksi tai että suomalaiset kommunistit olisivat tehneet vallankumouksen Neuvostoliiton tuella. Vaaran vuosia voi pitää jonkinlaisena kansallisen politiikan kriisinä, sillä hävitty sota merkitsi idänpolitiikan nousemista ylitse kaiken muun. Neuvostoliiton suhteet vaikuttivat Suomen sisäisiin päätöksiin, myös koulupolitiikkaan. Sodanjälkeisessä poliittisessa murrosvaiheessa heräsi ajatus opettajakunnan poliittisesta puhdistamisesta. Koulun arvostelu on ymmärrettävä osana ääriivasemmiston politiikkaa. Poliittinen taktikointi esti sitä kuitenkin ryhtymästä jyrkkiin toimiin. Silti puhdistusretoriikka oli sellaista, että se sai jotkut ryhtymään sanoista tekoihin – paikallistasolla opettajia yritettiin erottaa.

Epävarmassa poliittisessa tilanteessa oppilaiden vanhemmat saivat mahdollisuuden puuttua opettajan tekemisiin. Opettajista yritettiin päästä eroon poliittisilla syytöksillä. Syytösprosessit muistuttivat kolmen vuosikymmenen takaista tilannetta, joskin nyt oli toisen poliittisen ääri-laidan vuoro yrittää muuttaa opettajistoa mieleisekseen. Ääriivasemmiston kannattajat keräsivät erotettavaksi vaadittavista virkamiehistä nimilistoja. Moni opettaja päätyi noille listoille. Opettajia yritettiin erottaa myös valtiollisen poliisin avulla.

Noin kaksi sataa opettajaa joutui erottamisvaatimusten kohteeksi, mutta ketään heistä ei erotettu. ”Herra se on herrallakin”, kuuluu vanha suomalainen sanonta, ja se päti myös opettajiin. Kansakouluntarkastajat suojelivat opettajia. Lisäksi ääriivasemmisto epäonnistui virkamieslainsäädännön uudistamisessa, joten opettajat säilyttivät vahvan virassapysymissuojansa. Monin paikoin kansakoulujen oikeistolaisenemmistöiset johtokunnat suojelivat opettajia. Vasemmistoenemmistöisissä kunnissa opettajakunnan puhdistaminen kaatui vasemmistopuolueiden väliseen valtataisteluun. Ääriivasemmisto pettyi myös kouluhallinnon ylätasolla. Vaikka sillä oli opetusministerin ja kouluhallituksen pääjohtajan paikat, se ei saanut uudistettua kouluhallinnon virkakuntaa.

Poliittisesti yhtenäinen kansakoulunopettajisto kansakunnan rakentajana

Kansalaisyhteiskunnan rakennusvaiheessa 1800–1900-lukujen taitteessa kansakoulunopettajat olivat toimineet muutosvoimana. He olivat välittäneet kansalaisyhteiskunnassa tarvittavia valmiuksia sekä uudenlaisia aatteita kansalle ja siten mahdollistaneet demokratian etenemisen. Kansakoulunopettajat olivat myös olleet tärkeä ryhmä venäläistämistä vastaan suunnatuissa toiminnoissa.

Kansalaissodan jälkipuhdistuksen myötä kansakoulunopettajien oikeistolainen asennoituminen vakiintui. Kouluhallitus piti huolen, ettei opettajien politikointi häirinyt kansakoulun avulla tapahtuvaa kansakunnan cheyttämistä. Osa opettajista intoutui kuitenkin 1920–1930-lukujen taitteen äärioikeistolaisesta politiikasta, mikä näkyi koulutyön ulkopuolella, muttei itse koulutyössä. Toisen maailmansodan jälkeen tapahtuneen poliittisen suunnanmuutoksen myötä jotkut vanhemmat ja entiset oppilaat yrittivät saada kyseisiä opettajia erotetuiksi siinä kuitenkaan onnistumatta. Vain murto-osa opettajakunnasta joutui erottamisvaatimusten kohteeksi, mikä paljastaa opettajakunnan pysyneen suhteellisen hyvin erossa oikeistoradikalismista.

Itsenäisyyden ajan alkuvuosikymmeninä kansakoulunopettajien poliittinen asennoituminen oli hyvin yhtenäinen: opettajat kannattivat keskusta- ja oikeistopuolueita. Valtiovalta oli onnistunut varmistamaan opettajien poliittisen asennoitumisen opettajarekrytoinnilla ja -koulutuksella. Ei edes opettajien heikko ansiotaso saanut heitä yhtymään työväenliikkeen vaatimuksiin itsenäisyyden ajan alussa. Opettajien yhtenäiseen asennoitumiseen vaikutti lisäksi kouluhallituksen ohjaava ote. Valtiollista tasoa edustanut kouluhallitus pyrki alusta alkaen rakentamaan kansakuntaa koulun avulla. Se selittää kouluhallituksen jyrkän suhtautumisen poliittisiin ääri-ilmiöihin.

Kouluhallituksen rooli kunnallisen kansakoulun ohjaamisessa oli merkittävä. Kouluhallituksen tarkastajat pitivät huolen, ettei valtiollisesta linjasta poikettu paikallistasolla. Kansalaissodan aikana joidenkin punaisten alueelle jääneiden tarkastajien hapuilu on poikkeus, joka paljastaa millainen rooli tarkastajilla oli opettajien ohjailussa. Tarkastajien linjaton suhtautuminen punaisten ohjeisiin näkyi välittömästi opettajien

toiminnassa koulutyön jatkumisena niiden tarkastajien alueella, jotka eivät nimenomaan sitä kieltäneet.

Kansakoulunopettajan mallikansalaisuusideaali säilyi 1950-luvulle asti, jolloin yhteiskunnan nopea modernisoituminen ja kaupungistuminen alkoivat muuttaa kutsumusopettajan perustyyppiä. Mallikansalaisuutta – opettajan uskollisuutta, ahkeruutta, nuhteettomuutta ja hurskautta – ei enää korostettu opettajarekrytoinnissa samoin kuin aiemmin. Myös opettajankoulutus muuttui uusien ylioppilaspohjaisten opettajakorkeakoulujen myötä: tiukan valvonnan ja yksiarvoisuuden säilyttämä seminaarihenki alkoi murtua.

Kansakoulunopettajan työnkuva muuttui, kun opettajan viranhoidon ulkopuoliseen toimintaan ei kohdistunut enää samanlaisia odotuksia ja paineita kuin aiemmin. Opettajan piti edelleen toimia nuhteettomasti, mutta enää hänen ei tarvinnut osallistua viran ulkopuolella erilaiseen seura- ja yhdistystoimintaan samoin kuin aiemmin. Opettaja pystyi jatkamaan elämänsä julkiseen ja yksityiseen. Joukkotiedotuksen ja ihmisten liikkuvuuden lisääntyessä sekä ammattirakenteen muuttuessa mallikansalaisuusajatus hämärtyi. Yhden ihmisen vaikutusmahdollisuudet pienelläkin paikkakunnalla alkoivat olla rajalliset. Valtion kansalaisten kasvattamisesta ei kuitenkaan enää tarvinnut kantaa huolta kuten aiemmin, sillä kansakunta oli yhtenäinen.

Kansakouluntarkastajat opettajien poliittisen eetoksen varmistajina

Kansakoulunopettajien poliittinen käyttäytyminen itsenäisyyden ajalla noudatti kansallisuusliikkeen 1800-luvun lopulla viitoittamaa tietä, jonka mukaan kansakuntaa piti yhtenäistää ja valtiota voimistaa. Opettajat samaistivat itsensä kansakunnan rakentajiksi ja kavahtivat kansallista cheyttä rikkovia aatteita. Sen osoittaa muun muassa opettajien toiminta kansalaissodan aikana ja kansakoulunopettajien liiton asenne punaisiin myötämielisesti suhtautuneisiin jäseniinsä sodan jälkeen.

Opettajiin kohdistettujen syytöksien ja rangaistusten tarkastelu paljastaa suomalaisten opettajien kulkeneen valtavirran mukana ja karikoita vältellen. Opettajat omaksuivat yhteiskunnallisen asemansa mukaisen

poliittisen roolin, johon heitä oli seminaarissa valmistettu. Monesti opettaja sitoutui vapaaehtoisten maanpuolustusjärjestöjen sekä muiden ei-sosialististen seurojen ja yhdistysten jäsenyyteen ikään kuin opettajuuteen kuuluvana asiana. Poliittisia äärilaitoja vieroksuva asennoituminen liittyi Uno Cygnaeuksen opettajille antamaan tehtävään toimia yhteisöjä yhdistävänä voimana. Kouluhallitus varmisti, että opettajat pysyivät Cygnaeuksen viitoittamalla tiellä. Vaikka poliittinen oikeisto kritisoi oikeistoradikalismia etsikköaikana keskusviraston linjaa, opettajakunta ei vapautunut kouluhallituksen ohjauksesta. Valtion ote opettajista säilyi vahvana kouluhallituksen ja ennen kaikkea sen tarkastajien avulla. Ilman kansakoulujen tarkastusjärjestelmää politiikka olisi enemmän päässyt vaikuttamaan koulutyöhön ja sitä kautta heikentämään kansallista eheytymistä.

Arkistolähteet

Kansallisarkisto (KA), Helsinki

Kouluhallituksen kansanopetusosaston arkisto (Kha)

Kirje- ja anomusdiaarit 1918–1919, 1933

Piiritarkastajien yleiskatsaukset 1917–18

Pöytäkirjat 1918–1919

Valtiorikosoikeudet (VRO) ja valtiorikosylioikeus (VRYO)

Päätöstaltiot

Tuomioluettelot

Vapaussodan Arkisto

Sosialidemokraattinen opettajaliitto

Kansan arkisto (Ka), Helsinki

SKDL:n valistusjaosto

Koulun uudistamiseen liittyvä aineisto

Painetut lähteet

Kansakoulukalenteri 1919

Suomen Virallinen Tilasto XXIII, Oikeustilasto 32. Tilastollinen tutkimus vuoden 1918 valtiorikoksista. Helsinki 1923.

Valtiopäivien pöytäkirjat 1929

Lehdet

Kansakoulun lehti 1906, 1917

Opettajain Lehti 1906, 1919, 1930

Suomen Sosialidemokraatti 1920, 1928

Uusi Suomi 1930

Kirjallisuus

Alapuro, Risto 1994. *Suomen synty paikallisena ilmiönä 1890–1933*. Helsinki: Hanki ja jää.

Boli, John 1989. *New Citizens for a New Society. The Institutional Origin of Mass Schooling in Sweden*. Oxford: Pergamon Press.

Green, Andy 1990. *Education and State Formation. The Rise of Education Systems in England, France and the USA*. London: MacMillan Press.

Green, Andy 1994. Post-Modernism and State Education. *Journal of Educational Policy* 9 (1).

Halila, Aimo 1949a. *Suomen kansakoululaitoksen historia II. Kansakouluasetuksesta piirijakoon*. Porvoo–Helsinki: WSOY.

Halila, Aimo 1949b. *Suomen kansakoululaitoksen historia III. Piirijakoasetuksesta oppivelvollisuuteen*. Porvoo–Helsinki: WSOY.

Halila, Aimo 1949c. *Suomen vanhin kansakoulunopettajisto. Yhteiskuntahistoriallinen tutkielma*. Helsinki: Suomen Kansakoulunopettajain Liitto.

Heikkinen, Antero 1983. *Perinneyhteisöstä kansalaisyhteiskuntaan. Koulutuksen historia Suomessa esihistorialliselta ajalta itsenäisyyden aikaan*. Helsinki: Gaudeamus.

Hobsbawm, E. J. 1980. *The Age of Capital. 1845–1875*. London: Sphere Books.

Jussila, Osmo 1989. *Suomalaisuusliike Venäjän paineessa vuosina 1890–1917. Teoksessa Herää Suomi. Suomalaisuusliikkeen historia*. Kuopio: Kustannuskiila.

Isomäki, Kaarlo 1920. *Henkipattona: kärsittyä elämää vapaussotamme päiviltä*. Helsinki: Edistysseurojen Kustannus.

Kiuasmaa, Kyösti 1985. Nuoren tasavallan oppikoulukulttuuri. Teoksessa *Koulu ja kulttuuri. Koulu ja menneisyys*. Porvoo–Helsinki–Juva: WSOY.

Kivinen, Osmo & Rinne, Risto 1994. Kansanopettajat ja kansalaiskuvan muutos Suomessa 1800–1900-luvuilla. Teoksessa *Koulu ja menneisyys XXXII*. Helsinki: Suomen Kouluhistoriallinen Seura.

Kivirauma, Joel & Jauhiainen, Arto 1996. Ensimmäisten kansakoulujen perustaminen sivistyneistön suurena projektina. *Kasvatus* 27 (2).

Koskenniemi, Matti 1988. *...Niin moni kirkas tähtönen. Muisteluksia 2*. Helsingin yliopiston opettajankoulutuslaitos.

Kuikka, Martti T. 1985. Suomalainen kulttuuri yläkansakouluseminaarien harastustoiminnassa 1920- ja 1930-luvulla. Teoksessa *Koulu ja kulttuuri. Koulu ja menneisyys XXIII*. Porvoo–Helsinki–Juva: WSOY.

Laamanen, Hilikka 2000. *Kenen koulu, sen kansa. Lehdistökeskustelu kansakoulun muodosta ja sisällöstä kansakouluasetuksesta piirijakoasetukseen (1866–1898)*. Helsinki: Suomen Kouluhistoriallinen Seura.

Lampinen, Osmo 1998. *Suomen koulujärjestelmän kehitys*. Helsinki: Gaudeamus.

Metsikkö, J. O. 1943. Suomen Kansakoulunopettajain Liiton toiminta puolen vuosisadan aikana. Teoksessa J. O. Metsikkö & Niko Oksanen, *Suomen Kansakoulunopettajain Liitto*. Helsinki: Suomen Kansakoulunopettajain Liitto.

Pietiäinen, Jukka-Pekka 1995. Yksityisoppikoulut nuorena tasavallassa 1917–1944. Teoksessa Jari Salminen, Jukka-Pekka Pietiäinen & Jouko Teperi, *Yksityisoppikoulujen historia 1872–1977*. Helsinki: Painatuskeskus.

Raikkala, Hannes 1964. *Suojeluskuntain historia III. Kamppaileva kansa. Määrätietoista rakennustyötä rauhanvuosina 1930–1939 sekä sotavuodet 1930–1944*. Helsinki: Hata.

Rantala, Jukka 1997. *Sopimaton lasten kasvattajaksi! Opettajiin kohdistuneet poliittiset puhdistuspyrkimykset Suomessa 1944–1948*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.

Rantala, Jukka 2002. *Kansakoulunopettajat ja kapina. Vuoden 1918 punaisussyytökset ja opettajan asema paikallisyhteisössä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Rinne, Risto 1986a. *Kansanopettaja mallikansalaisena. Opettajuuden laajeneminen ja opettajuuteen rekrytoitumismekanismit Suomessa 1851–1986 virallisen kuvausaineiston ilmaisemana*. Turun yliopiston kasvatustieteen laitoksen tutkimuksia A: 108.

Rinne, Risto 1986b. Kansakoulunopettajien rekrytointi Suomessa ennen toista maailmansotaa. Teoksessa *Koulu ja menneisyys XXIV*. Helsinki: Suomen Kouluhistoriallinen Seura.

Rinne, Risto 1989. *Mistä opettajat tulevat? Suomalaisen kansanopettajiston yhteiskunnallinen tausta sekä kulttuurinen että sosiaalinen pääoma 1800-luvun puolivälistä 1980-luvun lopulle*. Turun yliopiston kasvatustieteiden tiedekunnan julkaisusarja A: 135.

Rouhiainen, Pirkko 1979. *Taistelu historian kouluopetuksen sisällöstä Suomessa sortovuosista vuoden 1945 oppikirjapuhdistukseen*. Julkaisematon Helsingin yliopiston poliittisen historian lisensiaattitutkimus.

Siltala, Juha 1985. *Lapuan liike ja kyyditykset 1930*. Helsinki: Otava.

Tommila, Päiviö 1999. *Suuri adressi*. Porvoo–Helsinki–Juva: WSOY.

Vasara, Erkki 1997. *Valkoisen Suomen urheilevat soturit. Suojeluskuntajärjestön urheilu- ja kasvatustoiminta vuosina 1918–1939*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.

Virkkunen, Paavo 1954. *Itsenäisen Suomen alkuvuosikymmeniltä: elettyä ja ajateltua*. Helsinki.

Zeldin, Theodor 1980. *France 1848–1945. Intellect and Pride*. Oxford: Oxford University Press.

Viitteet

1. Esim. Boli 1989; Kivinen & Rinne 1994, 73–105, 73; Kivirauma & Jauhiai-
nen 1996, 153–163, 153–154.
2. Green 1990; Green 1994, 81.
3. Ks. Hobsbawm 1980, 118–119.
4. Ks. Lampinen 1998, 31–35; Ks. myös Heikkinen 1983, 99–104.
5. Ks. Green 1990, 310.
6. Tommila 1999, 257–262; Jussila 1989, 123–131.
7. Laamanen 2000, 81.
8. Halila 1949a, 344–345; Suomalaisen kansakoulunopettajan heikko talou-
dellinen asema muistutti ranskalaisen kansanopettajan asemaa. Sen sijaan Preus-
sissa kansakoulunopettajan toimi oli hyvin palkattu. Kaikissa kolmessa maassa
kansakoulunopettajan henkinen asema paikallisyhteisössään, ja erityisesti maa-
seudulla oli merkittävä. Ks. Green 1990, 21–22; Zeldin 1980, 159–161.
9. Isomäki 1920, 19.
10. Halila 1949c, 70; Rinne 1989, 76, 79–81, 110, 193, liitteet 11 ja 12.
11. Rinne 1989, 174–175.
12. Halila 1949b, 315; Seminaarihengestä ks. Rinne 1989, 179; Kuikka 1985,
80–106.
13. Ks. Rinne 1986a, 38–39.
14. Kansakoulun lehti 1917, 5–8; Opettajain Lehti 1919, 57–60, 638–639;
Kansakoulukalenteri 1919, 87–88.
15. Halila 1949b, 35–37.
16. Halila 1949b, 84.
17. Rouhiainen 1979, 103. Opettajiston kouluhallituksen vastustuksesta ks.
tässä teoksessa oleva artikkeli Vanhasuomalainen kouluhallitus opettajien arvos-
telun kohteena.
18. Mallikansalaisuudesta ja sen määrittelystä ks. Rinne 1986a, esim. 9; Rinne
1989, 70.
19. Rinne 1989.
20. Tällaisen päätelmän voi tehdä tarkastelemalla esimerkiksi opettajasemi-
naareihin hakeneiden hakuasiakirjoja. Kansalaissodasta 1960-luvulle saakka
politiikka ei esiintynyt hakijoiden ilmoittamien suosituimpien harrastusten jou-
kossa toisin kuin ennen vuotta 1917 ja 1960-luvulta lähtien. Poliitiikan poisjää-

minen hakemuksista kertoo pikemminkin opettajankoulutukseen hakeneiden pyrkimisstrategiasta kuin hakijoiden vähäisestä kiinnostuksesta poliittiseen toimintaan. Se paljastaa myös hakijoiden mielikuvat siitä, miten opettajanvalmistuslaitoksessa suhtaudutaan hakijoiden poliittiseen toimintaan. Ks. Rinne 1989, 127, 164–171.

21. Ks. Kansakoulun lehti 1906, 565–567; Opettajain Lehti 1906, 231–233; Ks. myös Metsikkö 1943, 9–208, 59–64; Halila 1949b, 295.

22. Halme, P. 1906, Kansakoulunopettajiston suhde työväenpuolueeseen. Kansakoulun Lehti 1906, 565; Ks. myös Hilja Pärssisen puheenvuoro Sosialidemokraattisen Opettajaliiton perustavassa kokouksessa 10.8.1917, VapSA 820, KA; Halila 1949b, 45.

23. Vapaussodan Arkisto 820, KA.

24. Piiritarkastajien yleiskatsaukset 1917–1918, Kha, KA.

25. Valtiorikosylioikeuden ja valtiorikosoikeuden tuomioluettelot sekä valtiorikosoikeuden päätöstaltiot, KA.

26. Rantala 2002.

27. Vrt. Suomen Virallinen Tilasto XXIII, Oikeustilasto 32. Tilastollinen tutkimus vuoden 1918 valtiorikoksista. Helsinki 1923, 35–36.

28. Ks. tämän kirjan artikkeli Kansakoulunopettajat ja kapina.

29. Risto Alapuro on kuvannut 1920–1930-lukujen taitteen poliittista tilannetta kansalaissodan jälkinäytökseksi, jossa voittanut valkoinen puoli kävi keskinäistä kamppailua itsenäisen Suomen luonteesta. Oikeistoradikalismilla pyrittiin yhteiskuntaan, joka toimi selkeästi sodan voittaneen puolen ehdoilla. Maltillinen oikeisto edusti puolestaan kansaa cheyttävää, kompromisseihin valmista näkökantaa. Alapuro 1994, 281.

30. Ks. Kiuasmaa 1985, 137–157, 153.

31. Suojeluskunta- ja lottatoiminta kuuluivat oleellisena osana seminaarilaisten harrastuksiin. Suojeluskunnilla ja lottajärjestöillä pyrittiin kasvattamaan isänmaallisuuteen ja eliminoimaan kommunismin vaikutus yhteiskunnassa. Siinä tehtävässä kansakoulunopettajilla oli erityinen rooli. Vasara 1997, 575, 659–660; Raikkala 1964, 415.

32. Uusi Suomi 8.1.1930 ja 22.7.1930; Vastaavanlaista asennoitumista esiintyi myös Opettajain Lehdessä. Ks. Opettajain Lehti 1930, 181.

33. Suomen Sosialidemokraatti syytti opetusta yksipuoliseksi 12.1.1920 ja 9.6.1928. Lehdessä arvosteltiin opettajien suojeluskuntakytkentöjä. Vuonna 1929 eduskunnassa tehtiin välikysymys kansakoulunopettajien ja suojeluskunnan yhteistyöstä (Vp pöytäkirjat 1929, 678–679, 702).

34. Muun muassa sosiaalidemokraattisessa liikkeessä toiminut opettaja Anna Turkia, vasemmistolaiseksi tunnettu opettaja Bertel Mattsson ja pasifisti opettajatar J. H. Keinänen joutuivat painostuksen kohteeksi. Siltala 1985, 681, 685, 446.
35. Siltala 1985, 391.
36. Rantala 1999, 167.
37. Pietiäinen 1995, 77–154, 122–123.
38. Virkkunen 1954, 329–330.
39. Vasara 1997, 528, Ks. myös Rantala 1997, 31.
40. Rouhiainen 1979, 108–110, 233.
41. Esim. oikeistoradikalismien työntymisestä kouluun ei ole viitteitä kouluhallituksen 1930-luvun alun kirjediaareista, Kha, KA; Leinosesta ks. Rantala 1997, 9–11.
42. Esim. Rinne 1986b, 128–158, 130.
43. Muun muassa kansakouluntarkastaja Matti Koskenniemi kertoo muisteluissaan, että hän asevelihengessä kehotti opettajia suhtautumaan tasapuolisesti kaikkiin yhteiskuntaryhmiin. Kaikki opettajat eivät kuitenkaan katsoneet hyvällä kansalaissodan ”syntien” unohtamista. Ks. Koskenniemi 1988, 7–8.
44. SKDL:n valistusjaoston ohje kansakoulujen johtokunnissa ja kansakoululautakunnissa oleville SKDL:n jäsenille 13.7.1946, Valistusjaosto, Koulun uudistamiseen liittyvä aineisto, Kansan Arkisto (Ka).

3. Poikkeuksellinen tyypillinen

Frans Nummen riidat paikallisyhteisön kanssa

Useilla paikkakunnilla opettajan ja johtokunnan väliset vanhat riidat nousivat uudelleen esiin kansalaissodan jälkiselvittelyissä. Joidenkin opettajien kohdalla kaunat olivat poliittisia, mutta monissa tapauksissa taustalta löytyi myös muunlaisia asioita. Johtokunnan ja opettajan välinen eripura oli yleensä jatkunut pitkään, koska johtokunnat eivät olleet päässeet eroon hankalista mutta varsinaisiin virkavirheisiin syylistymättömistä opettajista. Vuoden 1918 poliittisesti herkkä tilanne antoi johtokunnille kuitenkin tilaisuuden syyttää opettajia poliittisista hairahduksista. Niin kävi myös Mouhijärvellä.

Mouhijärven Vesunnissa kansakoulunopettajana toiminutta Frans Nummea ei saatu erotetuksi eikä häntä voi laskea niiden opettajien joukkoon, jotka joutuivat painostettuina jättämään virkansa. Kansalaissodan jälkeinen syytösprosessi vaikutti silti Nummeen ja hänen perheeseensä niin syvästi, että he muuttivat paikkakunnalta muutaman vuoden kuluessa. Nummen tapaus kertoo painostuskeinoista, joita käytettiin opettajia vastaan. Ennen kaikkea Nummen tapaus paljastaa kuitenkin opettajan ja koulun johtokunnan välisten ristiriitojen syitä ja ratkaisumekanismeja.

Työväenyhdistyksestä seminaariin

Eurajoki oli ensimmäisiä eteläisen Satakunnan pitäjiä, jossa sosialismin aate oli saanut jalansijaa. Vuojoen kartanon alustalaisten lakko vuonna 1905 oli radikalisoitunut paikkakunnan maataloustyöläisiä. Vaikka Vuojoen kartanon lakko oli liittynyt yleiseen suurlakkoilmiöön, oli sen tarkoituksena ollut myös alustalaisten olojen parantaminen. Lakkolaiset olivat vaatineet muun muassa kahdeksantuntista työpäivää ja maanvuokran alentamista. Lakon luonteesta kertovat jotain häätöjen toimeenpanot ja lakkolaisten ja rikkureiden väkivaltainen yhteenotto. Vaikka alustalaiset hävisivät lakkonsa, lisääntyi maanvuokraajien ja maataloustyöläisten järjestäytyminen.¹

Frans Nummi kiinnostui jo varhain työväenyhdistyksen toiminnasta. Yhdeksänlapsisessa torppariperheessä kasvaneena hän oli jo varhain oppinut työnteon. Kansakoulun jälkeen hän oli elättänyt itsensä maataloustyöläisenä. Ei ole tiedossa osallistuiko hän lakkolaisten puolesta järjestettyihin mielenosoituksiin. Ainakaan ne eivät voineet olla jättämättä jälkiä nuoren miehen ajatteluun.² Liittyttyään Eurajoen työväenyhdistykseen 18-vuotiaana vuonna 1907 Nummi joutui luku- ja kirjoitustaitoisena moniin luottamustoimiin. Hän toimi muun muassa yhdistyksen sihteerinä ja nuoriso-osaston puheenjohtajana.

Vuonna 1912 Nummi jätti työväenyhdistyksen lähtiessään Rauman seminaariin opiskelemaan kansakoulunopettajaksi. Seminaarit olivat kristillis-isänmaallisen kasvatuksen tyyssijoja, joten hän joutui pitämään työväenaahteen omana tietonaan. Seminaarin johto kiinnitti erityistä huomiota oppilaiden harrastustoimintaan, eikä seminaarilaisilla olisi ollut mahdollisuuttakaan toimia työväenyhdistyksissä.³ Myös vastavalmistuneiden opettajien oli varottava leimautumista. Työväenaahteen kannattajaksi leimautuneiden opettajien viransaantimahdollisuudet olivat heikot, koska koulujen johtokunnissa, jotka päättivät opettajavaaleista, työväestön osuus oli lähes olematon.⁴ Tämä vaikutti siihen, että nekin opettajat, jotka kokivat työväenaahteen omakseen, välttelivät sen esiintuomista.⁵

Frans Nummi jätti työväenyhdistyksen taakseen pyrkiessään seminaariin. Valmistuttuaan hän pääsi Mouhijärvelle opettajaksi. Vaikka Nummi oli päättänyt pysyä politiikasta sivussa, hänen työväenhenkisyytensä oli pian kaikkien tiedossa. Toimihenkilöarkisto.

Kahdeksan tunnin työpäivä riidan aiheena

Valmistumisen häämöttäessä vuonna 1916 Frans Nummi huomasi vastaperustetun Vesunnan koulun etsivän miesopettajaa. Saatuaan seminaarista päästötodistuksen hän lähetti hakupaperinsa Mouhijärvelle.

Vesunti sai oman kansakoulun Mouhijärven kylistä viimeisenä.⁶ Ensimmäiseen koulun johtokuntaan valittiin Nestor Ylivilo, Juho Uotila, Anselm Uusisuikki, Juho Vähätykki, Kalle Niemelä ja Vihtori Hannula. Palstatilallinen Niemelää lukuun ottamatta kaikki johtokunnan jäsenet olivat talollisia. Puheenjohtaja Nestor Ylivilolla eikä varapuheenjohtaja Juho Vähätykillä ollut omia lapsia koulussa.⁷ Joka kolmas Vesunnan kansakoululainen vapautettiin sisäänkirjoitusmaksusta ja kunta joutui kustantamaan heille oppikirjat. Oppilaiden enemmistö oli torppareiden, mäkitupalaisien ja palstatilallisten lapsia – vain joka kuudes oli talollisen lapsi. Oppilasluettelon mukaan 13 oppilaan vanhemmat olivat torppareita tai työmiehiä, 11 pientilallisia ja vain johtokunnan jäsenet Uotila ja Hannula suurtilallisia. Koulun johtokunnan ja oppilaiden vanhempien sosiaaliset taustat erosivat toisistaan huomattavasti.

Kunta osti koululle tontin Nestor Ylivilolta. Koulun rakennustyöt aloitettiin yhtä aikaa, kun koululle valittiin opettajat. Paikkaa hakeneen 27 miesopettajan joukosta johtokunta valitsi yksimielisesti vastavalmistuneen Frans Nummen, vaikka joukossa oli häntä kokeneempiakin opettajia. Tyttöjen käsitöiden opettajaksi johtokunta valitsi neiti Hilja Lahtisen. Pian koululla asuikin opettajapariskunta.

Ryhtyessään opettajaksi Frans Nummi oli päättänyt pysyä erossa työväenyhdistyksen toiminnasta. Näyttää siltä, että aluksi hän pysyikin päättöksessään.⁸ Nummi oli saanut opettajanpaikan kahden vuoden koeajalla, joten hänellä ei ollut varaa joutua talollisvaltaisen koulun johtokunnan epäsuosioon. Neljän vuoden seminaariopiskelu ei ollut kuitenkaan muuttanut Nummen työväenhenkisiä ajatuksia, hän oli edelleen myönteinen työväen pyrkimyksille. Pian paikkakunnalla oltiin selvillä myös hänen työväenyhdistystaustastaan.⁹ Työväki mielsi hänet edustajakseen ja työväenyhdistys asetti hänet ehdolle kunnanvaltuustoon.¹⁰ Omien sanojensa mukaan Nummi suostui ehdokkaaksi sovittuaan, ettei hänen tarvinnut noudattaa puolueen linjaa.

Mouhijärvellä työväestön ja talollisten suhteet kärjistyivät keväällä 1917. Maaliskuussa järjestettiin seuraintalolla kansalaisjuhla keisarin kukistumisen kunniaksi. Muuan juhliassa ollut kuntalainen muisteli, että sosialidemokraattinen kansanedustaja Emanuel Aromaa piti puheen, joka ”otti niin porvareiden luonnolle, että ainakin kanttori poistui tilaisuudesta puheen aikana”.¹¹ Juhlasta näyttääkin muodostuneen työväen tilaisuus.

Myöhemmin laaditussa Mouhijärven suojeluskunnan historiikissa surkuteltiin porvarien aikaansaamattomuutta, kun punaiset alkoivat pitää ”hirmuisia palopuheita”. Juhla päättyi kahdeksan tunnin työpäivävaatimukseen.¹²

Kun työväestö ei saanut työajan lyhentämisvaatimuksiaan lävitse, Mouhijärvellä puhkesi maatalouslakko toukokuussa. Tilanne kärjistyi lakkolaisten estettyä talollisten ja rikkureiden kevättyöt sekä suljettua osuusmeijerin. Työnantajapuolen oli lopulta annettava periksi. Lakon loppuselvittelyt hoidettiin kuitenkin oikeudessa. Työväestö piti oikeudenkäyntejä epäoikeutettuina, sillä lakon päättämissopimuksessa oli kohta, jossa työnantajat sitoutuivat luopumaan vahingonkorvauksista, rangaistuksista ja boikotoinnista. Lakon ja sen loppuselvittelyjen seurauksena Mouhijärvelle jäi kytämään katkeruus ja kauna, joka purkautui sittemmin kansalaissodan aikana.¹³

Kiista työpäivän pituudesta ja ratkaisutapa muistutti Vuojoen kartanon lakkoa, jota Nummi oli seurannut läheltä. On ilmeistä, että Frans Nummi kannatti työväen vaatimuksia lyhyemmästä työajasta, olihan se ollut sosialidemokraattien ohjelmaan vanhastaan sisältynyt vaatimus. Siitä ottiko hän kantaa lakkolaisten puolesta, ei ole jäänyt dokumentteja. Muisteluissaan hän ei puutu asiaan, eivätkä elossa olevat kertojat ole asiasta yksimielisiä. Vuodenvaihteessa työväenyhdistys tarjosi kuitenkin Nummelle paikkaa kunnanvaltuustossa. Tuskinpa näin olisi toimittu, jos hän olisi tuominnut maatalouslakon. Maatalouslakoista kehkeytyi paikakunnalla katkeria valta- ja arvovaltataisteluita, joissa oli pelissä paljon muuta kuin pelkkä työajan lyhennys.¹⁴ Nummen myöhempien vaiheiden valossa maatalouslakon hiljainenkin tukeminen saattoi koitua hänelle kohtalokkaaksi.

Eripuraa raittiusaatteesta

Frans Nummi oli ehdottoman raittiuden kannattaja. Pian Mouhijärvelle tulonsa jälkeen hän liittyikin paikalliseen raittiustyöhön.¹⁵ Elettiin ensimmäisen maailmansodan aikaista kieltolain aikaa, mutta viinan keittäminen ja myyminen oli yleistä.¹⁶ Monet talolliset keittivät kotitarpeikseen, mutta jotkut pyrkivät myös ansaitsemaan viinan myynnillä. Raittiuslau-

takunnalle oli käyttöä. Kuntakokous asetti viisihenkisen lautakunnan kesällä 1917 valvomaan salaviinan polttoa ja alkoholin myymistä sekä saattamaan niihin syyllistyneet edesvastuuseen. Kuntakokous velvoitti kaikki kuntalaiset auttamaan siinä. Vesunnista lautakuntaan valittiin työmies Jalmari Haapanen.¹⁷

Ei ole tiedossa miten Haapanen hoiti työnsä. Frans Nummi kuitenkin otti kuntakokouksen velvoitteen tosissaan ja sai maineen paikkakunnan raittiuspoliisina. Monet talolliset menettivät viinanvalmistusvälineensä Nummen toimesta. Nummi ei peitellyt vastenmielisyyttään viinankäyttäjiä kohtaan, ja myös lapset saivat kuulla koulussa vanhempiensa huonoista elämäntavoista. Toiminnallaan Nummi rikkoi välinsä lopullisesti monen talollisen kanssa.¹⁸

Koulun johtokunnan varapuheenjohtaja Juho Vähätykki oli yksi opettajan kanssa riitaantuneista. Vähätykki keitatti viinaa kotitarpeikseen, mutta Nummi esti sen rikkomalla viinankeittovälineet. Vaikka keitin ei ollut Vähätykin, tämä suuttui virkaintoisen raittiuspoliisin teosta. Vähätykin ja Nummen välistä eripuraa lisäsi se, että Nummi alkoi suhtautua Vähätykkiin ylimielisesti.¹⁹

Suhtautumisessa kieltolakiin Vesunnin kylässä jakauduttiin kahteen leiriin. Useat Vesunnin talolliset rikkoivat kieltolain määräyksiä. Ehdottoman raittiuden kannattajien mielestä alkoholin käyttö ei kuitenkaan ollut vain henkilökohtainen ratkaisu, vaan yhteiskunnan oli suojeltava ihmisiä alkoholin haitoilta – raittiusliike halusi päättää muiden puolesta. Vesunnin viinaa polttavat talolliset kokivat raittius työn ulkopuolisena holhouksena, joka rajoitti heidän oikeuksiaan. Talolliset saattoivat myös kokea kieltolakiajatuksen kovin 'punaisena', koska se oli ollut työväenpuolueen perusvaatimuksia.²⁰

Raittiusliike oli ollut vuoden 1905 suurlakkoon saakka enimmäkseen työväestön liikettä. Sen jälkeen sosialidemokraattinen puolue oli ottanut raittiusliikkeen paikan työväen järjestäytymisen pääasiallisena näyttämönä.²¹ Mouhijärvellä raittiusliike säilytti kuitenkin pidempään työväkeä kokoavan luonteensa. Monet nimittäin arastelivat työväenyhdistyksiin liittymistä, koska se saattoi vaarantaa toimeentulon. Pelko sosialistiksi leimautumisesta näkyi myös maaliskuun 1917 kansalaisjuhlien aikana. Työväen juhlakulkueessa lipunkantajana toiminut meijerin koneenkäyttäjä T. V. Pajunen kertoi, etteivät ihmiset uskaltaneet julkisesti kulkea

työväen riveissä: ”Minä kannoin lippua, Nyman marssi akkansa kanssa perässä ja toiset tulivat pitkin puskaa.”²² Mouhijärven Raittiuden Ystävien toimintaan osallistui paljon sellaista väkeä, joka yhtä hyvin olisi voinut olla mukana työväenyhdistysten toiminnassa. Työväestö näyttääkin pitäneen huolta kunnan raittiusasioista.²³ Todennäköisesti myös talolliset pistivät sen merkille ja suhtautuivat sen vuoksi raittustoimintaan entistä penseämmin. Talollisia ärsytti erityisesti Nummen toimet. Heitä suututti, että työväestöstä lähtöisin oleva ja työväenliikkeen toimintaan osallistunut kansakoulunopettaja pyrki muuttamaan heidän tapojaan ja arvos-telemaan heidän moraaliaan.

Syytökset punakaartiin kuulumisesta

Elokuussa 1917 Mouhijärvelle perustettiin järjestyskaarti. Suojeluskuntien perustaminen Satakunnassa liittyi ennen kaikkea maatalouden työtaisteluihin. Isännät pyrkivät järjestyskaartien avulla turvaamaan kärejäreuhan, jotta maatalouslakkolaiset saataisiin tuomituksi.²⁴ Nummi kieltäytyi liittymästä järjestyskaartiin, mikä vain lisäsi talollisten häntä kohtaan tuntemaa epäluuloa. Nummen kertoman mukaan päätös johtui hänen pasifistisesta maailmankatsomuksestaan, ei poliittisista syistä. Pää-
röstä tulkittiin kuitenkin toisin.²⁵

Pasifistinen asennoituminen esti Nummea liittymästä myöhemmin punakaartiinkaan. Mouhijärvellä ei ollut venäläistä sotaväkeä, joten työväenkaartin aseistus oli vähäistä. Marraskuun suurlakon aikaan punakaarti suoritti Mouhijärvellä ase-etsintöjä ja vangitsi vastustajiaan. Juhani Piiloson mukaan marraskuun lakkoviikko poltti porvarillisten piirin ja työväen väliltä viimeisetkin sillat.²⁶ Punaisten sekä valkoisten vastakkainasettelu oli valmis.

Tammi-helmikuussa 1918 punakaarti otti vallan Mouhijärvellä. Punakaartin päämaja perustettiin seuraintalolle ja teiden risteysksiin asetettiin vartiot. Sodan sytyttyä Mouhijärvi jäi punaisille. Alueelle ei keskitetty suuria joukkoja, sillä Mouhijärvellä ei juuri ollut strategista merkitystä sodankäynnin kannalta. Punakaartin toiminta vaikutti etenkin talollisten elämään. Kahdeksan mouhijärveläistä sai surmansa punaisen terrorin uhrina. Jotkut talollisista pakenivat valkoisten puolelle, toiset metsiin.

Sodan syttymisestä huolimatta Nummi jatkoi opetustyötään. Punaiset eivät pyrkineet muuttamaan koulun johtokunnan koostumusta toisin kuin naapurikunnissa Tyrvää–Vammalassa ja Karkussa.²⁷ Koulutyö jatkui Mouhijärvellä, kuten maaseudulla yleensäkin valkoisten lakkokehotuksesta huolimatta siihen saakka, kunnes valkoisten joukkojen lähestyminen keskeytti sen. Nummi siirtyi perheineen sotatoimien alta Eurajoelle ja sieltä Raumalle.

Mouhijärven taloudelliset menetykset eivät olleet suuria. Sen sijaan asenneilmasto tulehtui pitkäksi ajaksi. Penttilän mukaan Mouhijärvi oli varsin vanhoillinen kunta ja työväenliikkeen ja talollisten suhteellisen hyvät suhteet vuosisadan alussa selittyvät työväestön aktiivisuuden vähäisyydellä. Työväestön aktivoituminen vuonna 1917 asetti talolliset uudenlaisen tilanteen eteen. Talollisten reaktio vuoden 1917 maatalouslakkoon ja marraskuun levottomuuksiin oli harvinaisen raju eivätkä tunteet olleet ehtineet tasaantua ennen kansalaissodan puhkeamista.²⁸ Tämä näkyi punaisten vallanpidossa sodan aikana sekä selitti valkoisten jyrkkää suhtautumista punaisiin sodan jälkeen.

Sodan jälkiselvittelyissä oli koston makua. Työväestön menetykset olivat melkoiset: 56 ihmistä teloitettiin, 66 kuoli vankileireillä ja 323 tuomittiin eriasteisiin vankeusrangaistuksiin. Määrä oli yli kolmannes edellisissä eduskuntavaaleissa vasemmistoa äänestäneistä kuntalaisista. Mouhijärvellä teloitettujen ja valtiorikosoikeuksissa tuomittujen määrä oli huomattavasti suurempi kuin naapurikunnissa. Piiloson mukaan punaiset pantiin kalliisti maksamaan edellisvuoden maatalouslakosta, marraskuun levottomuuksista ja kansalaissodan aikaisista hirmutöistä.²⁹

Valkoisten vallattua Mouhijärven järjestyksenpito jäi paikallisen suojeluskunnan tehtäväksi. Huhtikuun lopulla 1918 Mouhijärven suojeluskunnalle valittiin esikunta, jonka tehtävänä oli muun muassa puhdistustyön suorittaminen. Punaisia vangittiin ja toimitettiin sota-oikeuteen Uotsolan kansakoululle.

Valkoisten vallattua Satakunnan Nummi joutui Eurajoella asevelvollisuus-kutsuntoihin, mutta hänet hylättiin epäluotettavana. Työväenyhdistysmenneisyys oli ilmeisesti suojeluskuntalaisten tiedossa. Näyttää siltä, että Nummen punaisuudesta liikkui paljon juttuja jo sodan aikana. Mouhijärven valtauksen osallistuneet Jalasjärven Viljakkalan suojeluskuntalaisetkin olivat niistä perillä. Jalasjärveläisillä oli ollut aikaa kirjoitella

Vesunnan koulun johtokunnan pöytäkirjoihin omia lisäyksiään: ”Mielipiteiltään on tämä Herra Nummi Punaryssäin kannattaja ja ottanut aktiivisesti osaa Punakaartin toimintaan. Jonka vuoksi suosittelemme jotta potkitte hänet helvettiin”, opastivat jalasjärveläiset johtokuntaa.³⁰

Jalasjärveläiset liittivät huomautuksensa johtokunnan pöytäkirjaan 19. huhtikuuta, jolloin Mouhijärvi oli ollut pari viikkoa valkoisten hallussa. Jalasjärveläisten oleskelusta Vesunnissa ei ole tarkempaa tietoa, mutta oletettavasti heidän tietonsa olivat peräisin paikallisista lähteistä – todennäköisesti koulun johtokunnan jäseniltä.

Vesunnan koulun johtokunta kokoontui toukokuun alussa käsittelemään Frans Nummen asiaa tämän ollessa pois kokouksesta. Nummea syytettiin muun muassa osanotosta punakaartin toimintaan. Nummi oli pitänyt varttuneemmalle nuorisolle tarkoitettua kansanvalistuksen opintokerhoa, jossa opiskeli sittemmin punakaartiin liittyneitä nuoria. Liittymisen väitettiin olleen Nummen yllytyksen tulosta. Johtokunta päätti, että Nummen on vastattava teoistaan sota-oikeudessa. Johtokunnan puheenjohtaja Nestor Ylivilo jätti pöytäkirjaan eriävän mielipiteensä. Ylivilo kirjoitti, ettei hän muiden tavoin voi yhtyä todistukseen Nummen punakaartiin kuulumisesta.³¹

Suojeluskunnan harhautusyritys

Johtokunnan aktivoituttua asiassa Mouhijärven suojeluskunnan esikunta käski Nummen saapua vastaamaan teoistaan. Uotsolan kansakoulussa pidetyssä tutkinnossa Nummea syytettiin siitä, että työväenyhdistys oli tarjonnut hänelle paikkaa kunnanvaltuustossa vuodenvaihteessa 1917–18. Esikunnan mielestä se osoitti syytetyin mielenlaadun. Kuulustelijoiden esittämät vähäiset syytökset paljastavat etteivät Nummen vihamiehet olleet vielä ehtineet informoida esikuntaa.³²

Kahta päivää myöhemmin järjestettiin toinen kuulustelu.³³ Todistajina paikalla olivat koulun johtokunnan jäsen Anselm Uusisuikki ja kolme 16–21-vuotiasta suojeluskuntalaista, Antti Toivola, Yrjö Rauhala ja Niilo Hannula. Viimeksi mainitun isä oli toiminut Vesunnan koulun johtokunnassa. Uusisuikki väitti opettajan kiihottaneen väkeä liittymään punakaartiin ja urkkineen maantiellä öiseen aikaan. Myös hän saattoi

Nummea huonoon valoon siitä, että työväenyhdistys oli ehdottanut tätä kunnanvaltuustoon. Lisäksi Uusisuikki väitti Nummen antaneen koulu-
laisten laulaa vallankumouksellisia lauluja.

Nuorukaiset todistivat Nummen liikuskelleen öiseen aikaan Vesunnis-
sa ja keskustelleen vartiossa olleiden punakaartilaiden kanssa. Erityisesti
heitä ihmetytti se, miksi Nummi sai niin vapaasti liikkua, vaikka punaiset
olivat julistaneet yöllisen ulkonaliikkumiskiellon.³⁴ Rauhala lisäsi vielä,
että opettajalle oli tullut *Työmies* ja punavallan aikana *Suomen Kansan-
valtuuskunnan Tiedonantoja* -lehti.

Puolustuspuheita ei pidetty. Esikunta lykkäsi asian käsittelyä lisätutki-
musten ajaksi. Nummi sai mennä kotiin, mutta häntä kiellettiin poistu-
masta kylästä. Häneltä estettiin myös koulunpito.

Nummi alkoi kerätä todistajia puolelleen. Nummen ollessa poistumis-
kiellossa hänen puolisonsa hoiti yhteydenotot. Todistuksia kertyi mel-
koisesti. Muun muassa Nummen seminaaritoveri todisti, ettei Nummi
ottanut seminaariaikana osaa puolueltoimintaan. Rauman yhteislyseon
johtaja puolestaan vakuutti, ettei Nummi hänen tietämänsä mukaan
kuulunut punakaartiin. Myös paikkakuntalaiset tukivat opettajaansa.
Entinen kauppiaapariskunta Hannula todisti, ettei syytöksissä ollut perää
ja maanviljelijä Vihtori Rauhala vaimoineen kertoi, ettei väite Nummen
lähtemisestä Eurajoelle sotaa pakoon punakaartin ryöstämällä hevosella
ollut tosi. Vesunnin koulun johtokunnan puhemies Nestor Ylivilo puo-
lestaan todisti, ettei Nummi ottanut osaa punakaartin toimintaan eikä
hyväksynyt sen toimintaa.³⁵

Kuukauden kuluttua Nummen tapauksen käsittely jatkui suojeluskun-
nan esikunnassa.³⁶ Esille otettiin Nummen kuuluminen Eurajoen työvä-
enyhdistykseen vuosikymmenen alussa, minkä Nummi myönsikin. Sen
sijaan Nummi selitti edellisessä kokouksessa esiintyneiden todistajien
kertomukset väritetyiksi ja virheellisiksi. Hän myönsi suostuneensa työ-
väenyhdistyksen ehdokkaaksi kunnanvaltuustoon, mutta ehdolla, ettei
joutuisi toimimaan minkään puolueen nimissä. Punakaartilaiden kanssa
hän kuitenkin myönsi keskustelleensa.

Edellisessä kokouksessa todistajina toimineet Niilo Hannula ja Yrjö
Rauhala pysyivät syytöstensä takana. Sen sijaan Anselm Uusisuikki teki
yllättävän liikkeen: hän kertoi, ettei Nummi ollut hänen kuullensa ke-
hottanut ketään liittymään punakaartiin. Kun Uusisuikki oikein pin-

nisti muistiaan, hän muisti Yrjö Rauhalan joskus sellaista puhuneen. Uusisuikki sysäsi vastuun syytöksistä 18-vuotiaan nuorukaisen harteille. Uusisuikin yllättävä mielenmuutos hämmensi suojeluskunnan esikuntaa. Pöytäkirjaan lisättiin huomautus, että Uusisuikkia pidetään Nummen henkilökohtaisena vihamiehenä. Uusisuikin luovuttua jutusta Nummi laskettiin vapaaksi.

Uusisuikin mielenmuutos ja se, ettei Nummi esittänyt keräämiään todistuksia herättää kysymyksiä. Näyttää siltä, että Uusisuikki ja Nummi toimivat kuulustelussa yhteisestä sopimuksesta. Todennäköisesti Uusisuikille oli valjennut, ettei sota-oikeus ratkaisisi asiaa hänen toivomallaan tavalla ja asia olisi hoidettava toisin. Uusisuikilla, kuten ei muillakaan Vesunnan koulun johtokunnan jäsenillä näytä olleen suhteita paikallisen suojeluskunnan esikuntaan. Siksi Uusisuikki oli tarjonnut Nummelle erinomaista todistusta viranhakua varten, mikäli tämä suostuisi lähettämään paikkakunnalta. Osapuolet olivat päässeet sopimukseen eikä Nummi käyttänyt todistusaineistoaan.

Nummi varautui kuitenkin siihen, että Uusisuikin kanssa solmittu sopimus ei pitäisikään. Hän laati selvityksen, jossa Uusisuikin syytösmotiivit kyseenalaistettiin.³⁷ Nummen ei tarvinnut käyttää selvitystään sillä koulun johtokunta piti kokouksen, jossa laadittiin luvattu todistus.³⁸

Kaikki ei kuitenkaan sujunut niin kuin oli suunniteltu. Suojeluskunnan esikunta oli päässyt selville johtokunnan ja opettajan sopimuksesta ja kumosi sen. Johtokunnan pöytäkirjaan jäljennetyn todistuksen perään merkittiin sota-oikeuden kieltäneen todistuksen antaminen asianomaiselle opettajalle. Mielenkiintoiseksi asian tekee se, ettei esikunnalla ollut minkäänlaisia valtuuksia toimenpiteeseensä. Esikunta halusi estää Nummen muuttamisen paikkakunnalta ja syyttää häntä valtiorikosoikeudessa.

Syytteiden kumoutuminen valtiorikosoikeudessa

Heinäkuun alussa suojeluskunnan esikunta kokoontui laatimaan Frans Nummesta lausuntoa valtiorikosoikeudelle.³⁹ Siitä tuli tyllynpuoleinen. Nummea luonnehdittiin kiivaaksi ja ilkeäksi. Hänen todettiin olevan

lakkojen suosija, millä viitattiin vuoden 1917 kevään maatalouslakkoon ja marraskuun suurlakkoon.

Esikunnassakin oltiin selvillä, ettei Nummen punakaartiin kuulumista saada todistettua. Niinpä tyydyttiinkin kertomaan, että Nummi oli suositunut punakaartia ja seurustellut punakaartilaisten kanssa varsinkin öiseen aikaan. Lisäksi Nummi oli esiintynyt asevelvollisuutta vastaan. Esikunta totesi lausuntonsa lopuksi, että Frans Nummi oli sopimaton opettajan toimeen. Nummi sai maksaa esikunnan harhautusyrityksestä.

Vesunnan koulun johtokunta alkoi kallistua suojeluskunnan esikunnan näkemyksen taakse valtiorikosoikeuden istunnon lähestyessä. Vielä heinäkuun lopulla johtokunta oli sitä mieltä, että Nummi voi muuttaa kesken lukukauden pois opettajan toimesta. Syyskuun lopulla johtokunta halusi kuitenkin erottaa tämän. Johtokunta päätti pyytää kouluhallitusta erottamaan Nummen, koska ”Nummi on havaittu sotkeutuneen punaisten kapinaan”. Nestor Ylivilo, joka oli johtokunnassa puolustanut Nummea, ei ollut kokouksessa läsnä. Erottamisasiaa hoitamaan valittiin Anselm Uusisuikki.⁴⁰ Uusisuikki ei kuitenkaan jostain syystä ottanut yhteyttä kansakouluntarkastajaan eikä kouluhallitukseen.

Nummi jatkoi koulutyötä huolimatta häntä vastaan vireillä olleista erottamispuuhist. Nummi epäili, että punaisuussyytöksillä yritettiin painostaa häntä jättämään virkansa. Se, ettei Nummen tapausta saatettu kouluhallituksen tietoon kertoo siitä, ettei Nummen syyttäjillä ollut pitviä todisteita tätä vastaan. Johtokunnan pöytäkirja, jossa kouluhallitukselta pyydettiin apua erottamisasiassa, oli syyttäjien taktikointia: syyttäjät uskoivat Nummen pelästyvän ja hakeutuvan muualle ennen asian käsittelyä.⁴¹

Pöytäkirja ei jäänyt kuitenkaan käyttämättä, sillä johtokunta lähetti sen Mouhijärven nimismies Otto Wahlroosille.⁴² Johtokunnan jäsenet ilmeisesti toivoivat nimismiehen toimittavan raskauttavan todistuksen Nummesta valtiorikosoikeudelle. Wahlroosilla oli syynsä suhtautua ankarasti punaisiin ja näiden kannattajiin. Ennen sotaa hän oli nostanut oikeusjutun Mouhijärven maatalouslakkolaisia vastaan ja toiminut Mouhijärven suojeluskunnan päällikkönä. Marraskuun lakkoviikolla Wahlroos oli joutunut kuulusteltavaksi ja hänet oli viety vangittuna Tampereelle. Pian tämän jälkeen hän oli ottanut virkavapaata ja matkustanut Turun saaristoon. Sieltä hän oli palannut virkaansa keväällä 1918.⁴³ Nummen syyttä-

jät olettivat Wahlroosin reagoivan Nummeen kohdistettuihin syytöksiin, koska Nummi oli aiemmin kieltäytynyt allekirjoittamasta kirjelmää, jolla nimismiestä oli puolustettu.⁴⁴ Syyttäjien toiveet eivät kuitenkaan toteutuneet, sillä Wahlroos pidättäytyi toimimasta Nummea vastaan.

Valtiorikosoikeuden kuulustelun lähestyessä Nummi oli päättänyt taistella oikeuksistaan. Lokakuun alussa hän laati puolustuskirjelmän.⁴⁵ Siinä hän väitti syytösten johtuneen henkilökohtaisista kaunoista. Pääsyyttäjäkseen Nummi nimesi Anselm Uusisuikin. Nummi kertoi Uusisuikin ehdottaneen hänelle sopimusta, jossa häntä vastaan esitetyt syytteet vedettäisiin pois, mikäli hän lupaisi erota virastaan. Nummi kertoi pitäneensä tarjousta häpeällisenä ja loukkaavana, etenkin kun se tuli juuri Uusisuikilta ja siksi hylänneensä sen. Nummen kertomus ei viimeiseltä osaltaan pitänyt paikkaansa, mutta totuuden kertominen tuskin olisi-kaan edesauttanut hänen asiaansa.

Syytösten motiiveiksi Nummi esitti ennen sotaa syntyneet erimielisyydet koulun johtokunnan jäsenten kanssa. Hän korosti joutuneensa vihatuksi raittiustoimintansa vuoksi. Pääsyyttäjä Uusisuikin hän väitti usein esiintyneen koululla juovuksissa ja viettäneen sopimatonta elämää. Muiksi syyttäjikseen hän nimesi kaikki johtokunnan jäsenet puheenjohtaja Yliviloa lukuun ottamatta sekä joitain henkilöitä koulupiirin ulkopuolelta. ”En tiedä, oliko tämä yhteistoiminta syntynyt viinapöydän ympärillä, mutta sen voin vakuuttaa, ettei siihen ollut ainakaan johtokunnan jäseniä pakottanut isänmaallisuus eikä koulutyön menestyminen”, Nummi totesi.

Puolustuskirjelmän ohteen Nummi liitti aiemmin keräämänsä todistajalausunnot sekä johtokunnan antaman virkatodistuksen, jonka suojeluskunnan esikunta oli mitätöinyt. Lisäksi Nummi oli saanut oppilaidensa vanhempien laatiman todistuksen, johon johtokunnan puheenjohtaja Nestor Ylivilo oli yhtynyt. Kolmenkymmenen oppilaan vanhemmat olivat allekirjoittaneet puolustuskirjeen. Vain viiden oppilaan kotiväki oli jättänyt osallistumatta siihen. Näistä kolme oli torppareita ja yksi työmies. Heillä ei todennäköisesti ollut varaa nousta talollisia vastaan.⁴⁶ Asista oli kehkeytynyt kiista oppilaiden vanhempien ja talollisten välillä, joilla ei enää ollut lapsia koulussa.

Nummi koki olevansa vahvoilla, mistä kertoo se, että hän pyysi valtiorikosoikeudelta jäljennökset syytöskirjeistä voidakseen vaatia hyvitys-

tä häntä vastaan hyökänneiltä. Valtiorikosoikeus päättikin, ettei Frans Nummi ollut ottanut osaa kapinaan eikä yllyttänyt ketään siihen ja vapautti hänet syytteestä.⁴⁷ ”Ei tullut tuomiota eikä kuolemaa, niinkuin monien tarkoitus oli”, Frans Nummi totesi myöhemmin.⁴⁸ Nummi jatkoi Mouhijärvellä opettajana syksyyn 1922 saakka. Mouhijärvellä viettämiensä kahden ja puolen vuoden aikana hänet valittiin muun muassa kunnanvaltuustoon ja raittiuslautakuntaan.

Kamppailu koulun johtokunnan kanssa oli kuitenkin tehnyt tehtävänsä. Nummi haki opettajan paikkaa muualta. Kolmisen viikkoa valtiorikosoikeuden vapauttavan tuomion jälkeen Nummi pyysi koulun johtokunnalta todistuksen viranhakua varten. Syksyllä 1919 Nummi sai virkavahvistuskirjan Vesunnan kouluun, mutta se ei enää tyydyttänyt häntä. Johtokunnan pöytäkirjoista käy ilmi, että hän oli pyytänyt seitsemän kertaa todistusta viranhakua varten vuoden 1922 kevääseen tultaessa. Syksyllä 1922 Nummea vihdoinkin onnisti ja hän muutti kotipitäjäänsä Eurajoelle.⁴⁹

Johtokunnan vaikuttimet

Frans Nummen tapauksesta käy ilmi, että koulun johtokunta käytti kansalaissodan jälkiselvittelyn otollista ilmapiiriä hyväkseen pyrkiessään eroon epämiellyttävästä opettajasta. Nummen leimaaminen punaiseksi oli helppoa, koska työväenyhdistys oli valinnut hänet ehdokkaakseen kunnanvaltuustoon, hänen työväenyhdistysmenneisyytensä oli tiedossa ja hänen oli nähty useaan otteeseen keskustelevan punakaartilaiden kanssa. Lisäksi opettaja voitiin leimata yllyttäjäksi, kun jotkut hänen oppilaistaan olivat liittyneet punakaartiin.

Valtiorikosoikeuden nopea vapauttava tuomio kertoo syytösten pitämättömyydestä. Asian päätyminen valtiorikosoikeuteen näyttää olleen vahinko. Asia karkasi syyttäjien käsistä paikallisen suojeluskunnan esikunnan suututtua syyttäjien ja syytetyn vehkeilystä. Opettajan syyttäjien – lue koulun johtokunnan lukuun ottamatta sen puheenjohtajaa – taktiikkana oli painostaa tämä muuttamaan paikkakunnalta. Loppukeväällä 1918 jotkut syyttäjistä elättelivät toiveita ankarammastakin rangaistuksesta, mutta suojeluskunnan esikunnan kanta oli heille pettymys. Koska

syyttäjillä ei ollut läheisiä suhteita suojeluskunnan esikuntaan, he eivät päässeet kostamaan Nummelle vanhoja kaunojaan. Siitähän oli kysymys.

Monissa johtokuntien ja opettajan välisissä riidoissa oli kyse kansakoulurasituksesta. Työväenliike oli pitkään vaatinut kaikille lapsille oikeutta käydä koulua. Vaatimukseen kuului myös varattomimpien lasten koulunkäyntiedellytyksistä huolehtiminen: lapset oli vaateettava, ruokittava ja heille piti antaa koulutarvikkeet. Vesunnan koulun oppilaista suuri osa sai vapautuksen koulumaksuista ja kunta kustansi heille koulutarvikkeet. Jotkut Vesunnan koulun johtokunnan jäsenistä saattoivat vastustaa alun perinkin kansakoulua. Aimo Halilan mukaan johtokuntien jäsenten vaalissa pidettiin hyvin usein tärkeänä sitä, että johtokuntiin saatiin kunnan varoja säästäviä miehiä. Maaseudulla yleistä oppivelvollisuutta vastustivat etenkin talolliset, koska he pelkäsivät sen lisäävän veroja.⁵⁰ Vielä tuohon aikaan monen talollisen mielestä koulu oli vain luku- ja kirjoitustaidon hankkimista varten – muu koulutus nähtiin turhana. Siten näyttävät Vesunnan johtokunnan jäsenetkin suhtautuneen koulunkäyntiin.

Johtokunnan jäsenistä Juho Uotila, Anselm Uusisuikki, Kalle Niemelä ja Vihtori Hannula laittoivat omat lapsensa ensimmäiselle luokalle kouluun sen aloitettua toimintansa vuonna 1916. Uusisuikki ei enää seuraavana lukuvuonna lähettänyt tyttärtään Nummen oppilaaksi. Myös Uotilan poika lopetti koulun ensimmäisen vuoden jälkeen. Lukuvuonna 1918–19 yhdenkään johtokunnan jäsenen lapsi ei enää ollut Vesunnan koulussa. Mouhijärven Vesunnan kansakoulusta kehittyi ennen kaikkea torppareiden ja työmiesten lasten koulu. Lukuvuonna 1918–19 kaksi kolmasosaa oppilaiden vanhemmista kuului tähän ryhmään, loput pienitalallisiin.⁵¹

Vuosien 1916–1919 aikana kaikkiaan 35 oppilasta ehti päättää koulunkäyntinsä Vesunnissa. 19 heistä keskeytti yhden tai kahden kouluvuoden jälkeen. 16 suoritti nelivuotisen kansakoulun oppimäärän, mikä tarkoittaa, että he olivat aloittaneet koulunsa muualla ennen Vesunnan koulun perustamista. Heistä kymmenen oli torppareiden ja työmiesten lapsia. Lyhyt kolmen lukuvuoden ajanjakso paljastaa, että torpparit ja työmiehet kouluttivat lapsiaan pidemmälle kuin pikkutilalliset saatikka talolliset. Torppareilla ja työmiehillä oli määrällisesti enemmän lapsia koulussa, mutta heidän lapsensa myös suorittivat koulunsa loppuun useammin. Pikkutilallisilla oli toisin, enemmistö heidän lapsistaan keskeytti

koulun ensimmäisen luokan jälkeen. Neljästä Vesunnan koulua käyneestä suurtilallisen lapsesta yksikään ei suorittanut kahta vuosiluokkaa enempää.

Koulurasitus kohdistui erityisesti tilallisiin. Tästä lähtökohdasta käsin on ymmärrettävää, että Vesunnan koulun johtokunnan jäsenet suhtautuivat nuivasti opettajaan, joka ajoi koulumenojen lisäämistä ja kehotti lapsia käymään koko nelivuotisen kansakoulun. Taloudellisen rasituksen lisäksi talollisilla saattoi olla muitakin syitä suhtautua kouluun ja opettajaan kielteisesti. Kaikki vanhaan yhteiskuntajärjestykseen sitoutuneet eivät nimittäin nähneet kansan valistamista pelkästään hyvänä asiana, sillä sen pelättiin lisäävän alustalaisten yhteiskunnallista aktiivisuutta.⁵² Kansakoulunopettajat eivät useinkaan tyytyneet opettamaan vain lapsia, vaan he levittivät sivistystä laajempiin kansalaispiireihin. Frans Nummin piti Mouhijärvellä kansanvalistuksen opintokerhoa. Talolliset eivät oletettavasti olleet ilahuneita siitä, että kansakoulunopettaja valisti alustalaisia, varsinkin, kun tämän yhteiskunnallinen ajattelu oli ristiriidassa talollisten omien pyrkimysten kanssa. Kansakoulunopettaja saattoi joutua hankaluuksiin koulun johtokunnan kanssa pyrkiessään laajentamaan kansakoulun vaikutusta. On kuitenkin epätodennäköistä, että Nummen syytösoressissa olisi perimmältään ollut kyse siitä.

Ajaessaan työväestön yhteiskunnallisten oikeuksien ja aseman parantamista Nummi ajautui talollisia vastaan. Kevään 1917 maatalouslakko osoitti talollisten suhtautuvan alustalaisten vaatimuksiin hyvin jyrkästi. He eivät katselleet hyvällä niitäkään, jotka tukivat alustalaisten vaatimuksia.

Syytökset Nummen osanotosta kapinaan tai punaisten auttamisesta olivat varsin liioittelevia. Opettajan työväkeä ymmärtävä asennoituminen antoi kuitenkin tilaisuuden leimata hänet kapinalliseksi. Nummi oli todistettavasti asetettu ehdolle kunnanvaltuustoon työväenyhdistysten ehdokkaana. Lisäksi ainakin suojeluskunnan esikunta tiesi hänen tukeleen maatalouslakkolaisia ja marraskuun suurlakkoon ryhtyneitä työläisiä. Eurajoen työväenyhdistykseen kuuluminen ja *Työmiehen* lukeminen kertoivat myös Nummen yhteiskunnallisen ajattelun luonteesta.

Nummen työväenhenkisyys oli kaikkien tiedossa, mutta hänen suhtautumisensa vallankumoukseen jakoi mielipiteet. Nummen syyttäjät yrittivät osoittaa tämän toimineen punakaartissa tai ainakin kannatta-

neen sitä. Siinä he eivät kuitenkaan onnistuneet. Syytösten tarkoitushakuisuus ja syyttäjien todellisten motiivien paljastuminen pelastivat Nummen. Puolustuksessaan Nummi korosti syyttäjien motiivina olleen erimielisyydet raittiusasioissa. Sitä vastoin Nummi yritti välttää tuomasta esiin työväenliiketaustansa. Todelliseksi Nummen pelastukseksi osoitautui kuitenkin päätös lähteä pois Mouhijärveltä maaliskuussa 1918. On todennäköistä, että Nummi olisi joutunut valkoisen terrorin uhriksi. Vähemmästäkin Mouhijärvellä menetti henkensä.

Frans Nummi hankki itselleen kosolti vihamiehiä työväen- ja raittiusaatteellaan. Kuvassa Nummi tyttärensä ja oppilaidensa kanssa Vesunnin koulun edessä 1920-luvun alussa. Simo Penttilän yksityiskokoelmat.

Kovimmat vihamiehet Nummi oli hankkinut raittiustoiminnallaan. Ahdistellessaan talollisia viinankeitosta ja alkoholin käyttämisestä Nummi puuttui heidän perinteisinä pitämiinsä oikeuksiin. Viinan salapolttoja ja myyntiä oli yritetty hillitä aiemminkin, mutta Nummi näyttää olleen toimissaan poikkeuksellisen tehokas. Nummen holhoava asenne nostatti

talollisissa vihaa eikä hänen ylimielisyytensä ollut omiaan liennyttämään suhteita.

Kieltolain noudattamisesta nousseet kaunat eivät olleet mitenkään harvinaisia tuohon aikaan. Esimerkiksi Mouhijärven naapurikunnassa Suodenniemellä torpparin poika Väinö Koivistolla oli eripuraa palstatilallinen Vihtori Välimäen kanssa, koska tämä oli ilmiantanut hänen salapolttonsa. Punavallan alussa punakaartin päälliköksi kohonnut Koivisto surmasi Välimäen kostoksi ilmiannosta.⁵³ Tämä osoittaa raittiustoimien kuohuttaneen mieliä siihen pisteeseen, että sopivan tilaisuuden tullen kostotoimia oltiin valmiit panemaan toimeen.

Nummen raittiustoiminnasta hankkimat vihamiehet eivät olisi voineet yrittää kosta ilman minkäänlaista syytä. Nummen työväenhenkisyys ja työväen oikeuksien puolustaminen antoivat syyttäjille tekosyyntä vaatia opettajan tuomitsemista. Nummen työväenhenkisyys olisi yksinkin saattanut johtaa hänet syytettyjen joukkoon, mutta raittiustoiminnasta aiheutuneet henkilökohtaiset kaunat vaikuttivat syytösprosessin mutkistumiseen ja pitkittymiseen.

Osaltaan tapahtumia voi tulkita vanhan sääty-yhteiskunnan ja kansalaisyhteiskunnan yhteentörmäykseksi. Laajeneva kansakoulu ja kansakoulunopettaja sen edustajana olivat vakiinnuttamassa uudenlaista kansalaisyhteiskuntaa, jossa vanhoja etuoikeuksia ei enää tunnustettu. Luku- ja kirjoitustaidon sekä yhteiskunnallisen tietoisuuden myötä Mouhijärven alustalaiset olivat murtamassa vanhaa alamaisuusasemaansa. Kansalaistoiminnassa aktiivisesti toiminut ja demokraattisempaa yhteiskuntaa ajanut kansakoulunopettaja oli joutua maksumieheksi demokratisoitumiskehityksen joutuessa vastatuuleen kansalaissodan jälkitunnelmissa.

Jälkinäytös: riidat Eurajoella

Kansalaissodan jälkeen Nummi muutti Eurajoelle uskoen jättävänsä vanhat kiistat taakseen. Työväenhenkisestä menneisyydestään ja raittiusaatteestaan hän ei kuitenkaan päässyt. Nummi oli taustaltaan epätavallinen opettaja: hän oli torppariperheestä ja ottanut osaa työväenyhdistyksen toimintaan. Eurajoella, josta hän oli kotoisin, hänen taustansa tunnettiin. Jotkut eurajokelaiset olivat valistaneet mouhijärveläisiä opettajansa men-

neisyydestä ennen kansalaissotaa. Samaiset henkilöt pitivät Nummen paluuta Eurajoelle epätoivottavana, varsinkin, kun Nummi ilmeisesti jatkoi veljeilyä paikallisen työväenyhdistyksen jäsenten kanssa.

Nummi yritti levittää Eurajoella myös raittiuden sanomaa.⁵⁴ Tietävästi hän ei tuhonnut raittiuspoliisina viinapannuja, mutta viinan kiroista hän saarnasi koulussa ja sen ulkopuolella. Hän elvytti kuihtuneen raittiusaatteen ja sai mukaansa kymmeniä innokkaita. Varmaankin Nummi oli säilyttänyt holhoavan ja ylenkatsovan asenteensa juomareita kohtaan. Siten hän hankki taas vihamiehiä.

Nummi ei muisteluissaan puhu raittiusintonsa kielteisistä vaikutuksista. Jotkut hänen entiset oppilaansa sitä vastoin muistavat vieläkin opettajan raittiuspuuhien aiheuttaman kuohunnan.⁵⁵ Nummi piti oikeutenansa kasvattaa paikkakuntalaisia raittiuteen vaikka väkisin. Nummen lailla moni muukin opettaja yritti samaan aikaan holhota viinaan langenneita. Kuortaneella työskennelleen kansakoulunopettajan kirje kertoo asennoitumisesta, jonka Nummikin oli omaksunut:

”Olen poliisina. Ei kukaan minua siihen valinnut ole, mutta kumminkin sopivissa ja sopimattomissa tilaisuuksissa vaanin kieltolain rikkojia sekä saatan heidät vastaamaan oikeuteen teoistaan. On peräti jännittävää kuljeskella pimeissä metsissä, ryömiä kinoksissa, pensaikeissa puikkelehtia, spriin myyjiä vakoilla. Eivät kaikki kyllä työtäni ihaile. Joku on ritarillisesti luvannut rintani luodilla lävistää, joku toinen kuumasti kätellä, mutta mitään ei vielä tähän mennessä ole kuulunut, eikä näkynyt. Ja toivottavasti minä ehdin vielä monen kauhuna kierrellä syksyn pimeinä pahoina iltoina.”⁵⁶

Käsirysystä oikeuteen

Opettajien holhoava ja ylimielinen asenne viinan valmistajia ja käyttäjiä kohtaan nostatti tietenkin vihaa. Nummen omaksumat aatteet, ja hänen tapansa välittää niitä toisille johtavatkin hänet avoimeen konfliktiin paikkakuntalaisten kanssa. Keväällä 1928 opettajan ja erään veljeskolmikon välinen sanaharkka johti käsirysyyn ja sittemmin käräjille. Ilmeisesti yksi veljeksistä oli nyrkillä ojentanut opettajaa, mutta muuten nujakka oli

kuivunut kasaan. Nummi päätti kuitenkin läksyttää rettelöitsijöitä oikeudessa.⁵⁷

Valtaosa kansakoulunopettajista olisi toiminut toisin kuin Nummi. Opettajan piti olla yhteisöä rakentava eikä hajottava voima. Nuhteettomuuden ja esimerkillisyyden perikuvana pidetyn kansankynttilän ei oletettu julkisesti riitelevän, tai jos hän sotkeutuikin johonkin, oli asia yritettävä hoitaa hiljaisesti. Nummi oli kuitenkin erilainen opettaja – hän piti tiukasti kiinni oikeuksistaan. Hän oli nuorena nähnyt, miten Vuojoen lakon jälkiselvittelyt hoidettiin käräjillä. Oikeudessa oli sanottu myös viimeinen sana Mouhijärven maatalouslakosta, ja kansalaissodan jälkeen Nummi oli konkreettisesti oppinut käräjäoimistaitoja kamppaillessaan koulun johtokuntaa vastaan. Mouhijärvellä hän oli taitavasti huiputtanut vastustajiaan. Voitokas kamppailu oli kasvattanut hänen itseluottamustaan, mutta se oli myös kaiketi lietsonut hänessä uhmakkuutta.

Nummi uskoi saavansa vastustajansa hankalaan asemaan liioittelemalla näiden väkivaltaisuutta. Nummen mukaan veljeskolmikko oli pahoinpidellyt häntä seipäillä ja kivillä. Oikeuden oli kuitenkin vaikea uskoa vakavaan pahoinpitelyyn, koska Nummelle oli aiheutunut vain lieviä vammoja, jotka nekin olivat sittemmin parantuneet. Oikeus katsoi yhden veljeksistä syyllistyneen lievään pahoinpitelyyn ja Nummen väärrään ilmiantoon. Nummelle määrättiin kahnauksesta sakot, mitä hän ei suostunut hyväksymään. Hän valitti oikeuden päätöksestä ja pitkitti asian käsittelyä. Lopullinen ratkaisu tuli vasta kolmen vuoden kuluttua, jolloin Turun hovioikeus päätti pitää alemman oikeusasteen päätöksen voimassa.

Kollegat toistensa kimpussa⁵⁸

Riidan aikana Eurajoen Kuivalahden kylässä osapuolet ja näiden kannattajat kyräilivät toisiaan. Kauan ei Nummi ehtinyt viettää seesteistä elämää, kun hän sotkeutui uuteen rähinään. Tällä kertaa Nummi ei päässyt esittämään syytöksiä oikeudessa, vaan häntä itseään uhkasi joutuminen syytettyjen penkille.

Nummi riitaantui alakoulun opettajan kanssa. Opettajien keskinäiset riidat tekivät koulun johtokunnan puheenjohtajan mielestä koulutyön

mahdottomaksi. Syksyllä 1933 tilanne kehittyi niin pahaksi, että alakoulunopettaja haastoi Nummen oikeuteen kunnianloukkauksesta. Sillä kertaa asia saatiin kuitenkin sovittua. Ilmeisesti kansakouluntarkastaja vetosi opettajiin, etteivät nämä keskinäisellä torailullaan vetäisi häpeään koko kansakoulua.

Sovun aikaa ei kestänyt kauan, sillä alakoulunopettaja keksi käyttää kasvattitytärtään bulvaanina. Nummi haastettiin uudelleen oikeuteen. Alakoulunopettaja selitti kansakouluntarkastajalle, ettei opettajien välinen riita nyt herättäisi huomiota, kun syyttäjänä toimi hänen kasvattinsa. Vaikka kumpikin osapuoli rekrytoi kyläläisiä vastustajansa mustamaalaukseen, tarkastaja ymmärsi, ettei jutusta olisi tarpeeksi ainesta oikeuskäsittelyyn. Hän saikin sovinnon aikaiseksi. Osapuolet olivat kuitenkin vain ymmärtäneet syytöstensä heppoisuuden ja päättäneet valmistautua seuraavaan yhteenottoon paremmin.

Nummen vastustajat iskivät ensin. Alakoulunopettaja oli saanut liittolaisen toisesta kollegastaan. Yhdessä naisopettajat alkoivat kahden kuukauden kuluttua pommittaa tarkastajaa Nummeen kohdistuvilla syytöksillä; milloin Nummi oli ilmoittanut väärät koulun alkamis- ja päätymispäivät, milloin hän taas oli järjestänyt väärin sairaan lapsen koulunkäynnin. Kun syytökset eivät näyttäneet tuottavan toivottua tulosta, Nummen vastustajat kovensivat otteita. Toinen naisopettajista väitti kollegansa joutuneen Nummen väkivaltaisen uhkailun kohteeksi ja olleensa pakotettu siirtämään opetus koulurakennuksen yläkertaan. Tällaisiin syytöksiin tarkastajan oli jo reagoitava.

Nummi joutui tekemään selkoa toiminnastaan. Hän kielsi uhkailleen-
sa kollegaansa ja väitti sen sijaan tämän häirinneen koulurauhaa. Nummi väitti vastustajiensa vainonneen häntä ja hänen perhettään vuosikausia. Nummella oli kokemusta kovasta pelistä, joten hän tiesi hyökkäyksen olevan paras puolustus. Hän pyrki tahraamaan vastapelurinsa maineen väittämällä syytöksiä esittäneen opettajan suuttuneen hänelle, kun hän oli ajanut kylästä siveetöntä ja paheellista elämää viettäneen kulkurin. Leimaavammin naimattomasta naisopettajasta saattoi tuskin vihjailla.

Myös sivulliset tempaistiin mukaan. Kumpikin osapuoli käytti lapsia lyömäaseina. Opettajat painostivat toistensa oppilaita, syyttelivät näitä kantelemisesta ja käyttivät todistajinaan. Lapset joutuivat myös konkreettisesti taistelutantereelle, kun kiistan toinen osapuoli piti tarkoituksel-

la lapsia opetuksessaan yli ajan, jolloin nämä myöhästyivät toisen osapuolen oppitunneilta. Jotkut oppilaista kokivat tilanteen ahdistavana, toiset taas käyttivät sitä hyödykseen ja olivat luvatta pois koulusta.

Kiista kärjistyi. Toinen naisopettajista syytti Nummea jopa päiväkirjan raapimisesta. Asiattomat ja liioitellut syytökset saivat tarkastajan vihdoin asettumaan Nummen puolelle. Huhtikuussa 1935 tarkastaja nuhteli naisopettajia ja kehotti toista näistä etsimään töitä muualta. Erokehotuksen saanut opettaja ei kuitenkaan suostunut antamaan periksi. Hän ilmoitti tarkastajalle jatkavansa taistelua ”pahaa vastaan”. Tarkastaja oli ihmeissään, kun hänen arvovaltansa ei auttanut ratkaisemaan riitoja.

Nummi antaa periksi

Vaikka suuremmilta yhteenotoilta vältyttiin, opettajien väliset kiistat leimasivat Eurajoen Kuivalahden kylän elämää lähikuukausina. Tarkastaja näytti vihdoin saavan asian järjestykseen vuoden 1936 lopulla, kun riitelevät opettajat laativat hänen painostuksestaan kirjallisen rauhansopimuksen.

Rauhan aikaa ei taaskaan kestänyt pitkään. Jo seuraavan vuoden huhtikuussa sota oli taas täydessä käynnissä. Nummi huomasi tilaisuutensa tulleen, kun toinen naisopettajista syyllistyi oppilaan ruumiilliseen kuritukseen. Lääkäri tutki kurituksen kohteeksi joutuneen pojan ja totesi tällä vammoja, joiden takia poika oli vapautettava koulutyöstä. Naisopettajan vastustajat saattoivat pahoinpitelyn huoltolautakunnan tietoon, ja Nummi puolestaan kehotti koulun johtokuntaa pyytämään kansakouluntarkastajan tutkimusta. Nummi uskoi, että ruumiillisen kurituksen käyttäminen, varsinkin, kun siitä aiheutui ruumiinvamma, saattaisi riittää hankalan kollegan erottamisperusteeksi. Tämä onnistui kuitenkin välttämään tutkimukset jäämällä sairauden takia virkavapaalle lukukauden loppuun saakka.

Seuraavaan syksyyn mennessä pahoinpidelty poika oli taas kunnossa ja häly laantunut. Oleellisempaa tarkastajan ratkaisun kannalta oli kuitenkin se, että Nummi oli väsynyt riitoihin ja hakeutunut opettajaksi Poriin.⁵⁹ Tarkastaja uskoi hankaluuksien johtuneen opettajien välisistä kiistoista ja päätti antaa pahoinpitelyyn syyllistyneen opettajan jatkaa

virassaan. Sitä ratkaisua hän sai katua. Oppilaiden vanhemmat valittivat opettajan toiminnasta moneen otteeseen seuraavina vuosina. He väittivät tämän muun muassa kostavan lapsille riitaantumisen vanhempien kanssa. Uusi kollega, jonka kanssa naisopettaja – totta kai – joutui riitoihin, arvioi tämän kostavan vuosien takaisia erimielisyyksiä viitaten vanhempien joutuvan nyt maksamaan Nummen tukemisestaan. Toisaalta on huomattava, etteivät lasten vanhemmatkaan olleet aivan viattomia. Monet heistä olivat asettuneet tukemaan Nummea ja yrittäneet vaikeuttaa naisopettajan työtä. Vanhempien asenne heijastui lapsiin, ja nämä taas osoittivat uppiniskaisuutensa opettajalle.

Riidat sävyttivät Frans Nummen koulu-uran kahta ensimmäistä vuosikymmentä. Kalaholmasta Nummi löysi yhteisön, jonka kanssa hän tuli toimeen. Kuvassa koulun ensimmäiset oppilaat opettajineen. Kalaholman koulun arkisto, Pori.

Riidat Eurajoen Kuivalahden kylällä kestivät vuosia. Kansakoulunopettajat eivät olleet yksin syyä riitoihin, mutta eivät he niitä yrittäneet vältelläkään. Missään nimessä opettajien toiminta ei ollut kansakoulun edun mukaista. Jälkikäteen arvioituna kansakouluntarkastajan olisi pitänyt lopettaa riidat alkuunsa. Hän ei kuitenkaan ollut kyllin

hyvin perillä tilanteesta, ja riitapukarit olivat poikkeuksellisen kovapinta-
taisia pelureita. Nämä osasivat joko välttää suoranaisia virkavirheitä tai
kiertää niiden seuraamuksia. Yhteisön rakentamisen sijasta he jakoivat
sen kahdeksi toisiaan kyrräileväksi leiriksi. Jos kylä oli kuulu villiyydestään
ja kotikasvatus retuperällä, kuten opettajat valittivat, heidän olisi pitänyt
kaikin tavoin yrittää muuttaa tilannetta. Osa kyläläisistä oli kaiken lisäk-
si vastustanut kansakoulua ja kieltäytynyt laittamasta lapsiaan kouluun.
Oppivelvollisuutta oli jouduttu toteuttamaan käräjäuhtausten voimin.⁶⁰
Taistelutantereeksi muuttunut kansakoulu varmaankin vain voimisti
kansakoulun vastaista mielialaa.

Riidan toisen osapuolen, naisopettajien ja kyläläisten, toiminnan mo-
tiiveja en lähde pohtimaan. Se vaatisi oman tutkimuksensa. Nummen
osuutta riitoihin on sitä vastoin syytä pohtia tarkemmin.

Peräänantamattomuutta voi pitää Nummen heikkoutena. Kansakou-
lunopettajan ihanteena pidettiin nöyrää yhteisön palvelijaa. Nöyryys ei
kuitenkaan kuulunut Nummen hyveisiin. Hän piti kiinni omista arvois-
taan ja yritti myös kasvattaa toisia niihin. Nummi halveksi heikkoluon-
toisia kyläläisiä eikä suostunut antamaan periksi asioissa, joissa hän koki
olevansa oikeassa. Kansakoulunopettajan ylimielisyys herätti vastareak-
tion paikkakunnalla, jossa kansakoulun asema ei vielä ollut vakiintunut.
Vastaavanlainen ilmiö on tuttu muualtakin, muun muassa Jämsästä, jossa
opettajan liiallinen ylpeys johti tämän vainoon.⁶¹ Oman esimerkillisyy-
den lisäksi opettajan odotettiin levittävän sivistystä ympärilleen, mutta
toisaalta hänen täytyi myös pystyä suvaitsemaan muiden heikkouksia.

Sovinnollisuus kuului myös hyvän opettajan ominaisuuksiin. Monesti
kansakoulunopettajat, jotka edustivat eräänlaista välittävää keskiluokkaa
omistavan ja omistamattoman luokan välillä, toimivat tasapainottavana
ja rakentavana voimana maaseudulla. Opettaja hyväksyttiin talollisten
ja virkamiesten perustamien yhdistysten ja yritysten johtokuntiin, mut-
ta hän johti myös työväen musiikki- tai lukuharrastuksia. Opettajan piti
osata luovia ja joustaa hankalissa tilanteissa. Siihen hänellä olikin usein
hyvät mahdollisuudet, sillä toimimalla eri osapuolten kanssa hän oppi
ymmärtämään näiden ajattelua. Vaikka Nummen kohdalla suurimmaksi
rasitteeksi olisi saattanut muodostua hänen työväenhenkisyytensä, näin
ei kuitenkaan tapahtunut. Nummi ajautui muista syistä vastakkain kolle-
gojensa ja kyläläisten kanssa. Nummi ei lähtenyt sovittelun vaan käräjäin-

nin tielle, mikä taas johtui kaikesti hänen voitokkaista mutta traumaattisista kokemuksistaan kansalaissodan ajalta. Ennen pitkää hän ajautui valitsemallaan tiellä umpikujaan, ja hän joutui vaihtamaan ympäristöä vielä kerran. Hän joko oppi erehdyksistään tai sitten hänen luonteensa sopi paremmin kaupunkiympäristöön, jossa opettajan rooli työn ulkopuolella oli vähäisempi kuin maaseudulla. Porissa näet Nummi työskenteli menestyksekkäästi vuoteen 1954 saakka, jolloin hän siirtyi eläkkeelle.

Arkistolähteet

Kansallisarkisto (KA), Helsinki

Kouluhallituksen arkisto (Kha)

Kansakouluntarkastajien tarkastuskertomukset

Kansakouluntarkastajien yleiskatsaukset

Valtiorikosoikeudet (VRO)

Aktit

Vapaussodan Arkisto

Sosialidemokraattinen opettajaliitto

Kansanarkisto (Ka), Helsinki

Mouhijärven Tupurlan työväenyhdistyksen pöytäkirjat

Jyväskylän yliopiston museo

Jyväskylän seminaarista vuonna 1919 valmistuneiden kansakoulunopettajien kiertokirja

Kalaholman koulun arkisto, Pori

Johtokunnan pöytäkirjat

Mouhijärven kunnanarkisto (Mka)

Kunnallislautakunnan pöytäkirjat

Kuntakokousten pöytäkirjat

Mouhijärven Tervämäen koulun arkisto

Vesunnin kansakoulun päiväkirjat

Vesunnin kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat

Opetushallituksen arkisto (Oph), Helsinki

Kouluhallituksen arkisto

Ansioluettelot eläkehakemuksiin

Sota-arkisto, Helsinki

Suojeluskuntain yleisesikunnan valistusosasto

Mouhijärven suojeluskunnan historiikki

Toimihenkilöarkisto (Tha), Helsinki

Suomen Kansakoulunopettajain Liitto

Elämäkertatietoja kansakoulunopettajista 1932–1961

Turun Maakunta-arkisto (TMA)

Mouhijärven piirin nimismies

Muut saapuneet päätökset, tuomiot ja pöytäkirjanotteet

Rikos- ja ilmoitusasioita koskevat poliisikuulustelu- ja poliisitutkintapöytäkirjat

Porin eteläisen piirin kansakouluntarkastajan arkisto

Kuulustelupöytäkirjat

Rauman seminaarin arkisto

Oppilashakemukset 1912

Työväen Arkisto (TA), Helsinki

Työväen muistitietotoimikunnan kokoelmat (TMTK)

Lehdet

Kansakoulun Lehti 1906

Opettajain Lehti 1906

Haastattelut ja tiedonannot

Niinimäki Esko 12.11.1999

Piilonen, Juhani 24.9.2001

Poussa, Edit 12.11.1999

Kirjallisuus

Halila, Aimo 1949. *Suomen kansakoululaitoksen historia III. Piirijakoasetuksesta oppivelvollisuuteen*. Porvoo–Helsinki: WSOY.

Halila, Aimo 1950. *Suomen kansakoululaitoksen historia IV. Oppivelvollisuus-koulun alkuvaiheet (1921–1939)*. Porvoo–Helsinki: WSOY.

Heino, Ulla 1992. *Eurajoen historia* 3. Eurajoki: Eurajoen kunta.

Isotalo, Merja 1994 (toim.), *Talo elää tavallaan: opiskeluopas suomalaisten kulttuurihistoriaan*. Turun yliopiston täydennyskoulutuskeskuksen julkaisuja A: 17.

Korpineva, Liisa 1976. *Punaisten koulupolitiikka ja Hämeenlinnan tarkastuspiirin kansakoulut keväällä 1918*. Julkaisematon Helsingin yliopiston Suomen historian pro gradu -tutkielma.

Metsikkö, J. O. 1943. Suomen Kansakoulunopettajain Liiton toiminta puolen vuosisadan aikana. Teoksessa Metsikkö, J. O. & Oksanen, Niko, *Suomen Kansakoulunopettajain Liitto*. Helsinki: Suomen Kansakoulunopettajain Liitto.

Nummi, Frans 1965. *Raittiusliikkeen vaihteita Satakunnassa*. Pori.

Nurmi, Veli 1995. *Suomen kansakoulunopettajaseminaarien historia*. Helsinki: Opetusalan Ammattijärjestö OAJ.

Peltonen, Matti 1990. Vuojoen kartanon lakko vuonna 1905. Suurlakon aikaista maalaisradikalismia Suomessa. Teoksessa Peltonen, Matti (toim.), *Arki ja murros. Tutkielmia keisariajan lopun Suomesta*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.

Peltonen, Matti 1997. *Kerta kiellon päälle. Suomalainen kieltolakimentaliteetti. Vuoden 1733 juopumusasetuksesta kieltolain kumoamiseen 1932*. Helsinki: Tammi.

Penttilä, Simo 1985. *Parempia aikoja kohti. Mouhijärven työväestö 1903–1978*. Mouhijärvi: Mouhijärven sosialidemokraattinen työväenyhdistys.

Piilonen, Juhani 1982. *Vallankumous kunnallishallinnossa*. Helsinki: Opetusministeriö

Piilonen, Juhani 1997. *Sastamalan historia 3, 1860–1920*. Vammala: Vammalan kaupunki.

Rantala, Jukka 1999. Kansakoulunopettajat ja kapina. Punaista hallintoa vuonna 1918 tukeneiden opettajien kohtalo. Teoksessa *Koulu ja menneisyys XXXVII*. Helsinki: Suomen Kouluhistoriallinen Seura.

Rantala, Jukka 2002. *Kansakoulunopettajat ja kapina. Vuoden 1918 punaisuussytykset ja opettajan asema paikallisyhteisössä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Rautama, Pauli 1997. Santeri Mäkelä ja Etelä-Pohjanmaan työväenliikkeen muut varhaiset kansansivistäjät. Teoksessa Saarela, Tauno (toim.), *Talonpoikainen sosialisti – Santeri Mäkelä poliittisena toimijana ja kirjailijana*. Tampere: Työväen Historian ja Perinteen Tutkimuksen Seura.

Rinne, Risto 1989. *Mistä opettajat tulevat? Suomalaisen kansanopettajiston yhteiskunnallinen tausta sekä kulttuurinen että sosiaalinen pääoma 1800-luvun puolivälistä 10980-luvun lopulle*. Turun yliopiston kasvatustieteiden tiedekunnan julkaisusarja A: 135.

Ruutu, Martti, 1956. Koululaitoksen muuttuminen ja sen muuttava vaikutus yhteiskuntaan. Teoksessa Renvall, Pentti (toim.), *Suomalaisen kansanvallan kehitys*. Porvoo: WSOY.

Santonen, Arvo 2001. *Syvien rivien tasalta. Eura, Honkilahti ja Hinnerjoki 1917–1918*. Eura.

Sulkunen, Irma & Alapuro, Risto 1989. Raittiusliike ja työväestön järjestäytyminen. Teoksessa Alapuro, Risto ym. (toim.), *Kansa liikkeessä*. Helsinki: Kirjayhtymä.

Viitteet

1. Peltonen 1990, 253–278.
2. Frans Nummen Työväen muistitietotoimikunnalle toimittamista muis-

teluista voi päätellä hänen seuranneen lakkoa läheltä. Tätä tukee myös se, että Nummi oli mukana perustamassa torppariosastoa Vuojoen kartanon alueelle lakon jälkeen. TMTK, Nummi, TA; Seminaariin pyrkiessään vuonna 1912 Nummi toimitti hakuasiakirjojen joukossa nuhteettomuustodistus, josta selviää ettei Nummi joutunut syyteeseen lakonaikaisista toimista. Rauman seminaarin oppilashakemukset 1912/Frans Nummi, Rauman seminaarin arkisto, TMA.

3. Seminaarien hengestä ja tiukasta oppilaiden valvonnasta ks. Rinne 1989, 178–179; Nummen opinahjon, Rauman seminaarin, hengestä kertovat marraskuun 1917 suurlakon aikaiset tapahtumat: seminaari jatkoi toimintaansa sosialistien käskyistä piittaamatta, ja vasta väkipakon edessä johtaja taipui sulkemaan seminaarin. Ks. Nurmi 1995, 129–130; Kaikesta huolimatta seminaarihenki ei pystynyt tukahduttamaan oppilaiden työväenaatetta, mistä kertoo seitsemän Rauman seminaarilaisen toiminta Helsingissä punavallan aikana opettajalakon rikkureina. Rantala 1999, 158–178, 165.

4. Halila 1949, 362–363; Piilonen 1982, 41; Korpineva 1976, 54.

5. Suurlakon tunnelmissa kansakouluväki oli keskustellut vilkkaasti kansakoulun ja työväenliikkeen suhteesta. Helsingissä vuonna 1906 pidetyssä opettajien kesäkokouksessa oli kansakoulunopettajia kehoitettu liittymään työväenyhdistyksiin, jotta opettajat olisivat päässeet lähemmäksi kansan syviä rivejä. Myöhemmin sosialidemokraatit selittivät opettajien vähäistä liittymisintoa sillä, että nämä olivat pelänneet virkojensa puolesta. Kansakoulun lehti 1906, 565–567; Opettajain Lehti 1906, 231–233; Ks. myös Hilja Pärssisen puheenvuoro Sosialidemokraattisen opettajaliiton perustavassa kokouksessa 10.8.1917, VapSA 820, KA ja Metsikkö 1943, 9–208, 59–64 sekä Halila 1949, 45.

6. Kansakouluaate kohtasi Mouhijärvellä alun alkaen vastustusta. Vuonna 1861 Mouhijärven kirkkoherra C. G. Mellberg oli yrittänyt perustaa kiertävän kyläkoulun, mutta hanke oli kaatunut vanhempien haluttomuuteen maksaa lastensa opetuksesta. Myöhemminkin kansakoulun laajenemista vastustettiin etupäässä sen aiheuttamien kustannusten vuoksi. Piilonen 1997, 227, 239, 251–252; Mouhijärven kunnan kansakoulumenot kattoivat vuonna 1917 25 % kunnan kaikista menoista. Kansakoulujen rakentaminen ja ylläpito kasvatti kuntalaisten verorasitusta, sillä valtaosa kunnan menoista katettiin veroilla. Mouhijärven kunnallislautakunnan pöytäkirjat 1917, Mka.

7. Mouhijärven kuntakokouksen pöytäkirja 6.2.1915, Mka; Vesunnin kansakoulun päiväkirjat 1916–1919, Mka; Vesunnin kansakoulun johtokunnan kokouksen pöytäkirja 10.3.1916, Mouhijärven Tervamäen koulun arkisto.

8. Vesunnissa ei ollut omaa työväenyhdistystä eikä Nummen nimi vilahda Mouhijärven Tupurlan työväenyhdistyksen jäljelle jääneissä pöytäkirjoissa.

Mouhijärven Tupurlan työväenyhdistyksen pöytäkirjat 1917, Ka; Myöskään Mouhijärven työväestöä tutkineen Simo Penttilän tutkimuksessa (1985) eikä Juhani Piilosen Sastamalan historiassa (1997) Nummen toimintaan viitata. Nummi itse on kertonut jättäneensä työväenliikkeen ryhtyessään opettajaksi. Näin hän omien sanojensa mukaan pyrki välttämään rettelöitä, mikä kertoo siitä, että Nummi ajatteli koulun johtokunnan suhtautuvan kielteisesti työväenliikkeeseen. TMTK, Nummi, TA.

9. Frans Nummen oppilaat Edit Poussa ja Esko Niinimäki kertoivat opettajan työväenmielisen kannan olleen yleisesti tiedossa. Poussan mukaan Nummen osallisuudesta Eurajoen työväenyhdistyksen toimintaan tiedettiin. Niinimäki kertoi opettaja Nummen puolustaneen avoimesti työväen oikeuksia ja asettuneen vähäkisten puolelle. Edit Poussan ja Esko Niinimäen haastattelut 12.11.1999.

10. Nummi suostui työväenyhdistyksen ehdokkaaksi tammikuussa 1918 20.3.1918 pidettäviä kunnallisvaaleja varten. Koska muut puolueet eivät sodan takia voineet jättää ehdokaslistoja, keskusvaalilautakunta olisi voinut julistaa vasemmiston listan voittaneeksi. Näin ei kuitenkaan nähtävästi tapahtunut eikä punainen valtuusto aloittanut toimintaansa. Juhani Piilosen tiedonanto 24.9.2001 tekijälle; Kansalaissodan jälkeen, vuonna 1921 Nummi valittiin valtuustoon vasemmiston ehdokkaana. Työväenyhdistyksessä ehdokkaista äänestettäessä Nummi sai neljänneksi eniten ääniä, yhdeksän ehdokasta sai häntä vähemmän kannatusta. Tupurlan työväenyhdistyksen väliaikaisen kokouksen pöytäkirja 14.8.1921, Ka.

11. Penttilä 1985, 19.

12. Mouhijärven suojeluskunnan historiikki. Suojeluskuntain yleisesikunnan valistusosasto, kansio HA 6, Sota-arkisto.

13. Ks. Piilonen 1997, 433–441, 464, 465, 474; Penttilä 1985, 136.

14. Esko Niinimäki muisteli, että Nummi saattoi olla mukana kahdeksan tunnin työpäivän vaatimisessa. Edit Poussa sitävastoin tiesi, ettei Nummi ottanut kantaa siihen eikä maatalouslakkoon. Edit Poussan ja Esko Niinimäen haastattelut 12.11.1999; Suojeluskunnan esikunnan raportti Frans Nummen kuulustelusta 6.5.1918. Valtiorikosoikeuden akti (VRO) 144/24, KA; Piilonen 1997, 432.

15. Mouhijärven raittiuslautakunnan paperit ovat noilta ajoilta kateissa eikä Nummen nimitys raittiuslautakuntaan saa muistakaan kunnan asiakirjoissa vahvistusta. Nummen ansioluettelosta kuitenkin käy ilmi, että hän toimi Mouhijärven raittiuslautakunnassa. Myös työväen muistitietotoimikunnalle toimittamissaan muistelmissa hän kertoi olleensa raittiustyössä mukana. Myöhemmin hän toimi muun muassa Eurajoella raittiuslautakunnan puheenjohtajana sekä Satakunnan raittiuspiirin puheenjohtajana. Frans Nummen ansioluettelo, An-

sioluettelot eläkehakemuksiin vuonna 1954, Kha, Oph; Elämäkertatietoja kansakoulunopettajista 1932–1961, Suomen Kansakoulunopettajien Liitto, Tha; TMTK, Nummi, TA.

16. Ensimmäinen yksikamarinen eduskunta hyväksyi kieltolain yksimielisesti vuonna 1907, mutta senaatissa lain käyttöönottoa jarrutettiin vuoteen 1917 saakka. Suomessa eräänlaisen kieltolain voi sanoa kuitenkin alkaneen vuonna 1914, jolloin astui voimaan sota-ajan alkoholikielto. Siitä seurasi kuitenkin salapolton voimakas kasvu. Ks. Peltonen 1997, 83–85.

17. Mouhijärven kuntakokouksen pöytäkirja 11.6.1917, Mka.

18. Edit Poussan ja Esko Niinimäen haastattelu 12.11.1999.

19. Esko Niinimäki muistaa isänsä kertoneen kotona, kuinka eräs viinanpoltoista kiinni jäänyt talollinen oli kertonut ”Nummen olevan häijy mies, kun ei tule vieraisille ja ohi kulkiessa hänellä [Nummella] on suu pirullisessa virneessä”. Esko Niinimäen haastattelu 12.11.1999; Vaikka Niinimäki ei talollisen nimeä maininnutkaan on syytä olettaa hänen olleen lähistöllä asunut Vähätykki. Myös Juho Vähätykin tytär, Edit Poussa kertoi isänsä riitautuneen opettaja Nummen kanssa viinanpoltoasioista. Edit Poussan haastattelu 12.11.1999.

20. Ks. Peltonen 1997, 65, 97; Talollisten osuudesta viinanpoltoon muualla Satakunnassa ks. Santonen 2001, 55, 59.

21. Raittiusaatteen politisoitumisesta ks. Sulkunen & Alapuro 1989, 142–153.

22. Penttilä 1985, 19; Vuonna 1916 Mouhijärven työväenyhdistyksissä oli jäseniä 139, mikä oli naapurikuntiin Laviaan, Suodenniemeen ja Tyrväeseen verrattuna paljon. Kuitenkin saman vuoden eduskuntavaaleissa vasemmisto sai Mouhijärveltä peräti 901 ääntä, 66 % annetusta äänistä. Penttilä 1985, 7–8, 11.

23. Työväestön osuudesta raittiusasioiden hoitoon kertoo muun muassa salapoltoa valvomaan asetetun lautakunnan koostumus: jäsenenä oli työmies, vuokraajan poika, talollisen poika, muurari ja talollinen. Muihin kunnallisiin toimielimiin verrattuna lautakunnassa oli huomattava työväen edustus. Mouhijärven kuntakokouksen pöytäkirja 11.6.1917, Mka; Tammikuussa 1918 Mouhijärven työväen järjestyskaarti puuttui viinan salapoltoon. Järjestyskaartin esikunta toimeenpani tutkimuksen saadakseen salapolton loppumaan. Tutkintapöytäkirja 2.1.1918, Rikos- ja ilmoitusasioita koskevat poliisikuulustelu- ja poliisitutkintapöytäkirjat 1901–1920, TMA.

24. Piilonen 1997, 442, 444–445.

25. On vastaavanlaisia tapauksia, joissa opettajan poisjääminen suojeluskunta- tai lottatyöstä tulkitaan poliittiseksi kannanotoksi: esimerkiksi myöhemmin

kirjailijana tunnetuksi tulleen opettaja Hilja Valtosen huhuttiin olevan punikki, kun hän ei sairauden väsyttämänä jaksanut osallistua lottatoimintaan. Isotalo 1994, 86; TMTK, Nummi, TA.

26. Piilonen 1997, 450.

27. Piilonen 1982, 191, 200. Punaisen alueen kansakoulujen johtokunnista uusittiin vain 186 1540:sta (12 %), eniten Uudellamaalla (18,2 %) ja vähiten Turun ja Porin läänissä (7,1 %).

28. Penttilä 1985, 135–136.

29. Piilonen 1997, 531, 533, 567; Penttilä 1985, 136–137.

30. Jalasjärveläiset lisäsivät huomautuksensa pöytäkirjaan maaliskuun 1917 kohdalle, johon johtokunnan sihteeri oli jäljentänyt Nummen viranhoitotodistuksen. Vesunnin kansakoulun johtokunnan pöytäkirja 24.3.1917, Mouhijärven Tervämäen koulun arkisto.

31. Vesunnin kansakoulun johtokunnan kokouksen pöytäkirja 5.5.1917, Mouhijärven Tervämäen koulun arkisto; TMTK, Nummi, TA.

32. Suojeluskunnan esikunnan raportti Frans Nummen kuulustelusta 6.5.1918. VRO 144/24, KA.

33. Suojeluskunnan esikunnan kuulustelupöytäkirja 8.5.1918. VRO 144/24, KA.

34. Frans Nummi ihmetteli myöhemmin, miten punakaartilaiset olisivat sallineet Rauhalan, Hannulan ja Toivolan liikkuu öiseen aikaan seuraamassa hänen toimiaan. ”Se poikien yö olikin kenties vain ilta”, hän päätteli. Frans Nummen selvitys 8.6.1918. VRO 144/24, KA.

35. Eurajoelta Nummen puolesta todistivat asiamies J. R. Färd (13.5.) ja pitäjän päällikkö Kustaa Eurén (16.5.), Raumalta yhteiskoulun johtaja J. A. Halonen ja köyhäinhoitohallituksen esimies opettaja A. J. Björk (14.5.), Vesunnista johtokunnan puheenjohtaja Nestor Ylivilo (13.5.), entinen kauppias Einar Hannula (16.5.) ja hänen puolisonsa Aurora (20.5.) sekä maanviljelijä Vihtori Rauhala ja Hilma Rauhala (26.5.). VRO 144/24, KA.

36. Suojeluskunnan esikunnan kuulustelupöytäkirja 5.6.1918. VRO 144/24, KA.

37. Nummen mukaan Uusisuikki ja hän olivat riitautuneet heti hänen Mouhijärvelle tulonsa jälkeen, ja Uusisuikki oli vakuuttanut koulun johtokunnalle ajavansa Nummen pois paikkakunnalta. Frans Nummen selvitys on päivätty 8. kesäkuuta, eli kolme päivää suojeluskunnan esikunnan kuulustelun jälkeen. Todennäköisesti selvitys on laadittu pahan päivän varalle, sillä kyseistä selvitystä ei tiedetä käytetyn kuin vasta myöhemmin syksyllä, kun asiat eivät olleet sujuneet-

kaan niin kuin oli sovittu. VRO 144/24, KA.

38. Jäljennös todistuksesta on Vesunnin kansakoulun johtokunnan kokouksen pöytäkirjassa 13.6.1918, Mouhijärven Tervämäen koulun arkisto. Todistuksen allekirjoittivat Nummen syyttäjistä Juho Vähätykki ja Juho Uotila sekä Nestor Ylivilo. Uusisuikin poissaolo kokouksesta saattoi johtua siitä, ettei hänen mielenmuutoksensa syy paljastuisi ulkopuolisille. Todistukseen liitettiin ehto, että se annetaan vain, mikäli sota-oikeus vapauttaa Nummen syytteistä; Nummi viittaa muisteluissaan kyseiseen todistusasiaan. Hänen mukaansa koulun johtokunta toivoi hänen muuttavan paikkakunnalta pois ja siksi antoi erinomaisen virkatodistuksen. Anselm Uusisuikin yllättävän mielenmuutoksen syyn hän ei puutu. Todennäköisesti Nummi tarkoituksella unohti kaupankäynnin. TMTK, Nummi, TA.

39. Mouhijärven suojeluskunnan esikunnan pöytäkirja 2.7.1918, VRO 144/24, KA.

40. Vesunnin kansakoulun johtokunnan kokouksen pöytäkirjat 28.7. ja 28.9.1918, Mouhijärven Tervämäen koulun arkisto.

41. Koulun johtokunta ei ottanut yhteyttä kansakouluntarkastajaan syytösprosessin aikana. Nummea koskevia viittauksia ei löydy kouluhallituksen kirje- ja anomusdiareista tai kansanopetusosaston päätöksistä. Myöskään Ikaalisten piirin kansakouluntarkastaja Arvi Paasikallio ei mainitse Nummea yleiskatsauksessaan, joka käsittelee opettajien suhtautumisesta kapinaan. Koeajalla toimineen opettajan erottamisessa johtokunnan piti ottaa yhteyttä tarkastajaan. Tarkastuskertomusten mukaan tarkastaja ei käynyt Mouhijärvellä keväällä eikä syksyllä 1918. Tarkastaja on liittänyt kertomuksiin muun muassa maininnan käynnistä Tottijärvellä antamassa lausunnon opettaja Magnus Uusisaaren vastaavanlaisessa syytösjutussa (Rantala 2002, 95–105). On todennäköistä, että tarkastaja olisi ilmoittanut myös Mouhijärvellä käynnistä, jos sieltä häneen olisi otettu yhteyttä. Keväällä 1919 Paasikallio tarkasti Vesunnin koulun ja seurasi Nummen opetusta. Syytöksiä ei tuolloinkaan tuotu esille. Ikaalisten piirin piiritarkastajan yleiskatsaus 1917–1918 ja tarkastuskertomukset syys- ja kevätlukukaudelta 1918 sekä kevätlukukaudelta 1919, Kha, KA.

42. Ote Vesunnin kansakoulun johtokunnan kokouspöytäkirjasta 28.9.1918, Muut saapuneet päätökset, tuomiot ja pöytäkirjanotteet 1917–1918, Mouhijärven piirin nimismies, TMA.

43. Piilonen 1997, 433–436, 439, 441–442, 444, 450, 452.

44. Ks. TMTK, Nummi, TA.

45. Frans Nummen kirje valtiorikos-oikeudelle 3.10.1918, VRO 144/24, KA.

46. Mouhijärven Vesunnan koulun oppilaiden vanhempien todistus Frans Nummelle 3.10.1918, VRO 144/24, KA; Vesunnan kansakoulun päiväkirja 1918–1919, Mka.

47. Valtiorikosoikeus ei pohtinut asiaa pitkään, sillä tuomio julistettiin asianomaiselle jo 4.10.1918. VRO 144/24, KA.

48. TMTK, Nummi, TA.

49. Vesunnan kansakoulun johtokunnan kokouksen pöytäkirjat 23.10.1918, 7.4.1919, 6.8.1919, 16.3.1920, 29.3.1921, 24.7.1921, 1.9.1921, 10.5.1922 ja 30.7.1922, Mouhijärven Tervämäen koulun arkisto.

50. Halila 1949, 364; Pelko ei ollut aiheeton. Oppivelvollisuuden toteuttaminen nosti verorasitusta vuonna 1922 keskimäärin 40,3 %. Vuotuiset kansakoulumenot olivat noin 57 % koko veromäärästä. Halila 1950, 387; Kuntien kansakoulurasitus oli huomattava vaikka valtionavut kattoivat kaksi kolmasosaa koulujen ylläpitokustannuksista. Vuonna 1922 maalaiskuntien koulumenot olivat suuremmat kuin valtion.

51. Vanhempien sosiaalisen aseman luokittelussa on käytetty oppilasluettelossa olevaa kolmiportaista luokittelua: torpparit ja työmiehet – pikkutilalliset – suurtilalliset. Suurtilallisiin laskettiin kuuluviksi johtokunnan jäsenistä Hannula ja Uotila; Niemelä ja Uusisuikki kuuluivat pikkutilallisiin. Torpparit ja työmiehet -luokkaan kuuluivat myös mäkitupalaiset. Palstatilalliset laskettiin kuuluviksi etupäässä pikkutilallisiin. Vesunnan kansakoulun päiväkirjat 1916–1919, Mka.

52. Kansakoulujen syntymisellä oli yhteys työväenyhdistysten perustamiseen. Pauli Rautaman mukaan joillakin paikkakunnilla kansakoulun tulo edisti työväenyhdistysten perustamista ja joillain alueilla kansakoulujen viipyminen näkyi työväenyhdistysten puuttumisena ja sosialidemokraattien vähäisenä kannatuksena. Rautaman (1997, 16–28) mukaan kansakoulun vaikutus tai vähintäänkin väestön luku- ja kirjoitustaito olivat työväen järjestäytymisen välttämätön edellytys. Myös Martti Ruutu (1956, 75–92, 83) katsoo työväenyhdistysten korjanneen paljon satoa kansakoulujen opetustoiminnan hedelmistä.

53. Ks. Piilonen 1997, 464.

54. Nummi 1965.

55. Esko Niinimäen haastattelu 12.11.1999 ja Edit Poussan haastattelu 12.11.1999.

56. Maria Valon kirje 3.9.1924 Jyväskylän seminaarista vuonna 1919 valmistuneiden kansakoulunopettajien kiertokirjassa, Jyväskylän yliopiston museo.

57. Tappelunujakasta ja siitä aiheutuneista oikeusprosesseista ks. Kouluhallituksen kirje Rauman piirin kansakouluntarkastajalle, Porin eteläisen piirin kan-

sakouluntarkastajan kuulustelupöytäkirjat, Turun maakunta-arkisto.

58. Seuraava esitys, ellei toisin mainita, pohjautuu Turun Maakunta-arkistoon sijoitettuun Porin eteläisen piirin kansakouluntarkastajan arkistoon, jossa on kymmeniä riitaan liittyviä kirjeitä, pöytäkirjoja ym.

59. Nummi valittiin johtajaopettajaksi uuteen Kalaholman kouluun 23 hakijan joukosta toukokuussa 1937. Erityisesti koulun johtokuntaan teki vaikutuksen Nummen vankka opettajakokemus. Kalaholman koulun johtokunnan pöytäkirja 2.5.1937, Kalaholman koulun arkisto, Pori.

60. Heino 1992, 405.

61. Opettaja Isomäen tapauksesta ks. Rantala 2002, 106–134.

Mallikansalaisuuden paikalliset rajat – Kansakoulunopettajan esimerkillisyys paikallisyhteisön määrittelemänä

Mallikansalaisuus on ollut pitkään opettajatutkimuksen keskeisiä käsitteitä. Mallikansalaisen ominaisuuksiksi voidaan valtiollisten hallinnollis-poliittisten tekstien perusteella määritellä uskollisuus, ahkeruus, nuhteettomuus ja hurskaus. Käsite kaipaa kuitenkin selvennystä, jos haluamme ymmärtää, miten mallikansalaisuutta määriteltiin paikallistasolla, pienyhteisössä.

Mallikansalaisuuden tutkimuksessa poikkeustapaukset ovat hukku-neet massaan. Esikuvan asemansa menettäneisiin opettajiin ei ole kiinnitetty huomiota, sillä heitä on pidetty opettajuuden historiallisen rakentumisen kokonaisuuden kannalta epäolennaisina. Siksi opettajille sallitun toiminnan rajat ovat jääneet epäselviksi. Hairahduksiin ja rikkeisiin syylistyneitä opettajia tarkastelemalla pystytään kuitenkin määrittelemään yhdenlaiset mallikansalaisuuden determinantit, ja tarkastelu paljastaa, että hyväksytyin toiminnan rajat määriteltiin paikallistasolla tiukemmiksi kuin valtion tasolla.

Mallikansalaisuuden käsite

Suomalaiselta kansakoulunopettajalta vaadittiin esimerkillisyyttä. Seminaareihin valittiin vain tietyt edellytykset täyttäviä henkilöitä. Hakijoiden tuli olla terveitä, nuhteettomia ja sopivia opettajan työhön. Soveltuvuus

varmistettiin erilaisilla maine- ja käytöstodistuksilla, joita hakijoiden piti toimittaa valitsijoille. Seminaareihin otettiin kristillis-isänmaallisen eetosksen omaavia keski- ja yläluokan tyttöjä ja itsenäisten maanviljelijöiden poikia. Neljästä viiteen seminaarivuoden aikana he sisäistivät keskiluokaisen elämäntavan ja mallikansalaisen asenteen.¹ Suomen kansakoulun isänä pidetyn Uno Cygnaeuksen vaatimuksesta seminaarikoulutuksessa korostettiin kohtuullisuuden, uutteruuden sekä kurin ja järjestyksen hyveitä.² Opettajien elämään kuului esimerkillisyys kaikessa. Cygnaeuksen mielestä opettajien piti säädylisellä käytöksellä ja nuhteettomalla elämällä hankkia lasten ja näiden vanhempien arvonto. Varsinkin maaseudulla opettajasta otettiin mallia kaikessa, niin käytöksessä kuin pukeutumisessakin.

Kansankynttilät, kuten opettajia kutsuttiin, ikään kuin toivat valoa sivistykselliseen ja siveelliseen pimeyteen. He tekivät urauurtavaa työtä seuduilla, joissa asenteet kansanopetuksen laajenemiseen olivat usein torjuvia. He saivat vanhemmat lähettämään lapsensa opintielle ja myös paikakunnan aikuiset hakeutumaan hyödyllisten harrastusten pariin kuten raittiusliikkeeseen. Vähitellen koulun asema paikallisyhteisössä vakiintui, mutta kansakoulua vastustettiin monin paikoin vielä 1930-luvulla. Joidenkin mielestä kirkollinen kiertokoulu pystyi antamaan lapsille paitsi tarpeelliset kristinuskon tiedot myös luku- ja kirjoitustaidon. Kansakoulua pidettiin maallisena ja kalliina. Jotkut talonpojat pitivät lastensa pitköä kouluttamista turhana, koska kansakoulukurssista ei olisi hyötyä tulevissa talon töissä – riitti, että lapset oppivat lukemaan ja kirjoittamaan. Huonommin toimeentulevalle kansanosalle lapset merkitsivät apua perheen toimeentulossa, koska he saattoivat osallistua erilaisiin työtehtäviin jo nuoresta iästä alkaen; siksi osa maatyöläisistä ja alustalaisista vastusti kansanopetusta.

Kun kansakoulu joutui kamppailemaan asemastaan tällaisia näkemyksiä vastaan, oli tärkeää, että koulun vastustajat eivät pääsisi arvostelemaan opettajaa ja tämän toimia. Opettajan nuhteettomuutta voikin pitää kansakouluaatteen etenemisen elinehtona. Yhteiskunnan kansanopettajalle asettamat vaatimukset olivat muita virkamiehiä tiukemmat.³ Opettaja ei saanut menettää sitä luottamusta ja kunnioitusta, jota häntä kohtaan tunnettiin, ja niinpä häneltä odotettiin ehdotonta nuhteettomuutta myös varsinaisen viranhoidon ulkopuolella.

Mallikansalaisuuden voi katsoa hävinneen – ainakin viranomais-teksteistä – vasta 1990-luvulla. Hannu Simolan mukaan vuoden 1967 opettajavalmistustoimikunnan mietinnössä opettajalle asetetut mallikelpoisuusvaatimukset olivat jo selvästi menettäneet voimaansa, ja vuoden 1975 opettajankoulutusmietinnössä teema esiintyi viimeisen kerran eksplisiittisesti. Kuitenkin vasta 1990-luvun alussa peruskoululaista poistettiin pykälät, joilla sanktioitiin opettajan sopimaton käyttäytyminen viran ulkopuolella.⁴ Arkielämässä opettajan mallikansalaisuus oli ollut tuolloin jo pitkään menneisyyttä.

Ristiriitaisia näkemyksiä opettajan esimerkillisyydestä

Mallikansalaisuutta on määritelty säädösten, erilaisten mietintöjen ja muiden hallinnollis-poliittisten tekstien avulla.⁵ Seminaari- ja opettajankoulutuskomiteoiden mietinnöt sekä opettajankoulutusta ja opettajan työtä ohjaavat lait ja asetukset kertovat, mitä opettajalta vaadittiin. Arvovaltainen asiantuntijapuhe, kuten Hannu Simola valtiollista kouludiskurssia luonnehtii, ei suoraan kerro, miten opettajan esimerkillisyyttä pyrittiin valvomaan ja säätelemään ja miten mallikelpoisuuden ihanne käytännössä toteutui.⁶ Siksi koulutussosiologit ovat hakeneet aineistoa mallikansalaisuuden määrittelyyn myös opettajiksi koulutettavien hakuasiakirjoista sekä seminaareista valmistuneiden matrikkelitiedoista. Tilastot ovat täydentäneet tuota aineistoa.

Koulutussosiologien katse kohdistuu ennen kaikkea mallikansalaisuuden hohtavaan ulkokuoreen: seminaariin pyrkijöillä komeili kansakoulun päästötodistuksessa käytösarvosanana kymmenen, käytös- ja luotettavuustodistuksen lisäksi heillä oli myös muita mallikelpoisuudesta kertovia suosituksia, työnsä opettajat hoitivat matrikkelitietojen mukaan kiitettävästi, ja he toimivat viran ulkopuolella aktiivisesti. Samanlainen opettajan esimerkillisyyden viitta verhoaa opettajia heidän omissa muis- teluissaan.

Vaikka mallikansalaisuuden ideaalia käsittelevät kirjoitukset viittaavat sallitun toiminnan rajoihin, näitä rajoja ei juuri ole tutkittu. Rajojen etsiminen on tärkeää, sillä virallisen asiantuntijapuheen ja opettajien omissa kertomusten viesti alkaakin joutua kyseenalaiseksi, kun tarkastellaan

ihmisten koulukokemuksia. Niissä opettaja useinkin koetaan valtaansa väärinkäyttäväksi auktoriteetiksi. Muistitieto- ja elämäkerta-aineistoissa on koulumuistoja, joissa opettaja on kurittava, alistava, jopa ilkeä. Kertotjat kuvailevat opettajan sääöstenvastaista toimintaa, johon ylemmät viranomaiset eivät juuri puutu. Vastaavanlaisia kuvauksia on myös elämäkertakirjallisuudessa.

Ruumiillinen kuritus koulussa poistettiin lailla vuonna 1914, mutta monet opettajat kyseenalaistivat lain mielekkyyden, ja monet heistä ja-koivatkin ruumiinkuritusta entiseen tapaan. Niin voitiin tehdä, koska ruumiillista kuritusta käytettiin myös kodeissa, eivätkä kaikki lasten huoltajat pitäneet sitä tuomittavana. Kun kouluhallinnon virkamiehekään eivät aina puuttuneet asiaan, sai lainvastainen toiminta kouluissa jatkua.⁷ Ruumiillisen kurituksen käyttöä koulussa voidaan seurata esimerkiksi ihmisten koulumuisteluista ja elämäkerroista. Niistä voidaan päätellä, että ruumiillista kuritusta käytettiin yleisesti laista huolimatta. Kuritusta antaneet opettajat eivät ymmärrettävästi käsittele elämäkerroissaan asiaa, eikä se tule liioin esille opettajuutta käsittelevissä tutkimuksissa, sillä mallikansalaisuuden lähtökohta oli, että kuuliainen opettaja ei rikkonut yhteiskunnan sääntöjä.

Mallikansalaisuuden määrittelyssä pitäisi siis tietää myös, tahrasiko opettaja esimerkillisyyden univormunsa antamalla tukkapölyä tai lyömällä oppilasta karttakepillä sormille.⁸ Toteutunutta mallikansalaisuutta selvitetessä pitäisi myös tutkia, saattoiko opettaja esimerkiksi olla ateisti tai kuulua vapaakirkkoon, toimia työväenliikkeessä, vältellä paikkakunnan seura- ja yhdistystoimintaan osallistumista tai käydä tansseissa. Periaatteessa opettajalla oli oikeus itse päättää näistä asioista, mutta käytännössä paikallisyhteisö reagoi niihin kuin rikkomuksiin. Tämä vaatii selitystä.

Mallikansalaisuudelle onkin syytä etsiä määrittelyä 'poikkeuksellisen tyypillisyyden' avulla. Kun tarkastellaan opettajan hairahduksia ja rikkeitä, selviää, millaista käytöstä paikallisyhteisössä pidettiin opettajalle sopimattomana. Poikkeuksellisuus kertoo siis tyypillisyydestä eli siitä, mitkä olivat mallikansalaisuuden paikalliset rajat.

Tarkastelen seuraavassa kahta mallikansalaisuuden determinanttia, uskollisuutta ja hurskautta, ja pyrin osoittamaan, miten ne määriteltiin valtiollisella ja paikallisella tasolla eri tavalla tiukemmin tai löyhemmin.

Etelä-Suomessa valtaa pitäneet punaiset epäonnistuivat pyrkimyksensä muuttaa koulujen opetussuunnitelmia ja opettajakunnan asenteita.⁹ Kaupunkien opettajat eivät suostuneet työskentelemään punavallan alaisena, ja maaseudulla työtään jatkaneet opettajat kieltäytyivät muuttamasta opetuksen sisältöä. Vain kahdeksan punaisten puolella ollutta opettajaa surmattiin tai teloitettiin sodan jälkiselvittelyissä. Kouluhallituksen tietoon tuli noin sata opettajaa, joita syytettiin osanotosta kapinaan tai suhtautumisesta myötämielisesti punaisiin. Opettajan katsottiin osoittaneen sopimattomuutensa näillä rikkeillä tai jatkamalla koulutyötä punaisten alaisuudessa Yllättävää kyllä, melkein kaikki valtiorikoskeuksissa tuomitut opettajat palasivat 1920-luvulla kasvatustehtäviin.¹⁰ Selitykseksi on nähtävä se, että keskusta-liberaali kouluhallituksen johto katsoi kumouksellisista aatteistaan luopuneiden opettajien olevan hyvänä esimerkkinä kansalle, varsinkin hävinneen puolen edustajille, joita koulun avulla pyrittiin integroimaan yhteiskuntaan. Kouluhallituksen toimet olivat kuitenkin ristiriidassa paikallisyhteisön tahdon kanssa, sillä se ei hyväksynyt mallikansalaisuutensa tahraneita opettajia. Paikallisyhteisössään siveellisyyden ja kunniallisuuden esikuvana pidetyn opettajan oli vaikea enää jatkaa työtään julkisen riepottelun jälkeen, olipa syytöksissä ja soimauksissa ollut perää tai ei. Kouluhallitus joutuikin sijoittamaan erotetut ja painostuksen kohteeksi joutuneet opettajat toisille paikkakunnille. Se pyrki jopa pitämään opettajien menneisyyden salassa, jotta koulujen johtokunnat eivät olisi kieltäytyneet vastaanottamasta maineensa tahraneita opettajia.

Suomalaisen kansanopettajan työtä ryhdytti ennen kaikkea kansalaiskasvatuksen ideaali. Koulun tehtävänä oli paitsi sivistää kansaa, myös välittää sille oikeanlaisia arvoja. Kun kansalaissodan jälkeen kouluhallitus pyrki yhtenäistämään kansaa koulun avulla, opettajat saivat toimia kansakuntaa yhdenmukaistavien arvojen henkilöityminä. Monin paikoin koulujen johtokunnat eivät kannattaneet eheyttämispolitiikkaa, vaan vaativat jyrkkiä toimia punaisia ymmärtäneitä opettajia kohtaan. Johtokuntien mielestä tulevien polvien arvokasvatuksesta saivat huolehtia pelkästään valkoisen Suomen arvoihin sitoutuneet opettajat. Paikallisesti uskollisuus siis määriteltiin tiukemmin kuin valtiollisesti.

Myös opettajan hurskauden määrittelyssä kouluhallitus oli paikallisyhteisöjä avarakatseisempi. Koulujen uskonnonopetus säilyi tunnustuk-

sellisena huolimatta 1900-luvun alun pyrkimyksistä tuoda siveysoppi sen rinnalle.¹¹ Kun opettajan tehtäväksi katsottiin kristillisten arvojen välittäminen, oli tärkeää, että opettajan ja paikallisyhteisön uskonnolliset näkemykset olivat yhtenevät. Vaikka vuonna 1919 vahvistetun uskonnonvapauden piti koskea kaikkien kansalaisten tavoin myös opettajia, vapaa-kirkollisesti tai ateistisesti asennoituvat opettajat joutuivat vaikeuksiin paikallisyhteisönsä kanssa. ”Sopiva” hurskauden aste määriteltiin kullakin paikkakunnalla erikseen. Uskovainen opettaja saattoi joutua hankaluuksiin yrittäessään kasvattaa lapsista liian hengellisiä, mutta opettajaa karsastettiin myös, jos hänellä ei ollut riittävän kristillistä vakaumusta.¹²

Uskonnonopetuksen asemasta käyty keskustelu ravisteli kirkon ja kouluhallituksen välisiä suhteita. Kouluhallituksen johtaja Mikael Soininen ehdotti siveysopin opetusta, mutta papisto, jonka mielestä siveysopin tuominen kansakouluun horjuttaisi uskonnon asemaa, sai yleisen mielihiteen taakseen, ja Soinisen ehdotus kaatui. Siveysoppia sai lain mukaan opettaa vain niille, jotka eivät osallistuneet koulussa uskonnonopetukseen. Papiston virittämä siveysopinvastainen asenne alkoi konkreettisesti näkyä kouluissa, kun oppilaiden huoltajat herkistyivät kristinuskon vastaiselle opetukselle. Opettaja saattoi joutua vaikeuksiin opetettuaan esimerkiksi evoluutioteoriaa.¹³

Uskollisuuden ja hurskauden lisäksi myös muut mallikansalaisuuden määreet tulkittiin valtiollisesti ja paikallisesti erilailla. Esimerkiksi opettajan ahkeruuteen puututtiin paikallisesti varsin hanakasti. Syytökset opettajan leväperäisestä toiminnasta koskivat usein tapauksia, joissa opettaja kieltäytyi ottamasta osaa viran ulkopuolisiin rientoihin. Yhteisö odotti opettajalta mukanaoloa kaikessa, ja velvollisuus osallistua erilaisten seurojen ja yhdistysten toimintaan lankesi opettajalle luonnostaan. Opettaja joutui myös toimimaan kylälaisten kirjeiden kirjoittajana, lainopillisena neuvonantajana ja jopa hengellisenä vahvistuksena. Jos hän kieltäytyi yhteisön palvelijan roolista, saatettiin se tulkita tehtävien laiminlyönniksi. Kouluhallitus ei tietenkään reagoinut moisiin syytöksiin.

Paikallisyhteisön keino päästä opettajasta eroon

Kun kansakoulunopettajaa vastaan esitettiin syytös, prosessin käynnisti yleensä koulun johtokunta. Kansakouluntarkastajan rooli syytösten sel-

vittämisessä ja valta rangaistusten langettamisessa oli kuitenkin tärkeä. Usein tarkastajan ja johtokunnan näkemykset opettajan rikkeiden tutkimisesta erosivat toisistaan: johtokunta pyrki todistamaan opettajan sopimattomaksi, tarkastaja tekemään puolueettoman tutkimuksen.

Mallikelpoisuutensa tahranneen kansakoulunopettajan rangaistus riippui rikkomuksen laadusta. Pienempiin rikkeisiin kuten viran leväperäiseen hoitoon (ahkeruus!) tai uskonnonopetuksen laiminlyöntiin (hurskaus!) syylistyneet selvisivät usein johtokunnan antamalla huomautuksella tai virallisella varoituksella. Vakavammat rikkomukset – syylistyminen kapinaan (uskollisuus!) tai epäsiiveelliseen elämään (nuhteettomuus!) – johti erottamiseen.

Monesti tutkimukset kuitenkin päättyivät opettajan vapauttamiseen syyteistä. Tämä johtui osaltaan siitä, että usein syytökset olivat tekaisuja; niillä yritettiin vain ratkoa vanhoja kaunoja.¹⁴ Toisaalta kouluhallituksen vapauttavat päätökset kertovat siitä, että paikallisesti opettajan sallitun toiminnan rajat tulkittiin tiukemmin kuin keskusvirastossa.¹⁵ Paikallistasolla kouluhallituksen suvaitsevainen linja pantiin merkille. Siksi opettajan toiminnasta suivaantuneet paikkakuntalaiset eivät aina edes kutsuneet kansakouluntarkastajaa paikalle, vaan painostivat itse opettajaa eroamaan. Taustalla oli oletus, etteivät syytökset riittäisi erottamisperusteeksi virallisessa tutkimuksessa. Opettajan elämä tehtiin hankalaksi, hänestä leviteltiin juoruja, ja se yleensä riitti.¹⁶ Opettaja muutti pois ja vältti siten enemmän rettelöt. Tästä seuraavassa eräs esimerkki: esikuvalliselta näyttävä opettaja osoittautuu paikallistasoisessa tarkastelussa virkaan kelpaamattomaksi henkilöksi. Tämän 'poikkeukselliseksi tyypillisydeksi' hahmottuvan henkilön kautta näkyvät mallikansalaisuudelle vain paikallisella tasolla rakentuneet rajat.

Sopimaton opettaja – ylpeä, uhmakas ja riitainen¹⁷

Jos kansakoulunopettaja Frans Nummen uraa tarkastellaan ainoastaan seminaariasiakirjojen ja matrikkelitietojen avulla, häntä voitaisiin pitää kansakoulunopettajan perikuvana: hän menestyi seminaarissa, oli aktiivinen seura- ja yhdistystoiminnassa, osallistui paikallishallintoon ja ylläpiti yleishyödyllistä harrastustoimintaa.¹⁸ Hän oli omaksunut seminaarissa

jatkuvan kouluttautumisen periaatteen: hän opiskeli Jyväskylän kesäyliopistossa ja suoritti kasvatustieteiden laudaturöpinnot sekä siveystieteiden ja dogmatiikan tutkinnot. Lisäksi hän julkaisi tutkimuksia ja selvityksiä muun muassa Eurajoen kouluoloista ja Satakunnan raittiusliikkeen vaiheista.

Nummen elämän lähempi tarkastelu muuttaa kuitenkin tätä vaikutelmaa, sillä riidat sävyttivät hänen uraansa. Ensimmäisessä työpaikassaan Mouhijärvellä hän lupautui työväestön valtuustoehdokkaaksi ja herätti sillä koulun johtokunnassa vastustusta. Raittiusaatteessa Nummi oli niin ehdoton, että hän ei tyytynyt pelkästään hajottamaan talollisten – myös koulun johtokunnan jäsenten! – viinapannuja, vaan myös osoitti halveksuntansa juomareita ja näiden lapsia kohtaan. Runsaassa vuodessa Nummi ehti hankkia vihamiehiä, jotka halusivat päästä hänestä eroon hinnalla millä hyvänsä. Viha oli niin väkevää, että vastustajat yrittivät jopa saattaa opettajan kansalaissodan aikana teloituskomppanian eteen. Sodan jälkeen häneen kohdistunut viha painui näkymättömiin mutta ei hävinnyt. Väsyttyään kyräilyyn Nummi lähti opettajaksi Eurajoelle.

Eurajoella Nummen tiukasta raittiusaatteesta aiheutuvat riidat jatkuivat. Hän elvytti paikkakunnalla kuihtuneen raittiusaatteen ja sai mukaansa kymmeniä innokkaita kannattajia. Hän saarnasi viinan kiroista koulussa ja sen ulkopuolella. Nummi piti oikeutenaan kasvattaa seutua raittiuteen vaikka väkisin. Hänen tietyllä tavalla holhoava ja ylimielinen asenteensa viinan valmistajia ja käyttäjiä kohtaan nostatti taas vihaa. Nummen aatteet ja tyyli välittää niitä toisille johtivatkin avoimeen konfliktiin paikkakuntalaisten kanssa. Jouduttuaan tappeluun vihamiestensä kanssa Nummi päätti läksyttää näitä oikeudessa. Valtaosa kansakoulunopettajista olisi todennäköisesti toiminut toisin kuin Nummi. Opettajan piti olla yhteisöä rakentava eikä hajottava voima, eikä nuhteettomuuden ja esimerkillisyyden perikuvana pidetyn kansankynttilän oletettu ”rähinoivän” julkisesti. Jos opettaja sotkeutui johonkin kärhämään, hänen oli yritettävä hoitaa asia hiljaa, jotta koulun työ ja opettajan esimerkillisyys ei olisi tarveltynyt. Nummi oli kuitenkin erilainen opettaja: hän piti uhmakkaasti kiinni oikeuksistaan.

Oikeusprosessin aikana osapuolet ja näiden kannattajat kyräilivät toisiaan. Kauan ei Nummi ehtinyt viettää seesteistä elämää, kun hän sotkeutui uuteen kiistaan, tällä kertaa kollegojen kanssa. Koulun johtokunnan puheenjohtajan mielestä opettajien keskinäiset riidat tekivät koulutyön

mahdottomaksi, sillä kumpikin osapuoli pyrki käyttämään lapsia toistaan vastaan. Opettajat painostivat toistensa oppilaita, syyttelivät näitä kantelemisesta ja käyttivät omina todistajinaan. Opettajat asettivat näin keskinäiset kiistansa työnsä edelle. Kansakoulun asema ei ollut paikkakunnalla vielä vakiintunut, ja riidat tahrasivat sen maineen. Lopulta Nummi väsyi vuosia kestäneisiin kahnauksiin ja hakeutui opettajaksi muualle. Ei tiedetä, painostettiin Nummea tähän päätökseen, mutta on selvää, että osa kyläläisistä ilahtui hänen lähdöstään.

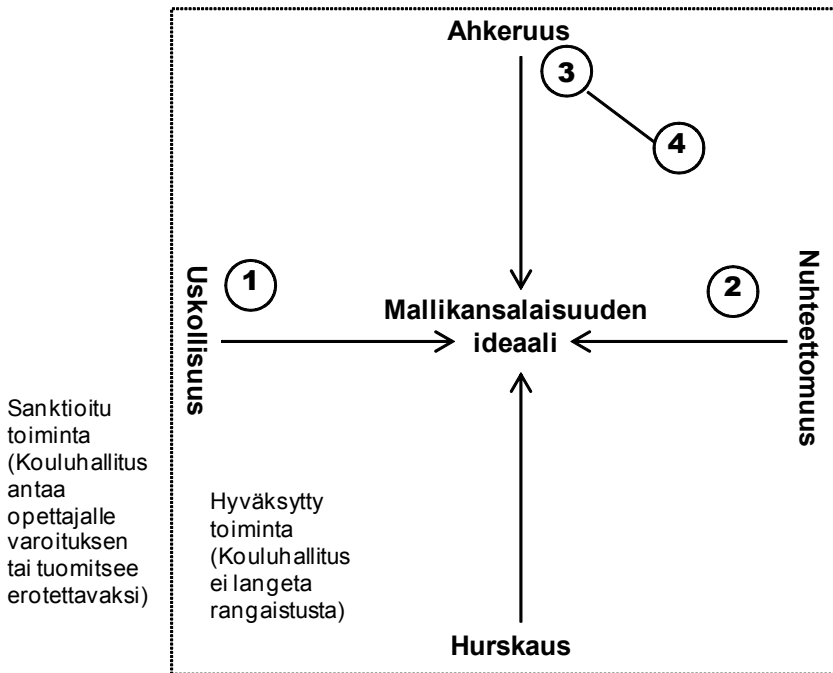
Kansakoulunopettajan tuli olla kiitollinen ja nöyrä yhteisön palvelija. Nummi ei tällainen ollut. Hän yritti kasvattaa muita omiin arvoihinsa vaikka väkisin. Oman esimerkillisyyden lisäksi opettajan odotettiin levittävän sivistystä ympärilleen, mutta hänen täytyi myös pystyä suvaitsemaan muiden heikkouksia. Nummi ei kuitenkaan lähtenyt sovittelun vaan käräjöinnin tielle, ja ennen pitkää hän ajautui valitsemallaan tiellä umpikujaan. Uransa alkuvaiheessa Nummi joutui vaihtamaan työpaikkaa kaksi kertaa. Mouhijärvellä hänen katsottiin rikkoneen uskollisuuden hyvettä vastaan, Eurajoella Nummeen kohdistettiin syytöksiä, jotka murensivat hänen esikuvallisuuttaan ahkerana ja nuhteettomana mallikansalaisena. Vaikka Nummi ei astunut opettajalle virallisesti asetettujen rajojen yli – kouluhallitus ei häntä koskaan mistään tuominnut –, paikallistasolla hänen tulkittiin rikkoneen esimerkillisyyden vaatimuksia vastaan.

Poikkeuksellisuus tyypillisyyden määrittäjänä

Aiempi mallikansalaisuutta käsittelevä tutkimus on tarkastellut opettajalta vaadittuja ominaisuuksia. Frans Nummen kaltainen opettaja on niiden osalta luokiteltavissa mallikansalaiseksi, koska hän ei syyllistynyt rangaistaviin tekoihin. Vaikka Nummen vastustajat hälyttivät kansakouluntarkastajan tutkimaan opettajan toimia, tämä säilyi nuhteettomana kouluhallituksen silmissä.

Edellä esitetyt näkökohdat voi pelkistää kuvioon, jossa mallikansalaisuuden määreiksi asetetaan uskollisuus, ahkeruus, nuhteettomuus ja hurskaus.¹⁹ Mitä kauemmas opettaja ajautui ideaalisen mallikansalaisuuden polttopisteestä, sitä lähemmäksi tulivat kouluhallituksen sanktiot ja mallikansalaisuuden menettäminen.

KUVIO 1. Valtion asettamat rajat mallikansalaisuudelle

Frans Nummen mallikelpoisuuteen kohdistuneet syytökset:

1 Nummi joutuu valtiorikosoikeuteen syytettynä osanotosta kapinaan.

Hän saa vapauttavan tuomion.

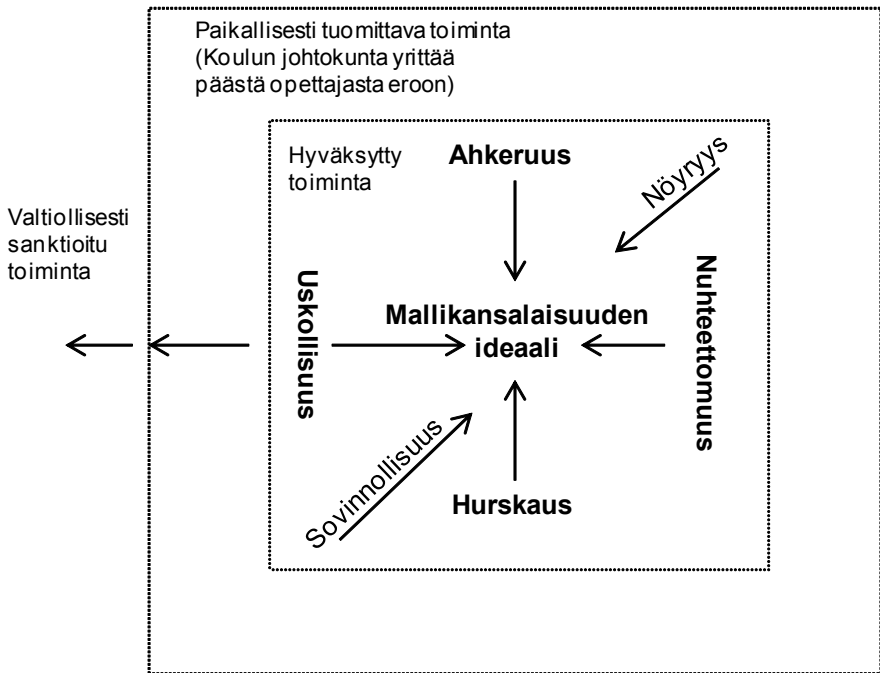
2 Nummi haastaa pahoinpitelijänsä oikeuteen. Hänet tuomitaan liioitelluista syytöksistä sakkoihin.

3-4 Kollegat syyttävät Nummea leväperäisestä viranhoidosta ja uhkailuista.

Paikallistasolla opettajan sallitun toiminnan rajat tulkittiin kuitenkin tiukemmin. Paikkakunnasta toiseen vaihteli, miten mallikansalaisuuden determinantteja painotettiin. Jossain kunnassa opettajan poliittisen uskollisuuden piti olla ehdotonta, jossain muualla korostettiin opettajan uskonnollisuutta. Mallikansalaisuutta tutkittaessa on tärkeää tarkastella esimerkillisyytensä menettäneitä opettajia, koska siten päästään määrittelemään käsitteen kulloisetkin paikalliset rajat.

Frans Nummea voi pitää 'poikkeuksellisenä tyypillisyytenä'.²⁰ Hän ei ollut kansakoulunopettajan perusmalli vaan poikkeus kollegojensa joukossa, sillä niin moniin raskaisiin riitoihin hän sotkeutui. Vaikka Nummi edisti periaatteessa hyviä asioita, kuten raittiutta, hänen toimintatapansa aiheutti vastustusta. Mouhijärvellä hän asettui työväestön puolelle, mitä paikallinen eliitti ei hyväksynyt. Kun hän lisäksi puuttui talollisten viinanpolttoon ja käyttäytyi ylimielisesti näitä kohtaan, hänestä yritettiin päästä eroon. Nummi ei tullut ympäristönsä kanssa toimeen myöskään Eurajoella. Hän ei onnistunut kompensoimaan yhteisön silmissä riitaisuutta ja nöyryyden puutetta muilla avuillaan.

KUVIO 2. Mallikansalaisuuden rajat paikallisesti

Paikallisesti opettajalle asetetut uskollisuuden, ahkeruuden, nuhteettomuuden ja hurskauden vaatimukset olivat valtakunnallisesti määrättyjä rajoja tiukemmat, mitä havainnollistaa seuraava kuvio. Paikallisyhteisö

edellytti opettajalta mainittujen hyveiden lisäksi sellaisia ominaisuuksia kuin nöyryys ja sovinnollisuus, jotka eivät näy valtiollisissa kouludokumenteissa ja mietinnöissä.

Saadaksemme tietoa opettajaan kohdistuneista odotuksista ja yhteisön opettajaan kohdistaman kontrollin keinoista meidän täytyy perehtyä paikallisyhteisön elettyihin ja koettuihin tapahtumiin. Koska opettajan kielletty ja sopimaton toiminta on tallentunut historiallisiin lähteisiin sallittua ja hyväksyttyä toimintaa runsaampana ja monivivahteisempana, selkauksia aiheuttaneet opettajat ovat tutkimukselle hedelmällisempiä kuin käytöksessään ja toimissaan esimerkilliset opettajat. Selvittääksemme, mitä kansakoulunopettajilta oikeasti odotettiin, meidän tulisikin tutkia eri tavoin mallikansalaisuutta vastaan rikkoneita opettajia – esimerkiksi siveettömyyteen, juoppouteen tai opetuksen laiminlyöntiin syyllistyneitä. Tarkastelu pitäisi ulottaa myös eri puolille maata ja eri aikakausiin, sillä mallikansalaisuus ei lopultakaan ole monoliittinen käsite.

Arkistolähteet

Kansallisarkisto, Helsinki

Kouluhallituksen kansanopetusosaston arkisto

Anomusaktit

Jyväskylän yliopiston museo

Jyväskylän seminaarista vuonna 1919 valmistuneiden kansakoulunopettajien kiertokirjeet

Oulun maakunta-arkisto

Kainuun piirin kansakouluntarkastajan opettajien rikkomuksia koskevat asiakirjat

Lehdet

Opettajain Lehti 1918

Ympäristölehti 1975

Kirjallisuus

Autio, Veli-Matti 1986. *Opetusministeriön historia IV. Ensimmäisen tasavallan kulttuuripolitiikka 1917–1944*. Helsinki: Opetusministeriö.

Cygnaeus, Uno 1919. *Uno Cygnaeuksen kirjoitukset Suomen kansakoulun perustamisesta ja järjestämisestä* [toim. Gustaf F. Lönnbeck]. Helsinki: Kansanvalistusseura.

Eerola, Mariel 2000. *Kansakoulunopettaja kyläyhteisön vastustuksen kohteena. Opettajatar Grönbergille kohdistetut syytökset ja niiden seuraukset Unajan kansakoulussa 1900-luvun alussa*. Julkaisematon kasvatustieteen pro gradu -tutkielma Helsingin yliopistossa.

- Hänninen, Helena 1994. *Kultivoitumisen tiellä – näkökulma Jyväskylän seminaarin opettajakasvatukseen*. Julkaisematon kansanmusiikin lisensiaattityö Tampereen yliopistossa.
- Kurvinen, Onni & Liikanen, Santeri 1947 (toim.), *Rauman seminaari 1896–1946. Muistojulkaisu*. Helsinki: Valistus.
- Nurmiraanta, Eeva-Kaarina 1998. *Pappi tuomiolla. Julkisoikeudellinen tutkimus papin opin, virkatoiminnan ja elämän valvonnasta vuosina 1940–1989*. Helsinki: Suomalainen lakimiesyhdistys.
- Peltonen, Matti 2001. Clues, Margins, and Monads: The Micro-Macro Link in Historical Research. *History and Theory* 40.
- Rantala, Jukka 1997. *Sopimaton lasten kasvattajaksi! Opettajiin kohdistuneet poliittiset puhdistuspyrkimykset Suomessa 1944–1948*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Rantala, Jukka 2000a. Kansakoulunopettajat kouluhallituksen mustassa kirjassa. Teoksessa *Kasvatus ja koulutus murrosaikoina. Koulu ja menneisyys XXXVIII*. Helsinki: Suomen Kouluhistoriallinen Seura.
- Rantala, Jukka 200b. Läraren Frans Nummi och inbördeskriget. Förhållandet mellan folkskolläraren och direktionen. *Historisk Tidskrift för Finland* 3/2000.
- Rantala, Jukka 2002. *Kansakoulunopettajat ja kapina. Vuoden 1918 punaisuussyökset ja opettajan asema paikallisyhteisössä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Rantala, Jukka 2003. Mikrohistorian merkitys opettajuuden tutkimisessa. Teoksessa Koti ja koulu, kasvatuksen perusta. *Koulu ja menneisyys XLI*. Helsinki: Suomen Kouluhistoriallinen Seura.
- Rinne, Risto 1986. *Kansanopettaja mallikansalaisena. Opettajuuden laajeneminen ja opettajuuteen rekrytoitumismekanismit Suomessa 1851–1986 virallisen kuvausaineiston ilmaisemana*. Turun yliopiston kasvatustieteen laitoksen tutkimuksia A: 108.
- Rinne, Risto 1989. *Mistä opettajat tulevat? Suomalaisen kansanopettajiston yhteiskunnallinen tausta sekä kulttuurinen että sosiaalinen pääoma 1800-luvun puolivälistä 1980-luvun lopulle*. Turun yliopiston kasvatustieteiden tiedekunnan julkaisusarja A: 135.
- Rytkölä, Olavi 1978. *Virkamiesoikeus*. Helsinki: Suomalainen lakimiesyhdistys.

Rytkölä, Olavi 1987. *Valtion virkamieslaki ja siihen liittyvä lainsäädäntö*. Helsinki: Lakimiesliiton kustannus.

Salmela, Alfred 1967. Kansakoululaitos. Teoksessa *Kunnallisasiain käsikirja*. Joensuu 1967.

Simola, Hannu 1995. *Paljon vartijat. Suomalainen kansanopettaja valtiollisessa kouludiskurssissa 1860-luvulta 1990-luvulle*. Helsingin yliopiston opettajan-koulutuslaitos.

Simola, Hannu 1997. *Ulossulkemisesta itsevalikointiin. Opettajuus, kansalaisuus ja käyttäytymisen arvostelu suomalaisissa kansa- ja peruskouludokumenteissa vuosina 1861–1996*. Helsingin kaupungin opetusvirasto.

Valtonen, Paula 2000. *Vitsan valta. Ruumiillinen kuritus kansakoulussa sen kieltämisen jälkeen*. Julkaisematon kasvatustieteen pro gradu -tutkielma Helsingin yliopistossa.

Viitteet

1. Seminaarikasvatuksesta ks. Hänninen 1994.
2. Cygnaeus 1910, 201–202.
3. Rytkölä 1978, 58–59; Rytkölä 1987, 55–57.
4. Simola 1995, 237–238.
5. Mallikansalaisuudesta ja sen määrittelystä ks. Rinne 1986, esim. 9; Rinne 1989, 70; Simola 1995, 236–239; Simola 1997, 24–26, 38–39, 58–60, 73–74.
6. Simola 1997, 11.
7. Valtonen 2000, 47–49, 54–55; ks. myös Rantala 2000a, 147–161.
8. Vain taitamaton opettaja puhui julkisesti ruumiillisen kurituksen käytöstä. Ruumiinrangaistus oli kuitenkin monissa kouluissa tuttua vielä 1970-luvulla. Tästä esimerkkinä erään sijaisopettajan kirjoituskilpailuun lähettämä kuvaus päivästäan opettajana, jossa hän kertoo antaneensa monelle pojalle ”kunnon luunapin” ruoan kanssa pelleilystä. Kirjoitus julkaistu 11.5.1975 Keski-Suomesa ilmestyneessä *Ympäristölehdessä*.
9. Seuraava esitys perustuu Kansakoulunopettajat ja kapina -kirjaani (2002).

10. Kolmisenkymmentä kansakoulunopettajaa joutui valtiorikosoikeuteen ja 16 heistä tuomittiin. Vain kolmen ura päättyi tuomioihin, muut palasivat opettajiksi. Ks. Rantala 2002, 21.

11. Ks. Autio 1986, 43, 62–63; Salmela 1967, 769.

12. Ks. Dagmar Salmisen kirje huhtikuulta 1948, Jyväskylän seminaarista vuonna 1919 valmistuneiden kansakoulunopettajien kiertokirjeet, Jyväskylän yliopiston museo.

13. Esim. Sakari Niemen ja karunkalaisten riidat uskonnonopetuksesta, Kouluhallituksen kansanopetusosaston AD 699/100 1918, Kansallisarkisto; Ks. myös *Opettajain Lehti* 1918, 368–369, 430–431. Kouluhallituksen lisäksi opettajista valitettiin tuomiokapitulille. Esimerkiksi opettaja A. Pikkaraista syytettiin liian vapaamielisistä puheista. Syytösten mukaan hän oli puhunut sielun kuolemattomuutta, taivaan ja helvetin olemassaoloa vastaan. Vuolijoen seurakunnan väliajansaarnaaja Toivo Liimatan kirje tuomiokapitulille 4.5.1920, Kainuun piirin kansakouluntarkastajan opettajien rikkomuksia koskevat asiakirjat, Oulun Maakunta-arkisto.

14. Ks. Rantala 1997; Rantala 2002.

15. Vastaavanlaisen johtopäätöksen voi tehdä toisen esimerkillisyyden vaatimuksen omaavan ammattikunnan, pappien kohdalla. Pappeihin kohdistuneita syytöksiä tutkinut Eeva-Kaarina Nurmiraanta on havainnut, että valtaosa syytöksistä ei antanut aihetta nostaa virallista syytettä tai tuli hylätyksi toteennäyttämättömänä. Nurmiraanta 1998, 412.

16. Opettajasta eroon hankkiutuva koulun johtokunta saattoi jopa antaa hyvän viranhoitotodistuksen, jotta opettaja saisi viran muualta. Näin opettaja säilytti mallikansalaisen ulkokuorensa. Ks. esim. Rantala 2002, 72–73, 112 ja Rantala 1997, 222–223 sekä Eerola 2000.

17. Seuraava luku perustuu artikkeleihini ”Läraren Frans Nummi och inbördeskriget. Förhållandet mellan folkskolläraren och direktionen”. *Historisk Tidskrift för Finland* 3/2000 [2000b], 285–308 ja ”Mikrohistorian merkitys opettajuuden tutkimisessa”, teoksessa *Koti ja koulu, kasvatuksen perusta. Koulu ja menneisyys IXL*. Suomen kouluhistoriallisen seuran vuosikirja 2003, 252–262.

18. Nummi toimi Suomi-yhtiön asiamiehenä ja matka-asiamiehenä, Kiukaisten ja muiden kuntien palovakuutusyhtiöiden asiamiehenä, postiaseman hoitajana, puhelinosuuskunnan hallituksen puheenjohtajana ja toimitusjohtajana, pienviljelijäin yhdistyksen johtokunnan jäsenenä, kunnanvaltuuston jäsenenä, kunnan tilien tarkastajana, kunnallisten ja valtiollisten vaalien vaalilautakunnan puheenjohtajana, terveydenhoitlautakunnan ja raittiuslautakunnan puheenjohtajana, kouluvaliokunnan ja kunnan verotuslautakunnan jäsenenä, rait-

tiusyhdistyksen puheenjohtajana, sihteerinä ja rahastonhoitajana, Satakunnan raittiuspiirin piiritoimikunnan puheenjohtajana ja sihteerinä, Porin kaupungin kansakoulujen toivonliittotyön johtajana, pyhäkoulun opettajana sekä opettajayhdistyksen rahastonhoitajana ja johtokunnan jäsenenä. Kurvinen & Liikanen 1947, 353–354.

19. Risto Rinteen mukaan mainitut ominaisuudet ovat keskeisiä mallikansalaisuudessa. Ks. Rinne 1986, 208.

20. Käsite poikkeuksellinen tyyppillisyyttä kuvaa Matti Peltosen mielestä parhaiten ns. uuden mikrohistorian tutkimuksia. Peltonen 2001, 347–359.

